

ПРИВІТ

ІВАНУ ФРАНКУ

в 25-літній ювілей літературної його діяльності

складають

українсько-руські письменники.

З ПОРТРЕТОМ ЮВІЛИТА.

ЛЬВІВ, 1898.

Накладом громади.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Бедиарського.

PC
1775

Др. Іван Франко.

ПРИВІТ

Д-РУ ІВАНУ ФРАНКУ

в 25-літній ювілей літературної його діяльності

складають

українсько-руські письменники.

з ПОРТРЕТОМ ЮВІЛЯТА.

ЛЬВІВ, 1898.

Накладом громади.

з друкарні НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Вехнарського.

106093

106093
1898

З м і с т.

	Стор.
Переднє слово. В. Гнатюка	I—IV
Товаришій на спомин. Стих Лесі Українки	1—3
<i>Pithecanthropus erectus</i> Dub. Статя Хв. Вовка	4—18
Химерний. Перший акт із драматичних картин «Понад Дніпром» Івана Тобилевича	19—37
Чудовище. Казка народна Н. Кобринської	38—46
Сьлівець. (З Надсона). І. Степенка	47
Дзвоник. Оповідання Б. Грінченка	48—58
Далеко! Стих Віри Лебедової	59—61
Панич. Оповідання Гр. Коваленка	62—78
До Івана Франка. Стих М. К—ого	79
Живцем поховані. Оповідання Івана Левіцького	80—123
З арабських поетів. Переклади А. Кримського	124—129
Нестор і літопись. Статя М. Грушевського	130—138
З поезій Олекс. Ходовицького	139—146
Ратуйте! Оповідання Олени Пчілки	147—166
Поезія. Сонети Уляни Кравченко	167—169
Під новий рік. Гумореска В. Сивенького	170—183
На ювілей Івана Франка. Стихи П. Думки	184—186
Угорські Русини, а ювілейний рік 1898. Статя Юрія Жатковича	187—189
Поет підчас облоги. Стих Лесі Українки	190—193
Самовбивець. Оповідання В. Левенка	194—215
Кодись і інші. Стих Климентія П. Б.	216—217

Кілька заміток про поділ історії руської літератури. Стаття Ів. Копача	218—222
Сонети Івана Петрушевича	223—224
Чарівний наші. Байка Евг. Ярошинської	225—231
З недружованих поезій Данила Млаки	232—233
Кілька слів про метагеометрию та геометрию загальну. Стаття Вол. Левицького	234—240

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Серед прикрих обставин розвиває ся наша література, та ще серед прикріпших доводить ся нераз жити тим, що найбільше причиняють ся до її розвитку. Я не буду вчисляти всіх імен, що при ліпших життєвих обставинах могли пошхнути далеко, високо нашу літературу; я згадаю лиш що найважнійші... Шевченко найкращу часть життя мусить провадити в тяжкій неволи, серед чужих, простих людей, з заборорою писати щобудь. Куліш переживає ціле пекло в своїй душі, а відбитий від сьвіта, близько трийцять літ мусить покутувати в глухій закутку; вкінці вмирає з перестуди... в своїй власній хаті! Яка-ж мусіла бути коло нього матеріальна біда, а хто про те знав, що від тої гордої душі? Драгоманов, той духовий велит, мусить скитати ся та й вмерти на чужині, виклятий своїми... Руданський, незрозумілий ніким, живе в вічній розпуці, і вмирає в глухій місцевості серед самого розцвіту життя неокружений прихильною ріднею. Пашкевич гине по просту на мізерній голодівці. Федькович за кілька соток річної платні мусить з'обовязувати ся до того, чого найбільше не терпів, щоби лиш прожити.

Подібна лиха доля переслідує від найменших літ також найбільшого з наших сучасних письменників, дра Івана Франка. В молодому віку він тра-

тити родичів. Приходить на університет, працює як може та знає, заробляє гірко на прожиток: серед самого розгару праці його арештують і тримають дев'ять місяців в в'язниці, поводять ся з ним як з звичайним злочинцем, не дозволяють ні читати, ні писати... За яку-ж то вину мучать його? За жадну. Його підозрівають, що він визнає такі ідеї, до яких в двадцять літ пізніше признають ся безкарно цілі маси, за якими промовляють в парламенті в Відні, з якими уряд мусить числити ся. Тільки всього. Три роки пізніше арештують його другий раз безпідставно, тримають в арешті, водять під ескортою поліції, піддають під жандармський догляд... Дев'ять літ потому арештують його третій раз, і знов повторює ся того сама історія. Ще пізніше його не допускають до становиска, не затверджують на доцентурі, тай слушно — він же-ж сидів тільки в арешті! Він старає ся всі можливі і неможливі мандати, та тут лучать ся всі можливі і неможливі елементи, уживають найрізноморідніших, найпоганіших штук і — на втіху собі — повалюють його.

Такий образок медалю з одного боку; придивім ся ще з другого, як самі свої поводять ся з чоловіком, якого маючи наші сусіди, зналиби добре і відповідно оцінити.

Свої, по процесі поета, дивлять ся вовком на нього, обминають його, не хотять руки подати, не хотять в свої товариства приймати. Як воздух прочислив ся трохи, його запрошують в склад редакції своїх часописів, та по короткім часі дають відпустку. Пізніше зривають з ним з одного боку всякі зносини, з другого тягнуть до себе, коли знають, що його праця вийде їм в користь. Оттак вело ся до останніх майже часів. Його обильовували, обкидували болотом, ставляли найбільші колоди під ноги, а відтак звалювали цілу вину за все на нього, виклинали навіть з поміж суспільности!

Щоби посеред таких відносин, тільких протипостий зробити те, що зробив І. Франко, і то не

для кількох людей, не для якоїсь егоїстичної громадки, але для цілого народу, на се треба бути справді великим чоловіком. І таким він дійсно є. Круг читачів його творів росте з кожним днем. Його твори перекладають на російську, чеську, польську, болгарську, німецьку, мадярську, литовську мову. Вони звертають увагу наших сусідів не лиш на автора, але посередно на цілий народ. Колись оцінять його і „свої“, та воно, як звичайно, буде по невчасі.

Двадцять п'ять літ минає сього року, як І. Франко розпочав свою письменську діяльність. Тою нагодою покористувались його прихильники, особливо зміж молодіжи, щоби виразити йому признання за щирю, неусипну працю в користь народу. Вони й зложили комітет для обходу його ювілею. Комітет зібрав з добровільних датків невеличку сумку і порішив видати за ню кілька книжок в честь ювілята, призначуючи чистий дохід з розпродажи на ювілейний фонд, що має обернутись на закупню почесного подарунку для поета. Дар сей буде не дорогий, та щирий. При наших обставинах на нього й не можна числити. У нас не зміють людей цінити, хоч примірів добрих не брак в околу. Згадаю хочби про Крашевського. Поляки закуповують в нього всі його письма за поважну суму грошей, видають їх і знов дарують авторови. Мадяри, чотири рази менший від нас народець, складають в 1854. р. для сиріт поета Івана Гая 10.000 зл.; в 1857. для сиріт поета Михайла Верешмартія 103.000 зл.; для повістяря Йокая на ювілей складають 100.000 зл. і видають прекрасно всі його твори... Нам далеко ще до того...

Часи змінюють ся, тай ми серед них змінємо ся. Змінюють ся також погляди на діяльність І. Франка. Охота, з якою поспішили на зазив ювілейного комітету люди ріжних переконань з складкою і причинили ся таким способом до звеличання ювілею поета, дає найліпшу запоруку, що повнешній висказ справдять ся. Найже сей факт буде заохотою для

нього і осолодою при дальшій так само щирій і без-
інтересовній праці, най буде доказом, що його ідеї
марно не загинуть, бо є люди, що їх понесуть далеко,
широко і здобудуть для них таке місце, яке їм на-
лежить ся.

У Львові, в червні 1898.

ЗА ЮВІЛЕЙНИЙ КОМІТЕТ:

Володимир Бнатюк.

ТОВАРИЩІ НА СПОМИН.

Товаришко! хто зна, чи хутко доведеть ся
Провадить знов розмови запальні.
Нехай поки від них ще серце беть ся,
Я вам на забудь сплишу думки сумні.

От може вам колись, — часами се буває, —
Розглянути старі шпартали приїде хіть,
Ваш погляд її цілки, блукаючи, спіткає,
І затримаєть ся при них на мить.

І вам згадаєть ся садок, високий ганок,
Летючі зорі, тиха літня ніч,
Розмови наші, співи, й на останок
Уривчаста, палка, завзята річ.

Не жаль мені, що се вам нагадає
Запеклої ненависти порив.
Щож! тільки той ненависти не знає,
Хто цілий вік нікого не любив!

Згадати тільки всі тяжкі муки,
Що завдали борцям за правду вороги,
Кому-ж не стиснуть ся рантово руки
Від помети лотої жаги?

Ні, жаль мені, що й сей порив погасне,
Як гасне все в душі невольничій у нас.
Ох, може-б не було життя таке нещасне,
Як би вогонь ненависти не гас!

Лагідність голубина, погляд ясний,
Патріція спокій — не личить нам.
Що вдіє раб принижений, нещасний,
Як буде проповідь читать своїм панам?

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллаги, парії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Тітана ще не згас.

Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі-ж кайданами прикуті до землі.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарем;
Не нам обідраним невольникам казати
Речення гордєє: „мій дом — мій храм!“

Наука наша — скарб, закопаний в могилу
Наш хист — актёр-крепак в театрі у панів,
Непевні жарти тис, сьмієть ся через силу,
Поклонами спиняє панський гнів.

Релігія у нас — то морок темний
Гнипетських жерців деспотія важка,
Закони й право — то устав тюремний,
Родинні звязки — ниточка тонка.

Народ наш мов дитя сліпєє з роду,
Ніколи світа — сонця не видав,
За ворогів іде в вогонь і в воду,
Катам своїх поведарів оддав.

Одвага наша — меч, политий кровю,
Брязчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука порушена любовю
Той меч із піхви видобуть здола?

Нехай же ми раби, невольники продажні,
Без сорому, без чести, — хай же й так!
А хто-ж були ті вояки одважні,
Що їх зібрав під прапор свій Спартак?
О, сором мовчки гинути й страждати,
Як маєм у руках хоч заржавілий меч,
Ні, краще ворогу на одсіч дати
Та так, щоб голова злетіла з плеч!

Леся Українка.

Pithecanthropus erectus. Dub.

(Присвячуючи Вам, дорогий Франко, сю невеличку звістку до ювілею Вашого письменництва, мені хотілось би зазначити тим свою пошану для Вашої праці на тернистому полі укорінення у наші літературі позитивних поглядів і наукового думання.)

Років зо три тому, пішов я якось над-вечір до Антропологічної Школи забрати з собою тільки що приїхавшого вчитися до Парижа, молодого земляка М—го, з котрим ми домовились були кудись-то разом пійти. Знайшовши його у лабораторії проф. Манувріє, я його покликав і ми вийшли на вулицю.

— А до нас там щось-такє мабуть дуже цікаве принесли до лабораторії!...

— Що таке?...

— Та чорт якийсь, чорний увесь і дуже великий, мов скаменілий... Манувріє як побачив то трохи не перекинувся... і доторкнувшись нікому не дав...

— Та хто-ж його приніс, чи не Дюбуа часами?

— Та Дюбуа-ж, Дюбуа, лікар!...

Тут і мене так і підкинуло... Уже кілька місяців, як між антропологами у Парижі тільки й балакали, що той череп і інші кістки знайдені на острові Яві лікарем Дюбуа... Я кинувся було вертатися до школи, але земляк зупинив мене, сказавши що усе одно, я не побачу нічого, бо череп замкнули до окремої комнати, а Манувріє і Дюбуа, забравши навіть і ключ з собою, кудись то поїхали дуже поспішаючись... Не було чого робити і ми пішли собі, поклавши навідатися до школи другого-ж дня у ранці...

Але другого дня череп у лабораторії вже не було. Вийшовши зі школи Дюбуа і Манувріє поїхали до тих з найбільше значних антропологів, що були ближше, а иньшим розіслали телеграми і того-ж таки вечера у лабораторії зібралось чоловіка 7—8 значніших вчених у Франції, щоб подивитися зблизька на той череп, а потім у ночі, забравши його з собою, Дюбуа виїхав кудись на конгрес до Німеччини.

Мені й иньшим довелося побачити той череп тільки через кілька місяців, поки д. Дюбуа приїхав знов до Парижа і зістався на довше. Але й до того часу зіставлений у Парижі гіпсовий виліпок знайденого д. Дюбуа черепа переходив з рук до рук, усі заходились коло него, міряли, порівнювали до черепів иньших звірів і поки д. Дюбуа звернувся знов до Парижа, про його знахідку з'явилась вже досить велика література з французьких, англійських, німецьких і иньших праць, до котрих узялись найзначніші вчені з цілого світа.

Дуже велика наукова вага сєї знахідки поки що, ще зовсім мало відома по за межою спеціальної науки, а про те дуже вартна ширшого розповсюдження. Отжеж я й хочу дати тутка хоч коротку звістку про сю наукову новину.

Буде вже кілька десятків років, як у біологічній науці звернено особливу увагу на те, що між рядками рослинних і звіринних форм далеко немає такої великої різниці, як думалось колись то і як здається з першого погляду. Навіть і різниця між звіриною і рослиною починає вже ставати зовсім не такою вже видимою, як можна було думати перше. Не кажучи вже про такі рослини, що ловлять собі мушок і годують ся ними, або про таку звірину, що живе прирієши до одного місяця, має віти і зовсім подібна до квіток і т. н., мікроскопічні докази виявили чимало організмів, що неподібні ні до рослин ні до звірини і звуть ся протістами. І у рослин і звірин є багацько таких форм, що дуже зближують одну до одної різні породи. Є такі риби,

що не мають кісток і зовсім подібні до хробаків, є й такі, що літають, або вилазять на суходіл пасти ся у траві; є такі звірі, котрих дуже довго вважали за рибу і таких, що мають замість зубів птичий дзьоб. Нарешті є чимало відмін рослин і звірів, що різнять ся одна від одної дуже і дуже трохи, як на пр. вовк і собака, кроль і заяць і т. д. що відрізняють ся хіба тільки зростом або цвітом, або що. Усе ото нераз доводило вчених до думок чи не повинплджувались часами одні породи з других? Про се вже думав ще у кінці минулого століття французький вчений Лямарк. У теперішньому століттю на сі думки усе більше й більше наvertsали ширші наукові досліди. Незабаром почали вже дошукуватись до того яким же робом і від чого могло йти таке виплоджуванє? Англієський природознавець Чарльз Дарвін звернув увагу на те що у скотарському господарстві, у хліборобстві й городництві трафляло ся, й що далі то більше трафляеть ся зовсім вже штучним робом виплоджувати зовсім нові породи рослин і звірів, дуже мало подібні до тих, з яких вони були виплоджені (як ріжні відміни собак, худоби, цвіток і т. н.). Знаючи, що усі сі нові породи витворено підбираючи таких самців і самоць, котрі найбільше підходили до мети, котрої хотіло ся осягти, Ч. Дарвін почав шукати, чи не бувало часом і таких природних обставин, з котрих виходив такий же підбір, тільки не штучний, а зовсім природний. Плаваючи навкруги світу на кораблі, він знайшов цілу низку таких з'явищ. На одному з маленьких островів він нагледів на приклад метеликів з дуже-дуже маленькими крильцями, але досить подібних до таких, які живуть на сухій землі. Не було чого багато думати, щоб зрозуміти, що на остров були занесені вітром, або яким иньшим робом, метелики з суходолу і почали на йому плодитись. Але з усіх, які виплоджувались, зіставали ся тільки ті у котрих були найменші крила, останніх же заносило вітром у море де вони й пропадали...

Таким робом через яку добу і виплодила ся нова порода з зовсім невеличкими крильцями, на перший погляд зовсім окрімна від своїх перших родичів. На підставі таких з'явищ Дарвін і витворив свою теорію виплоджування пород одна з одної через природний підбір. Попереду на сю теорію обурили ся трохи не усі вчені з старосєвїцькими поглядами, а особливо ті, що стояли твердо за біблійною легендою створіння усіх пород звірів і рослин у кілька днів заразом. Одначе нові наукові висліди що дня усе більше й більше підпирали думку Дарвінову. Наш земляк проф. Шимкевич звернув на приклад уваги на те, що по лиманах біля Одеси є особлива порода дуже маленьких рачків — така якої нема ані у річках ані у морі. Міркуючи чи не залежить се від ріжниці води він наловив найбільше подібних до їх морських рачків і почав виплоджувати їх у морській воді, розпроваджуючи її потроху так, щоб нарешті вийшла така вода як у лиманах. Роблячи се дуже повагом, таким робом щоб перевернулось чимало поколінь рачків, він дійшов нарешті до того, що у його виплодились рачки зовсім подібні до лиманських. Теперечки вже у цілому світі наряд чи знайдесть ся хоч один з справжніх природознавців, щоб не поділяв думок Дарвіна. Разом з сим йшли геологічні і палеонтологічні знахідки. Трохи не що дня знаходили збутки давних, зовсім вже вимерлих звірів і рослин, котрі становлять собою перехідні форми між відомими тепер породами (так на прикл. як птиці з зубами і хвостом, як летючі яшурки, як коні з трома пальцями на ногах і т. н.); кожного дня усе більше й більше запевнювались у тому, що на землі поперед з'явили ся зовсім малюсенькі (мікроскопічні) організми: з рослин — губи, мохи, жобурія, папороті, з котрих потім погуби, великі ліси; з звірини — невеличкі шкаралупники, з яких склали ся цілі гори рухляків, крейди, черепашки з котрих витворились цілі веретви черепашчатого вапнівця, морські їсаки, звїзди і т. п.

Тільки опісля вже далеко пізніше з їх виплодилися дерева і рослини які ростуть і тепер, теперішня звірина: риби, амфібії, а нарешті після усіх вже й ссуні... Чоловік з'явився тільки у остатній геологічній добі, котра зветься пост-пліоценовою чи четвертійшою.

Отеї-ж то усі, а також і інші досліді і наукові здобутки (про котрі нам не стає місця навіть і згадати), склали ся теперечки у так звану теорію трансформізму чи еволюції, котра панує тепер у природознавстві і по котрій усе що жило й живе на землі виплодилося дуже по малу, одно за другим і одно з другого, через незчисленні віки, потроху розростаючись з давніх невеличких найпростіших організмів до новітніх дуже скомплікованих форм.

На підставі цієї теорії вже можна було без найменшої помилки думати, що й чоловік, котрий, як ми знаємо, з'явився на землі пізніше від усіх інших звірів, пішов теж від їх же, виплодившись з форм найбільше до його подібних. Такими найбільше подібними до чоловіка формами як відомо суть тепер антропоморфні малпи: горіля, оранг, шімпанзе, гіббон. Подібність ся о стільки вже б'є у очі, що автор першої наукової класифікації звірини Лінней у своїй *Systema naturae* (1735—1766 р.) вже зєднав чоловіка і малп у одну породу *Primates*. Дальші наукові розслідування і знахідки кісток найдавніших людей ще більше виявили сю близькість. Кістки і особливо черепи людей з початку четвертійшої доби, тих людей що жили у наших місцях ще разом з мамутом, носорожцем і іншою давно вже вимерлою звіриною і не знали ніякого напня окрім остро оббитих камінців — далеко більше подібні до малячих ніж кістки й черепи теперішніх людей. Черепи знайдені у Неандреталі в Німеччині, у Гру в Бельгії і по інших місцях дуже довгі, з дуже невеликим вузьким лобом, з дуже міцними підборівними частинами лобової кістки і з дуже

гострою потилицею. Такі-ж відзнаки знаходимо ми й у теперішніх найбільш диких людей — у австралійців, африканських негрів і т. п. Однак-же прирівнюючи структуру хоч би й самих найдавніших або й самих диких теперішніх людей до структури теперішніх малп, ми бачимо усеж таки досить велику різницю, о стільки велику що думати про безпосереднє виплодження чоловіка з цих іменно малп — зовсім не можна. Мусіла мабуть існувати якась середня, перехідна форма між малпами й чоловіком. До таких же гадок про існування середньої форми доводили теж і знахідки у Європі оброблених кремінців у витворіннях ще третійшої доби. Такі кремінці знайдено на прикл. у Тене і Пюнкурні у Франції, у Отті у Португалії. Потвстало питання чи не жив чоловік у Європі в третійшій добу? Більша частина природознавців думала що ні, другі-ж, і між ними найголовніше великий французький вчений Габріель де Мортіле, доводили що кремінці третійшої доби справді оброблені, що на них знать безперечний слід вогню, але що ними орудували мабуть ще не справжні люди, а якісь розумні вже звірі, середні між малпою і чоловіком, котрих Мортіле і назвав *Антропопітеками*, себто чоловіко-малпами, додаючи до того, що на його погляд вони хоч і жили де-не-де у Європі, але мусіли виплодитись не у нас, а десь то у більше теплійшій стороні, де великі подібні до чоловіка малпи живуть ще й досі. Гадаючи таким робом Габр. де Мортіле засновувавсь на тому що хоч у Європі у третійшій добу й жили великі антропоморфні малпи, такі як *Oreopithecus*, *Pliopithecus* і особливо *Dryopithecus Fontani*, але вони усеж таки пригадували собою чоловіка тільки за молоду, дорослі-ж були більше подібні до малп, а до того чоловік, хоча-б і антропопітек з них виплодитись і не міг, бо з того часу як вони жили, у Європі стало багато холодніше і малпи незабаром майже зовсім перевели ся (у четвертійшій добу у Європі

великих подібних до чоловіка мали уже зовсім не було). Таким побитом у Європі чоловік виплодитись не міг; не міг він виплодитись також і у Америці, де антропоморфних малп ніколи майже й не було; зістають ся стало бути тільки Африка де й досі живуть горіля і шімпанзе, та теплі сторони Азії і Зондські острови де теж і досі живуть найбільше подібні до чоловіка оранг і гіббон.

З другого боку до тогож таки Зондського архіпелагу звертались уваги тих антропологів що прирівнювали між собою різні породи теперішних людей, шукаючи між ними такої середньої породи, котру можна-б було вважати за примітивну, з якої могли пійти усі інші породи. Вельми шановний англійський вчений Едв. Тайлор (Tylor) на підставі праць своїх знаменитих земляків Гекслі (Huxley) і Фляуера (Flower) висловив у своїй „Антропології“ (Anthropology, Lond. 1881, pp. 88—89) думку, що такою породою могли бути люди, решта котрих живе на Андаманських островах звязаних як відомо з Зондськими. І справді, коли ми звернемо увагу на негритосів, найбільше диких і найбільше малюватих з усіх чоловічих племен, котре живе де-не-де по горах, починаючи з південних Гімалаїв у Індії, на пів-острові Малакці на Андаманських і Зондських островах у Австралії і далі на північ до Формози і навіть Японії, і коли ми пригадаємо собі, що єї дикуни ніколи не доходили до знаття морської плавної, а стало бути і не могли розповсюдитись по усіх отих сторонах інакше як пішки, то ми не можемо вяснити собі їх теперішнього розповсюдження інакше, як припустивши, що воно стало ся тоді ще, як усі оті сторони були ще одним великим суходолом. А се було іменно у третішню добу, на що вказують окрім ідентичної флори і фауни, третішні (люценові і пліоценові) витворіння, що тягнуть ся вздовж усіх тих земель і островів, котрі зістали ся ознаками колишнього суходолу, осівшого у воду у кінці третішньої доби.

Таким побитом усе, що відомо про початок людий на землі, примушувало обертати ся до південної Азії, до Зондського архіпелагу з звязаними з ним островами і там у витворіннях третішньої доби шукати збутків давних перехідних форм, тих антропомітеків, з котрих міг виплодитись чоловік. Але окрім третішних кременців у південно-східній Європі ніякого сліду таких середних між чоловіком і малпами звіврів ніде ще не було знайдено і природознавці тільки кріпко були переконані, що вони таки коли небудь та знайдуть ся!...

І от, у 1891 році, голандському лікареві Е. Дюбуа, що пробував був на острові Яві, роблячи щось з шість років палеонтологічні дослідди задля свого уряду і пильно додивляючись чи не трафить до якого сліду давних людий, — пощастило знайти у третішній веретві на глибині одного метра від поверху землі і 12—15 метрів під береговою кручею річки Бенгована у Тринілі — зуб, дуже подібний до тогож кутного зуба у верхньому щелепі у малпи. Трохи згодом у тому-ж таки самому місці, на метр чи що одеторонь, знайшли вже цілу горішню частину черепа, як здавалось якоїсь то великої малпи, а у 1892 р. метрів на 15 далі у гору по річці на тій же глибині знайшли і ліву стегенну кістку. Пізнійше, дарма що розвідки йшли дуже пильно, знайдено було ще один зуб, та й тільки. Таким побитом усі знахідки обмежують ся трома чи чотирма кістками. Але на велике щасте се іменно такі кістки, що проф. Антропологічної Школи у Парижі, д. Манувріє каже, що як би йому довелося самому вибирати з цілого кістяка, то він не вибрав би інших... Справді, знайдені зуби вказують на те як і чим той звір годував ся, стегенна кістка показує як він держав ся і ходив, а черепна кістка дає нам ознаку розвою його розуму.

Кістки, як ми кажемо, були знайдені у одній і тій же веретві, досить недалеко одна від другої; усі вони однаково скаменіли на стільки, що вага на

прикл. стегенної кістки доходить до цілого кіля, тоді як звичайно передісторичні стегенні кістки не важать більше від 350 гр. Нарешті між усіма сими кістками нема ніякої анатомічної різниці, котра-б вказувала на те щоб вони були від окрімних звіврів, хоча-б і однакової породи. Через се д. Дюбуа і завважив, що знайдені ним кістки належать до одного й того-ж індивіда. Роздивляючи єї кістки і прирівнюючи їх до кісток усіх відомих досі звіврів, д-р Дюбуа після довгого наукового досвіду пересвідчивсь, що се мають бути збутки якогось то досі ще невідомого двоногого звіра, середного між чоловіком і мапюю і жившого у третішню добу, котрий виплотивсь мабуть з породи близької до теперішніх гіббонів і міг бути предтечею чоловіка на землі. І позаяк сей звір — не то чоловік не то мапа — ходив вже дибки на двох ногах, то д-р Дюбуа й дав йому назву *Pithecantropus erectus*.

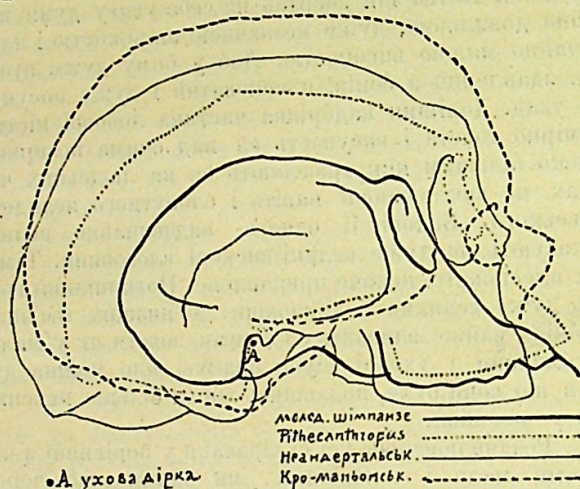
З усього, що ми казали вище, можна вже бачити, як зацікавлений був увесь вчений світ, коли у 1894 р. з'явила ся праця д-ра Дюбуа,^{*)} у котрій були виложені усі його досліди і до котрої він додав дуже гарні фотографіюри знайдених кісток. З великою нетерплячкою чекали усі, коли кістки *Pithecantropus*'а будуть привезені до Європи і їх можна буде роздивити ся як слід. Нарешті у кінці 1895. д. Дюбуа приїхав і показав тринільські кістки на міжнародному зоологічному конгресі у Лейдені. Потім протягом 1896. року він був з ними у Брюсселі, у Парижі, у Лондоні, у Берліні і т. д., де їх могли бачити усі найбільші знавці природничих наук, котрі більш або менш згодитись з його найголовнішими пересвідченнями. З тих пір про *Pithecantropus*'а поветала вже ціла література і ми можемо нарешті дати тут досить докладний опис єї поважної знахідки.

^{*)} Dr. E. Dubois. *Pitheconthropus erectus, eine menschen-
aenliche Uebergangsform aus Java. (Batavia, Londersdruckerei) 1894.*

Почнемо з черепа, від котрого вдержалась тільки верхня частина. Найперше він відзначається ся дуже малою більшиною, як його прирівнювати до чоловічого і занадто великою — як його рівняти до мапйчих. Потім він звертає на себе увагу дуже великою довжиною, дуже незначною широкістю і надзвичайно малою високістю. Лоб у йому дуже вузький, здавлений з боків, плесковатий і дуже посунутий узад. Долішня надбрівна частина лобової кістки незмірно товста і висувається над очима козирком далеко більшим ніж трапляють ся на людських черепах, не виключаючи навіть і словутного неандертальського. Бокові її одноги надзвичайно великі і вказують на дуже великі вискові влогвини. Тім'я теж плесковате, неначе придавлене. Потилишний гребінь дуже великий і, дійшовши до низших тім'яних гребнів, майже зливається з ними, зовсім як у мапй. Потилишної і ухової дірок бракує, але можна думати що вони були, подавшись трохи більше навспак ніж у чоловіка.

Роздивлюючись усі єї відзнаки у порівнанні з черепами мапй і чоловічими, ми бачимо що череп *Pithecantropus*'а має у собі чимало мапйчого, але досить багато й чоловічого. Довжиною і вузькістю, а також надзвичайним розвоєм надбрівних частин лоба і потилишного гребеня разом з довшими тім'яними він дуже наближається до черепа мапй; своєю височиною і як ми зараз побачимо, своєю вмістністю дуже далеко відходить від мапйчих черепів (навіть молодих мапй, котрі більше подібні до чоловіка) і наближається до чоловічого, підходячи вже до тої межі, за котрою починають ся черепи найдавніших і найбільше мапйоватих людей, найголовнішим зразком котрих ми маємо неандертальський череп. Найкраще порівняне се виступає на мапйонку, спорудженому проф. Манувріє, де можна бачити разом і більшину і форму черепів молодого пімпанзе, *Pithecantropus*'а, неандертальського і неолітичного вже кроманьонського, котрий становить вже перехід до теперішніх європейських типів.

Тож самісїньке бачимо, ми звертаючи увагу і на вмістимість тринїльського черепа. Дд. Дюбуа і Манувріє вираховували, що він міг би містити від 900 до 1.000 куб. сантиметрів, себ то на 400 куб. с.

більше, ніж сама велика вмістимість черепа найбільших малих, котра не переходить ніколи 600 куб. с., і далеко менше вмістимости найменших людських черепів. Вираховуючи на підставі вмістимости черепа вагу мозку у *Pithecantropus*'а, проф. Манувріє визначає її у 870 грамів, себ то на 370 гр. більше ніж у подібних до чоловіка малих і на 300 гр. менше ніж у австралійця, — у котрого мозок на 190 гр. менше ніж у пересічного теперішнього парижського мешканця, — і на 340 гр. менше ніж звичайно у освіченого розумного чоловіка. Таким побитом *Pithecantropus* виходить надзвичайно розумнішим від найбільшої малих і далеко дурнішим від найбільше дикого чоловіка.

Стегно (femur), з усіх знайдених кісток *Pithecantropus*'а, найбільше подібне до чоловічого. Маючи 455 мілім. завдовжки воно показує що *Pithec-*

antropus був завбільшки з середнього європейського чоловіка; на підставі довжини стегна проф. Манувріє вираховував зріст його у 1 м. 657, що має дуже велику вагу, запевняючи, що голова у його була дуже малою що до зросту і що ми мусимо прирівнювати більшину її до більшини голови найбільше великих малих. Анатомічна структура стегенної кістки (котру описувати тут було-б занадто довго) не лишає ніякого сумніву у тому, що *Pithecantropus* ходив на двох ногах, а трохи кбсїй поверх долішнього кінця її вказує, що ходячи він згибав трохи ноги у колїні, як се роблять і теперішні великі антропоморфні малих і як се робив чоловік четвертішної доби, що видно на стегні й голїці кістяка знайденого у Гру. У порівнянню з малми стегенна кістка у *Pithecantropus*'а дуже відрізняється від них і тим, що вона зовсім нескривлена, як у них, і тим, що вона такої довжини, якої не сягає стегно ані у в одній з малих, виключаючи тільки гіббона, у котрого воно теж майже не скривлене ніж у усіх інших. Отжеж на підставі сего, а також і того ще, що з усіх подібних до чоловіка малих, гіббон найбільше здатний держатись і ходити на двох ногах, д-р Дюбуа і проф. Манувріє й міркують, що найблизшим родичем *Pithecantropus*'а мусїв бути іменно гіббон, котрий живе ще й доси на острові Яві, хоч зростом тепер він далеко менший за чоловіка. Те, що стегно у *Pithecantropus*'а далеко більше подібне до чоловічого ніж череп і зуби — не шкодить ні трохи тому, щоб вважати їх належачими до одного й тогож звіра. Навпаки, як ми побачимо далі, з теоричного погляду воно й мусить так бути, бо мална могла зробитись чоловіком, тільки почавши ходити довше на двох ногах, через що першим, що у неї змінилось на чоловічий лад, мусїли бути ноги.

Нарешті знайдені у Тринїлі зуби теж мають характер середний між зубами маллячими і чоловічими. Перший з сих зубів — третій кутний у горїшньому щелепі — дуже великий, з дуже розставле-

ними корінцями і трохи похилий з переду у зад, чого не буває у людей і що буває тільки у малих. Проф. Манувріє з великої сили черепів різних народів, що переходять у музеї Брока у парижській Антропологічній Школі, знайшов тільки один новокаледонський череп, у котрого відповідний зуб, але у довшньому щелепі був такий же завбільшки і також косо поставлений як і у *Pithecanthropus*'а. З другого-ж боку жувальна поверхня у першому з знайдених зубів зовсім не така, як у малих і більше наближується до чоловічої. Другий зуб дуже стертий, але теж більше малпачий ніж чоловічий. Таким побитом виходить, що й з погляду на зуби *Pithecanthropus*'а треба вважати за породу середню між малпами й чоловіком.

На сій середній характер *Pithecanthropus*'а вказує і різниця між поглядами інших європейських вчених, що працювали коло знайдених у Триніті кісток. Ми згадували вже, з якою цікавістю чекали на сії кістки антропологічної цілої Європи і як усі узялись за них, коли д. Дюбуа нарешті привіз їх. Отже з усього того, що вони напсали про се, ми бачимо, що німецькі вчені — Краузе, Вальдейер, Вірхов, Лушан і Нерінг — мають знайдений череп за малпачий, стегно-ж за чоловіче; англійські же антропологі — Кеннінгам (Cunningham) у Дубліні, Тірнер (W. Turner) у Единбурзі, а також і швейцарський Р. Мартін у Цюриху — вважають і череп і стегно за чоловіче. Сам же д-р Дюбуа і французька Антропологічна Школа з проф. Манувріє і Габр. де Мартіле у голові, зупинили ся на тому, що се, як ми кажемо, порода перехідна від малих до чоловіка і до того порода, котра виплдилася сама мабуть з гіббона і була коли не предком, то найблизшим з попередників чоловіка.

Що *Pithecanthropus* міг бути попередником чоловіка, тим *precursor d'homme*, про існування котрого догадувався багато вже років тому Габр. де Мартіле, про се нема чого й казати.

З погляду трансформізму, чоловік не міг виплдитись інакше, як з якого небудь звіра низшого типу і між ним і малпами мусіло бути щось середнє, перехідне. Таким і з'являється теперешній наш *Pithecanthropus*. Але чи міг бути він настоящим предком чоловіка, чи можна думати що з його іменно пішов чоловічий рід? Поки що, про се ми мусимо тільки сказати що мабуть так! Дальші розшукування і знахідки по тих краях, хоч би й на тому-ж таки острові Яві дадуть новий матеріял і тоді можна буде говорити про се з більшою певністю.

Що-ж до того, як *Pithecanthropus* міг виплдитись з малих і з якої іменно породи малих, то, як ми казали вже, д. Дюбуа зупиняється на гіббоні з породи гілобатов (Hylobata). З сими, здається, згоджуються досі й усі інші вчені, вважаючи на велику аналогію яка справді є між гіббоном і *Pithecanthropus*'ом з одного боку і між *Pithecanthropus*'ом і чоловіком з другого. Гіббон з усіх антропоморфних малих найбільше здатний держати ся і ходити на двох ногах майже зовсім у вертикальній постаті. Окрім того, малпи, як ми вже згадували найбільше подібні до чоловіка за молоді. Се залежить від того, що у дорослих малих черепні кістки, зростаючись дуже швидко не дають мозкові розростатись далі. Отже у гіббона з усіх інших малих вони зростають ся найбільше повагом і по трохи... Стало буть і з сего погляду подібність *Pithecanthropus*'а до гіббона свідчить за їх рідню і за можливість виплдження першого з другого. Але таке перероджене лазячого по деревах гіббона у ходивного по землі *Pithecanthropus*'а могло бути спричинене тільки дуже надзвичайними обставинами. Такою обставиною між иньшими могло бути те, що у стороні, де жило багато гіббонів, від чого небудь зовсім зникли ліси, через що малпи примушені були звисати, замість того щоб лазити. Се дуже легко могло трапитись через лісову пожежу від вулканів, котрих було так багато іменно на Зондських островах.

560993

Дружбів
1916
Підписав 13 2

у третішню добу, та нарешті й кістки Pithecanthropus'a знайдені були у верстві вулканічних каменів (lapilli). До того-ж ми бачили вже, що з усіх знайдених кісток Pithecanthropus'a, найбільше подібна до чоловічої іменно стегенна кістка (femur), себ то як раз тая, котра найпершою мусіла змінитись від ходження дибки і, котра з усіх мали у гіббона найбільше була здатна до такої зміни, будучи найбільше прямою.

Таким побитом у гіпотезі Дюбуа, і за ним Манувріє, нема нічого неймовірного. Ідучи далі, проф. Манувріє міркує, що переставши лазити і почавши завше ходити, гіббон мав свої руки більше вільними: вони в його зробились м'якші, здатійші до дрібної праці, а через се, як то добре вияснив Г. Спенсер, піднялась у гору і його мозкова робота, котра повернула вже малпу, коли не у настоящего чоловіка, то у перехідного до його Pithecanthropus'a.

У загалі — усе, висловлене досі про тринільські кістки, коли не може бути доведено математично, то у всякому разі має наукову рацію — і як би не було, а можна бути певним що перехідна ступінь між малпою й чоловіком — матеріально знайдена.

Париж.

Хв. Вовк.

ХИМЕРНИЙ.

Перший акт із драматичних картин

„ПОНАД ДНІПРОМ“

ІВАНА ТОВИЛЕВИЧА
(Карпенка Карого).

Дієві люди.

Павло Серпокрил, селянин хлібороб.
Явдоха, його жінка.
Мирон, скінчив вищу школу хліборобства } діти їх
Михайло, простий парубок.
Клим }
Панько } селяне, хлібороби
Терешко }
Марія, дівчина.

ДІЯ І.

Середина хати.

ЯВА І.

Явдоха дивить ся у вікно.

Павло (на дворі): Здоров синку, здоров мій коханий! Заходь же, заходь... (одчиняє двері). Тільки по малу, бо тут у нас у сінях темно... Та нагинай ся, щоб часом лоба не набив, ти не знаєш, які у нас низенькі двері.

Явдоха (раніше підійшла і позад Павла, піднімаєть ся на встиплячки і заглядає через плече). Та пусти бо мене старий, ти заступив двері і сам любиш ся Мироном, а мене не пускаєш і глянути на него...

Павло. Та де там люблюсь. На дворі темно, хоч око виколи. (Мовчить).

Явдоха. Чого же се він не йде?

Павло. Бог его знає чого він там копаєть ся! Я вийшов, він обізвав ся з воза; мені здало ся, що вже йде слідком за мною, я й пішов відчиняти двері, бо він же давно дома не був, то певно забув як і двері в батьківську хату відчиняють ся, а его бач і досі нема.

Явдоха. Пусти мене! (у двері). Мироне!

Мирон (з надвору). Га?

Явдоха. Та де ти там? Ми тебе на дверях ждемо, а ти сидиш на возі чи що?

Мирон (з надвору). Та зараз мамо! Стривайте, дайте повиймать всяку всячину з воза.

Павло. Та йди вже, нехай Михайло коний розпряже та й повносить все в хату.

Я В А II.

Ті же і Мирон несе всякі пакунки.

Мирон. Здорові були!

Явдоха. Сину мій дорогий! (цілюють ся, Мирон цілує матір у руку). Який же ти старий став... в бороді! І не пізнала-б ніколи, як би так де зустріла!

Мирон. Не диво шість літ не бачились, а за сей час я постарів: бородою заріс і зморщив ся трохи. Доброго здоров'я тату. (Цілуєть ся з Павлом).

Павло. То так зразу, а придиви ся то й Мирон! Тільки що борода.

Мирон. Мамі хотіло ся-б, щоб я хлопчиком як був, то так щоб і зостав ся до смерті!...

Явдоха. Деж таки! (придивляєть ся). Ні, нічого... в бороді гарно!... Тільки чогож ти такий блідий?

Мирон. А вже наш брат городяннин, вибілить ся сидючи в кімнаті, краще ніж полотно на мартовім повітрі.

Явдоха. Не доїдав, не допивав, не досипляв... І на що так богато вчить ся... Господи, то же мабуть літ одинадцять учив ся?

Мирон. Одинадцять літ учив ся, а чотири годи других вчив...

Явдоха. І чому там вас так довго учать? Ти певно все знаєш?

Мирон. О, мамочко! І цілий вік можна учити ся, то й то всего не знатимеш... Я вчив ся тільки як добре хозяйнувати треба, хлібопашить...

Павло. Аби сину земля, а хлібопашить можна й без науки; ми се діло знаєм з діда прадіда! Та й то...

Мирон. То так здаєть ся, а без науки добра не буде.

Павло. І вже з тією наукою! он пан Кукурченко хозяйнував по вченому, та за п'ять літ дохозяйнував ся до того що й землю продав.

Мирон (смієть ся). Ловко! Ну що же — буває і так!

Явдоха. Ти певно їсти хочеш, а ми тебе розпитуєм Бог знає про що?

Павло. І справді! Давай що там є, нехай підієть з дороги.

Мирон. Я-б, мамо, чаю випив з дороги.

Явдоха. У нас же сину, анї самоваря того, анї чаю, сахаря немає.

Мирон. У мене є все. От зараз достану й самоваря поставимо, та всі разом і чаю нап'ємо ся і побалакаємо, а потім і повечеряєм.

Явдоха. Де же таки сам будеш самоваря настановляти... Ото! У нас тут є сусідка, вона в пона була щось з місяць, то знає коло него; я її поклічу,

так вона цей раз поставить, а на завтра то і я навчу ся.

Мирон. Як хочете. Штука не мудра. (*Мати вийшла, Мирон дістає самовар і инше*). Як же вам тату тут живеть ся?

Павло. Сотужно сину. Поля мало, хліб не родить, та ще й дешево...

Мирон. А все же таки не голодаєте, самі собі пан, то й за те слава Богу.

Павло. Тільки що з голоду, мовляв, не пухнемо. Ще слава Богу Михайлови пощастило: витяг далекий жеребок та й зістав ся дома.

Я В А ІІІ.

Ті же Явдоха і Марія.

Марія (*низенько кланяєть ся*). Добрий вечір!

Мирон. Добрий вечір і вам.

Явдоха. От вона нам і самоваря поставить.

Мирон. Чия-ж це така слухляна?

Павло. Максимова. (*Марія бере самовар і наливає*).

Мирон. Сусід. Марія, либонь.

Марія. Не забули?

Мирон. Колінь бить тебе хотів за те, що язика мені показала і Мироном печеним назвала.

Марія (*смієть ся*). Та не піймали.

Мирон. Бо не хотів гнатись, я тільки пожартував, щоб налякати.

Марія. Тепер не буду язика показувать... то була дурна...

Явдоха. Вона у школі вчила ся.

Мирон. Умієть же читать?

Марія. Та!... По своїй книжці... (*смієть ся*). Давайте же угіля.

Явдоха. От тобі й маєш! А угілля й нема.

Мирон. Є. Я привіз. Там на возі все. (*Входить Михайло*).

Я В А ІV.

Ті ж і Михайло.

Мирон. Михайло, а де угілля?

Михайло. У сніях.

Марія. Соснинки нема на скалки...

Михайло. Ходім; я тобі і соснинки дам і угілля покажу, та й повчу ся настановлять самовар.

Марія. Ото штука: води вляв у трубу, угілля поклав по за трубу от і шумить! (*Смієть ся. Вийшли*).

Я В А V.

Ті же без Марії і Михайла.

Мирон. Гарна дівчина.

Явдоха. Добра, розумна.

Павло. І проворна.

Мирон. А чом ви Михайла не жените?

Явдоха. Морока.

Мирон. Чого так?

Павло. Та... багато говорять... Михайло хоче сватать Чайківну...

Явдоха. Заможного батька дитина...

Павло. Так що з того? А семейка хіба мала; то́му дай, то́му дай, то й вийде всім по троху!... Та тут бач діло не в тім: чи богата, чи бідна; а в тім, що коли Михайла оженить, то прийдець ся зостатись самому, з малими дітьми, бо Чайка хоче, щоб діти поженнвшись жили на одділі, а я збираюсь на переселене, в орембурську губернію...

Мирон. Що ви, Бог з вами?!

Явдоха. Таку збів бучу, що... Оттут ще вєть... два непосидька... Ну, та тим не диво; вони привикли волочитись ще з молоду: то на лінії, то в Таврії, то на Дону, що літа...

Мирон. Виходить: перелетні птиці! Любять нові місця: хоч гірше аби нинше!...

Явдоха. Іменно... А він наслухав ся від сих бурлак, та й собі: поїду, та й поїду щастя шукати...

Мирон. Бог зна що вигадали! Там гарно, де нас нема.

Павло. Ідуть же люди в орембурські степи, покупили там за помочино банка землі ні чому, осілись на при-волі і живуть добре; Панько своїми очима бачив!... Чого же нам тут сидіть? Сидячого, кажуть, і татари беруть...

Явдоха. На місці й камінь обростає.

Павло. А обростає, тільки чорт зна чим!...

Мирон. Одні їдуть туди і тішать себе надіями на краще життя; а другі, вертають ся назад, про-клинаючи той час, в який виїхали звідсіля!...

Павло. Я не верну ся.

Мирон. Не вже, тату, ви і справді задумали переселене?

Павло. Все спродам і ранню весною в орембурську губернію... Банк гроший дасть і я там куплю сто десятин на вічність.

Мирон. Нехай тій орембурській губернії добре снить ся, нема краще в світі, як у нас — понад Дніпром! Ви же не знаєте, як се далеко: більше, як 2500 веретов!

Павло. Та що? Люди он аж на зелений клин виселяють ся...

Мирон. Куди, кажете?

Павло. На зелений клин.

Мирон. Такої сторони немає у нас.

Павло. Так, як раз-нема! То ти не знаєш... Люди їдуть на тон зелений клин з якого часу, і всі хвалять, що добре; тільки що далеко, там деє аж коло китаїнки земля клином у море входить.

Мирон. Не знаю. Може зеленим клином про-звали Амур або Камчатку.

Павло. Там всего кажуть в, то може і крупчатка в.

Мирон. Хто де привик, хто де родив ся тому там і добре. Не вірте, тату, нікому, сидіть дома...

А клин отой зелений, одно горе --- его люди — забивають самі собі у груди! І боляче їм потім, і згадують вони там що дня, як то гарно понад Дніпром і раді-б вернути ся, так клин не пускає: одно далеко, а друге ні на що...

Я В А VI.

Ті же Панько і Клим.

Панько і Клим. Добрий вечір!

Павло. От і Панько і Клим! Сідайте! Се же мої товариші на переселене.

Клим. Здорові були, Мирон Павлович! (*Чолом-кають ся обидва з Мироном*). Щож? раді гостеві?

Явдоха. Як же не радіти, так давно не бачили... Та ще, спасибі єму, в такий час нагодив ся, коли старому замануло ся рідне село кидати.

Мирон. Я тата не пушу.

Клим. А чого тут сидіть?

Панько. Злидні годувать.

Мирон. Хто тут годує злидні, того вони й там знайдуть.

Клим. Ой не скажіть. От я був і на лінії і на Дону, там людям добре живеть ся: степу сила, — скотини, видимо не видимо, заробітки — он які!...

Панько. Особливо, — як хліб зародить.

Мирон. Так жеж треба, щоб він зародив; а то частенько буває, що робітника в Ростов налізе видимо не видимо, та й лежать тисячами понад полотном залізниці і на станціях — не ївши, бо ніхто на роботу не бере,... і вертають ся голодні і боєі, бо поїдять там і чоботи і свити.

Панько. Буває і так, то правда, коли неурожай, і народ збереть ся... то буває... І я одно літо набрав ся лиха.

Клим. Без того не можна, а всеж таки степу сила, скотину можна кохати.

Мирон. Требаж перше скотину мати, а тоді вже кохати.

Клим. Коли не має винасу, то не будеш кохати скотини хоч би й мав.

Павло. У орембурській губернії степу, кажуть, ще більше.

Панько. Я сам був. Степу, скільки оком сягнеш... степ, степ і степ!

Клим. І ні чому, хоч дурно берн.

Панько. Пять рублів десятина на вічність.

Павло. Пять карбованців на вічність!! А тут аренда десять в год...

Мирон. Пустиня: людей нема, збіту нема — то й не диво, що дешево.

Клим. А нам що? Нам земля потрібна; а люди на що?

Панько. Замість людей, будемо ми!

Павло. Аби земля.

Мирон. А тут хіба мало землі? З одного боку 500 десят. казенної землі, з другого 800; і всю землю казна дає переважно нашому братови, крестянину...

Павло. Давала.

Мирон. А тепер же як? Не дає-б то? Я щось про се ще не чув! Новоселівці і зараз держать казенну землю і недорого — по 6 рублів.

Я В А VII.

Ті же Марія і Михайло.

Марія (несе самовар і ставить на стіл. Мирон заварює чай і ставить стакани). Самоваря вам настановила, Михайло вже навчився ставити, а тепер побіжу до дому, бо я не сказала куди йду. Прощайте!

Мирон. Ні, не пустимо, сїдай і ти з нами.

Марія. А мати будуть сердити ся.

Мирон. Пусте! Поможі мені, ти певно умієш біля него поратись, а я буду балакати.

Марія. Треба послухати, а то ще побете... ха ха! Пустить же мене одну до него, а то у двох ще перевернемо.

Мирон. Що то колись бити хотів, то й тепер боїть ся!

Марія. Ні, я вас не бою ся! Ви так балакаєте і дивитесь і усміхаєтесь, що я ні краплиночки вас не бою ся — прямо сказати — за панібрата! (Сьміється і другі сьміються ся).

Мирон. Бач, яка жвава, та натуральна дівчина, любо глянуть.

Явдох. Сказано — письменно.

Мирон. І панночку за пояс заткнеш.

Марія. От ви мене вже й засоромили... ще й посуду побю, бо від сорому нічого й на столі не бачу... (Закривається рукавом).

Мирон. Не буду, не буду — роби своє діло, а ми вернемося до своєї балачки. Так через щож кажете, не дають вам тепера землі?

Павло. А через те, що zostалися винні казні мало не чотири тисячі.

Мирон. Ого-го!

Павло. Ще ми мало винні, а он Просянівці — двадцять тисяч не віддали.

Мирон. Двадцять тисяч!! А щож тепер буде?

Павло. Нічого. Недоїмку подарували а землі не дають.

Мирон. То й не диво, що таким справним платильщикам не дають землі! Ще треба і ветаваючи і лягаючи дякувати, що подарували. Тільки такий величезний хазяїн, як казна — може зробити надзвичайне милосерде, а малій хазяїн і шкуру-б здер... Через щож не заплатили? Неурожай, чи як?

Клим. Бодай не казати: кругова порука!

Мирон. Так то й добре.

Павло. Ото-то бо й є, що погано! Як землю брать, тоді всі лізуть: мені давай і мені давай — я в круговій поруці! Як ти не даси? Даси! А у него нема чим землю обробити, так він свій пай возьме

та й продасть. За дешево продасть, аби гроші взяти на обіходку. Колиж приходить ся платити, що ти з него візьмеш? А він у круговій поруці — плати за него! Тут і починаєть ся: нехай той та той дає, у мене нема... Я-б може й дав, так он Дмитро не дає, з якої же речі я дам? Дивлячись на Дмитра, я не даю, дивлячись на мене ти не даєш... нарешті ніхто не дає. Знайшлись, правда, і такі, що платили що годя... Так тепер так вийшло: несплатильщикам подаровано чотири тисячи, а тим хто — платив і не подаровано нічого і ще й землі не дають, бо кругова порука! Там не знають ні Петра ні Павла, ні Кліма, а всю громаду, а на громаді недоїмка — і землі не дають!

Мирон. Он воно що! Так сеж непорядок розпуста... Так можна віру потерять і в казни і у суєд, скажеш, що з нашого села, то й на подвіря ніхто не пусте. Хтож тут винен? Всі!

Павло. А ти думав, як з круговою порукою? Біда! Як би мені одному дали там тих 25 десятин, так я-б і знав, що мені треба платити одному — й краще: сама роби, сама й знай; бо гуртове чортове!

Мирон. Колись наші діди краще думали: хто робе в купі, не болить в пупі; а тепер у людий полуда на очах, через те гуртове стало чортове... Тьма панує, просвіти, просвіти треба!...

Павло. Не поможе! Не той народ...

Панько. Розпаскудились.

Павло. Тікать треба! Спродам все і весною в орембурську губернію на вольні степи, а то, той на зелений клин — байдуже, аби землі побільше, та від людий подальше.

Марія *(наливши чаю)*. От і чай.

Мирон. Тату, мамо, пийте чай, а ну, переселенці, просю покорно. *(Сідають до столу)*. Маріє, сїдай же й ти з нами.

Марія. Та пийте самі, ви привикли, а нам байдуже.

Мирон. Погані порядки завели ся... Погані. А я приїхав хазяїнувати.

Павло. Що?!

Клим і Панько. Як?!

Явдоха. Господь з тобою!

Мирон. Ви мені дивуетесь, а я вам дивую ся! Я теж переселенець: з казенного хліба на свій хочу перейти. Хочу хліборобом стати, греккосієм.

Явдоха. Отсе вигдає: вибив ся на пана та й знову у мужика сунеть ся?

Мирон. Бодай мамо, не казати! Паном добре бути, то правда, але паном з діда прадіда, доскональним паном, у котрого єсть спроможність і сила стоять за науку, за свій нарід, мати вплив на земські діла; а вже нашому братови, що горбом та кривавим потом тільки вчора, мовляв, вибеть ся ніби то на пана, і ціле життя гнеть ся, поневіряєть ся на тих службах, — краще не лічить себе паном!... У досконального пана єсть своя дворянська громада, у мужика своя громада, а ми, так звані чиновники, нічого того не маємо, живемо одиницями кожен сам собі по своєму!

Клим, Панько і Павло. То й добре!

Мирон. Кому добре кому й ні! Хто зневірив ся у своїй громаді, хто любить тільки себе і думає, що він сам по собі щось визнача на світі; так тому добре бути одинцем; а хто, думає, що громада великий чоловік, що спільна думка, спільні інтереси богатих — поменьшати межі людськи бідності, хогороби, нудьгу, тьму, дадуть більше задоволення і щастя людям на землі — тому інакше се здаєть ся...

Павло. Се вже щось по ученому ти забалакав. Клим. Яке мені діло до вас, а вам до мене?

Панько. Сама роби сама й знай.

Мирон. Хоч би я й здох від голоду, то вам байдуже?

Панько. А щож я поможу вам коли й самому нема чого їсти.

Мирон. Ну, а як би було, то ви-б допомогли, поділили ся-б зі мною, зарятували-б на який час?

Панько. Та хто его знає.

Мирон. Ото-то бо й є! А через те у вас і недоїмка завелась і землю від вас відбирають, бо всі в рості, нема сьвятого гурту.

Павло. Гуртове — чортове!

Мирон. Один горює, а сім воює; дружній череді вовк не страшний! Та то так здається. От коли греблю прорве і нема куди переїхати, то ви-ж сазні її не загатите, а як збереться тридцять чоловік з возами — дивні, через який пів дня і переїзд готов!

Клим. То гребля... звісно тут гуртом гуртом, громадою...

Мирон. Так і все. От давайте заснуєм спільно спілку-артіль, та будемо робити у купі: і орати разом і сіяти разом, і за землю платити і всі відбутки відбувати разом, гуртом — тоді через год, через два самі побачите як воно буде добре, де та дінься охота до переселення в оренбурзьку губернію.

Михайло. Я чув що десть єсть артілі і добре дуже живуть.

Павло. Ти мовчи, не сунься між старих.

Мирон. Чом же, він правду говорить: артілі добре живе і буде жити!

Панько. Чув і я. Заснувалася десть артілі, дали їм гроший, а вони й розійшлися... Виходить заснували тільки на те, щоб гроший взяти.

Мирон. Мало яких людей нема, мало чого тьма не робе. Отже й ви: недоїмок не заплатили: а новоселівці он, заплатили, їм землю дали, а вам ні! Так і спілка: одна розійшлася — десть єсть. Коли звірилися, то не легко навернути людей до спілки. Погане відразу всі приймають, бо воно легше здається, а добре важче, от не всякий і може підняти таку вагу; але то байдуже, відразу нічого доброго не зробиш, а треба по малу, годинами робити!

Он віра християнська 2.000 літ між людьми насаждаєть ся, а християн нема.

Павло. А ми же по твоєму хто?

Мирон. Вовки.

Клим. Се так.

Павло. І в церкву ходимо і говіємо, а вовки...

Мирон. Так що з того що в церкву ходите? А один одного не любите, з рота видаєте. Готові в ложці води утопить свого сусіда, аби собі більше зісталося... Так і вовки роблять.

Павло. А ти, виходить, уже настоящий християнин, чи як би то?

Мирон. Ні, я ще не християнин, а хочу бути християнином.

Павло. То ти перевчився на один бік.

Клим і Панько (сміються).

Явдох. Годі вже, а то ще на сварку зведете... Не вже ти, сину, і справді хочеш остатися на селі, чи може ти ще жартуєш?

Мирон. Без жартів, мамо! От я собі й дівчину тут вже наглядів, ще придивлюся та й старостів зашлю.

Марія. Ой, Боже мій, як я засиділася! Прощайте. (Хутко побігла з хати).

Явдох. Засорозив дівчину.

Мирон. Без жартів мамо й тату. Я службу кину.

Явдох. Що ж ти будеш робити?

Мирон. Хлібопашить.

Явдох. Ти-ж до сего не привик.

Мирон. Привикну. Я мужик, хліборобство наше прирожене діло з діда прадіда, а до того ще й учився, як землю оброблять...

Павло. Чом же не дурить коли приступило!... Може гроший силу маєш, так от жиру захотіло ся побаловатися коло землі.

Мирон. Ні, тату, не кажіть так, бо й я повинен буду сказати, що ви від жиру в переселення задумали мандрувати.

Клим. Наше діло одно, а ваше друге! Ми тільки й уміємо що орати та сіяти...

Павло. А ти учивсь, учивсь мало не пів життя! Вивчив ся... зробивсь паном, чогож тобі ще треба? Певно яку тисячу в рік грошви загібав і на тобі: у мужики лізеш!!

Мирон. Більш тисячі, тату, брав.

Клим. Більш тисячі?!

Явдоха. Для чогож було і вчити ся, сину, коли вертати ся в село і хозяйнувати, як і всі невичені мужики?

Мирон. Отут то й хозяйнувать, коли де чому повчив ся і переконав ся, що кращого життя, як життя хлібороба нема в світі.

Павло. Де вже там тому хозяйнувать, хто привик чаювать, хто на пана вибив ся: ручки біленькі, ніжки тоненькі, куди там, скоро підірви ся! Сиди собі сину краще у теплій хаті, спи на мягкій кроваті. Пана жалування, а мужикам земля!

Мирон. Я мужик і є, тільки що трохи вчешний, то й добре.

Клим. Ні Мирон Павлович, не скиніть ваше діло! Важко.

Явдоха. Важко сину.

Панько і Клим. Що й казать. Важко! Ваша робота далеко легша.

Мирон. О, як би ви зуміли так моє становище й мою роботу оцінювать, як я оцінюю вашу тоді-б иньша була між нами розмова!... Посадив би я вас, як квочку на яйця в хаті, без жадної охоти висиджувать курчат... Нудно-б вам стало і ви-б ланцюга перегризли та втікли в село, в поле.

Клим. Лихе-б мене понесло з теплої, чистої хати, з холодку... хіба я не знаю, як то на полі: піт очі заливає, сонце пече, спина болить — сьвяте діло в холодочку...

Мирон. Правда. Сонце пече, спина мокра, піт очі заливає, дерев'яніють руки, а станеш, глянеш на

вкруги: все поле, як море зелене перед тобою, вбране квітками всякого коліру і краю єму нема, бо краєм своїм воно зійшло ся з небом! Вітрець по ньому легенький подиха і горне хвилі зеленої пахучої трави — очі в себе вбірає — так мило, а груди широко роздувають ся, сила росте мов здоров'я вливаєть ся в тебе широкою річкою... Землі під собою не чуєш і знову закипить робота! На душі легко, радісно: ніякі думки у голову не лізуть — одна у всіх спільна думка: поможи Боже за години сіно убрати — до хліба прийняти ся. І через тиждень великі копичі скрізь мов гостроверхі шапки розкидані! А там і хліб поспів: жито похилилось мов журисть ся, що скоро зітнуть его буйну голову...

Павло. Богато ти знаєш. Три літа робив, то й верзеш, а коли-б надірвав за працею пупа, не те-б екавав.

Михайло. Ні, тату, він правду каже! Я-б і сам ні на яку роботу не проміняв роботи в полі на сінокосі, та у жнива...

Панько. Та воно так... Я сам служив якось на вокзалі і добрі гроші брав, а як підійшли сінокоси не видержав, покинув залізницю: так і манить, так і тягне в поле...

Клим. Тягнуть то тягне, а на ділі, мовляв... як припече...

Мирон. Щож там припече? Мужикови, хліборобови, в полі, як на роздолі, та на волі, як рибі у чистій воді! А скінчить ся праця літня, велика радість у душу леть ся, коли дивиш ся у осени на село, як усі хати, уся оселя потоне в стіжках з хлібом! Кожний хозяйн помагає тоді поважно, пишню, біля своєї господи, на току і поглядає на стіжки з хлібом, его власними руками здобуті, політі его кривавим потом... Та ні від кого не залежиш, ні перед ким не розпадай ся: заплатив що слід і пан.

Павло. А як нема землі, а як не вроде хоч і є земля, то що тоді такий пан буде робить?

Клим. Горе, голодним животом — таку працю підирати, та мусим, бо біда наша, що тільки біля землі і умієш працювати.

Мирон. А я вам скажу, що ви й біля землі не вмієте працювати.

Павло. А ти-б-то умієш?

Мирон. Щоб ви знали! Ви драпаєте, землю сієте наволоком, науки Біг дасть, хапається, аби більше, а воно й родить все гірше, та гірше. Від того ви так і балакаєте, від того ви й на переселення хапається.

Павло. Ми цілий вік коло землі, та й нічого не знаємо: а він там десь з книжками возився і вже думає, що справді все знає, Бога за бороду піймав!

Явдох. Старий, на що ти так балакаєш? Ти й сам казав і попови і всім що Мирон сильно вчений і багато знає.

Павло. Та він знає в книжці, а коло землі знає з носа, та в рот і приїхав нас учить.

Мирон. Іменно, я приїхав вас учить. Сам буду працювати і покажу вам, що й хліб буде і скотина буде і хто мене послухає всякий паном житиме! Я знаю, що се важко зробить, сказано же: не вливайте вина нового в мішки старі.

Павло. Се по вченому вино в мішки вже вливають ха, ха, ха. *(Всі сміються сл.)*

Клим. В мішки вино?! Ха, ха, ха, Бодай вас.

Мирон. От бачите: ви смієтесь, а я зараз вас засоромлю. Сі слова — і ви їх зовсім не розумієте... сказав Христос! Що ви скажете? То-то! Гріх сміятися над тим, чого не знаєш. Богато вам ще треба вчитися...

Панько. От тобі і ускочили!

Мирон. Отак ви векочите і з переселенням!... А от, як би ви повірили тому, що я вчився і де що знаю і на худо вас не поведу, та пристали до всіх тих думок, які я вам скажу, тоді нічого було-б шукати щастя за горами за долами і за синіми мо-

рями, а мали-б ви його тут у себе дома не рунтучиць.

Явдох. Сину мій дорогий, я серцем чую, що ти діло кажеш. Старий покинь свою гадку! зістанемось дома: послухаєм Мирона.

Михайло. Дозвольте тату мені зістатися тут з братом.

Павло. Сто чортів тобі в спину за такі речі! То я повинен сам на старість літ працювати з матір'ю старою, та ще з трема малими дітьми... Що ти слухаєш його? Він дурисвіт! Від мужиків відбивається; у него панська голова звикла на карандаш та на щоти лічить бариші: пись, пись... цок, цок, цок — отаку й таку суму заробимо! А нарешті всі тікають з села. Нехай живе з панами, там його химери будуть розуміть, а нам треба шукати землі. Хіба ми одні її шукаємо? Куди не поткниш, де не почувеш, з від усіх люди потроху тікають, бо тісно стало, а він тут зараз зробе рай! Що ти йому віриш! Надірве пуна і втіче знову до панів, ему байдуже — се відрізана скиба від хліба! Чого ти притисся в село мутить людей, затуманювати голови своїм знахорством! Геть з села! Я тобі як батько велю! Тебе громада вже виписала в пани — іди між пани!

Явдох. Старий, старий — годі!

Мирон. Вже через те одно, що я, по вашому, пан, то ви мене не маєте права виганяти з села, бо я можу жити де сам схочу.

Павло. Так і живи собі на селі, а се моя хата.

Мирон. Так я-ж приїхав до вас у гості, а гостя ні один почтливий хазяїн не виганяє серед ночі з хати... Се одно. А друге ще й те, що ви продаєте все, а я купець на все.

Панько. От бачите! І купець знайшовся, а ви піклувалися.

Павло. Купить він, як раз! У него стільки грошей, скільки правди у його словах.

Явдох. Старий, і на що ти так гостро балакаєш?

Мирон. Тато мене ревнує до землі, до села. Краще не гнівайтесь тату. Ви говорите своє, а я своє. Від сего світ не завалить ся і орембурська губернія нікуди не втіче. Ви переселяєте ся відсіля, а я переселяю ся сюди. Продайте мені усадьбу і наділ, я вам викладу чисті гроші... І вам користь і поміч на переселенє і я відразу хазяїн.

Павло. Та я нічого... Тільки досадно стало, що ти Михайла збаламутив.

Мирон. Нехай і Михайло іде з вами... Я тільки думки свої викладаю, а силувать — не силюю...

Павло (*мовчить*). Так ти справді купиш усадьбу і наділ?

Мирон. Все куплю.

Павло. Спасибі. (*Мовчить*). Ти не сердь ся на мене; я трохи погорячив ся... Не хочеш быть паном, будь мужиком — се твоє діло, ти не малолітка, та ще й учений!...

Мирон. Я ні пан, ні мужик, я тату чоловік! Се перше всего, а потім я селянин, хлібороб з діда прадіда... Не ждано, не гадано, дякуючи земству, мене вивчено на мужицькі гроші, на мене одного потрачено стільки грошій, що можна-б було вивчить добре грамоти пів сотню мужицьких дітей... Совість моя мені не дозволяє панувать; я хочу тим світом, який я здобув за громадські гроші, освітити шлях своїм селянам до кращого, безбідного життя і наважив ся працювать біля землі і помагать темним людям чим тільки зможу, щоб поменьшити біду яка у нас на селі панує...

Клим до Панька. Хороші слова промовляє.

Панько. Правдиві по совісті.

Клим. Тільки мені здаєть ся що він божевільний.

Панько. Та хто его знає... Учений!

Мирон. Трудно мені буде, багато крови витече із мого серця, поки я зроблю хоч частину того, що задунав, але з сего шляху ніхто мене не зверне, поки серце моє у грудях бєть ся. Тату, мамо! Не лайте

мене, не дивуйте на мене, а благословіть мене на се сьвяте діло.

Явдох. Сину мій, дитино моя кохана... Я добре всего не розумію, а серцем чую що думки твої хороші! Нехай же тебе Бог благословить на всякім місци! (*Обнімає і цілує Мирона*).

Павло. Химерний!

ЗАВІСА.

ЧУДОВИЩЕ.

(Казка народна).

Тихо тай темно на світу божому. Ніч лягла на землю тай вкрилась великою, чорною плахтою, з під котрої виставали якісь страніні, темні мари. Одні пнуть ся високо, неба досягають, другі зігнули ся у двоє, або причакли до землі, як би на кого засідали, иньші знов ніби зібрали ся на тайну нараду, тай хильцем розбігались.

За днини вони виглядали інакше. То були хати, стодоли, стоси, обороги, сади, верби, тополі, тай придорожні хрести невеличкого подільського сільця. Але тепер всі вони перемінили ся, стали якимись грізними постатями, що аж в душі від їх виду замерає, тай дрож переходить тілом.

В однім кінці бухало ніби розтертим у вогни порохом, і здавало ся, що розлючена змія кидає ніздрями стовпи лених іскор, хронить, сопе, тай кланцає зубами.

Нараз отворили ся двері низенької, приналої до землі ковальської кузні і бухнуло ще жеврійшим вогнем, як би з пащі розжертого звіря.

Великий ковальський міх роздував розжарене вугля, кидав докола червоним полум'ям і обливав стоячого з клевицем ковали, що з розгоном підносив тай спускав его на вбите в дубовий ковбок ковало. В округ стояли колеса плуги, драбини, борони, а поміж тим штики, коси, сокири, непевно миготіли блеском розяреного вогня.

На деяких з тих нарядів сиділи люди, газди і парубки з села. Всіх очі були вліплені в окопчену як смола стіну і сьміяли ся до розпуку.

Із за червоного полум'я показувала ся довга, витягнена стать, великі, голі, зубаті крила стреміли до гори, кудлата голова кінчила ся острою гейби у цапа борідкою.

„Ади! Ади!“ -- мішали ся різні голоси, -- „які вилазять ему роги, які криві очі, тай хвіст як сьмішно закручений! А бодай того ковала, — де він ему так придивив ся? Крила зовсім як у лилика. А ніхті які? Ха, ха, ха! Тай кінські копита, — бігме, — кінські копита має“, — договорювали сьміючись люди.

„А може би ему ще більше крильця закрутити, чубок поправити“, — приговорював сам коваль, кинув клевець, узяв заострений зубок борони тай став ним дерти по стіні. З під зубка виходили здорові, білі риси.

Уже газди повідходили, а коваль все ще стояв при стіні, тай рив зубком. То чушину ще більше розчухрає, то брови піднесе, то щось коло губ закроїть, через що чорт еще більше вишкірять зуби.

Та коли покрупив огонь водою, тай змучений протягнув ся на постели, аби відпочити, промовив чорт до него: „Що я тобі винен, що ти мене такого поганого змалював? Тепер, скоро хто прийде до кузні, то лише з мене кепкує, а ти ще добагаєш: то крила викручуєш, то зуби вишкіруєш. Де ти справді мене такого видів, що такого сьмішного тай поганого людям показуєш, тай за що так збиткуєш ся?!“

Коваль сам не знав, де він его такого видів: він якимсь таким зродив ся в его душі, тай такого змалював.

А приходила ему найбільше та охота тогді, коли напив ся горівки, котру сам чорт ему піддавав.

Ковальство тяжка робота, бити клевицем цілий день, то не жарт, тож коваль все собі тримає фля-

щину, потягне в ряди-годи, трохи покріпить ся, тай знов до роботи бере ся.

Хоть він з горівки ніколи не випускав ся, все таки трафляло ся, що в горлі висхне, заки сам до корчми зможе піти, або кого післати, а часом і жид не хоче дати заким гроші на стіл не покладе.

„Ох! Коби то мені, як лиш очі отвору, фляшка горівки на столі“, — думає нераз коваль про себе, тай зітхне глибоко.

Аж одного ранку дивить ся він, а перед ним стоїть на столі фляшка горівки. Він так утішив ся, що таки відразу, не роздумуючи, вихилив цілу фляшку нараз. Другої днини так само, третої знов фляшка з горівкою на столі.

Відки та горівка може братись? — подумав нераз коваль, — тай чогось здрігне ся, відсуне фляшку, тай бере ся до ковала. Але що ударить клеветцем, то зиркне на фляшку; а вона стоїть, як стояла; через біле скло видко горівку чисту як слезу, а таку пахнячу, що коваль лиш ніс підносить, тай нюхає, аби як найбільше втягнути в себе милого запаху. Аж не втерпить, ухопить за фляшку, та лиш сухе дно лишить ся. І чує як чортівський напнток ходить по жилах, кров розгріває ся, бе в висках, якась страшна стать виринає перед его уявою, з початку десь далеко ніби із за густої хмари, а потому все ближше, яснійше, аж так близько, так ясно, що він кине клеветць, ухопить який будь острій кусень заліза, тай зачне пороти по стіні; а з під заліза чим раз виразнійше відзначають ся форми і закрої страшного чудовища, котре люди чортом називали.

Слава про его штуку розносила ся геть по селу. Чи мав хто яку потребу, чи не мав, ішов до кузьні, аби на чорта подивити ся. Забіжить яка цікава молодиця, та як узрить таке чудовище, то лиш очі відверне, — коби не дай Боже „не задивити ся.“ Прилізе стара баба, та аж стрясе ся, тай зачне хрестити ся, аби до неї приступу не мав; а що дівчата, то цілими гурмами бігають до ковалевої кузьні, та з чорта вже так сьміють ся, що влізе ся.

„Який страшний та поганий, які сьмішні у него очі, які криві брови! А руки як у старого злодія! А пазурі як простер! Тай кінськими копитами притупує, гейби танцював. От! се раз парубок, нема що казати! Не жаль подивитись тай у танець піти!“

Чорт тільки чекає, аби сам з одним ковалем лишив ся, тай далі знов до него:

„Поганий ти чоловік! Малюєш ти мене поганого, а сам не красший від мене! Я тобі добре роблю, даю тобі, що тобі наймилійше, а ти так зі мною поступаєш, так відплачуєш ся! До церкви ходиш, слухаєш слів сьвятих євангелистів, що кажуть хліб за каміне віддавати, а ти за мов добре сьмішиш мене, тай поганиш перед людьми! А що вони тобі доброго робять, тоті люди? Працюєш, тягнеш міхом, товчеш клеветцем, що аж духу в тобі не стає, та ледви з голоду між ними не згинеш. Чи ти їх не знаєш? Не знаєш, яка то погань, яка мерзість? Ти мовою горівкою розгріваєш серце, розгонюєш журливі думки, а за те мене сьміхом пускаєш?! Знаєш як люблю залицятись до молодичь, а ти мене їм такого показав, що вони очі від мене відвертають. Аби тепер і найкрасшим хлопцем прокинув ся, то ніяка дівка не схоче мене, коли знає, що я кінські копита маю! А ти знаєш, як то мене болить, як дразнить, коли яка стара баба зачне колоти хрестом; а чим вона красша, чим лїпша від мене?“

Може се і правда, — гадає коваль, — та все таки не може повздержатись, аби недоповнити чортівську статью. Щось горіло в его голові, киїдо в серцю, тай рвалось якоюсь неперенертою потребою об'явити явно те, що тайло ся в его нутрі. Чим більше він прикладав ся до своєї роботи, тим більше якась туга притягала его до неї і потужним жаром будила чим раз більше уподобане, що грало усеїма звуками его душі, ставалось ударом серця, кружало в его жилах.

Нераз стоїть так довго, тай дивить ся на свій твір, аж він набере життя, зачне кивати головою, розмахувати руками, тай лаяти ся:

„І знов ти мене дразнив, знов підчеркував, аби мене поганійшим зробити! Спамятай ся чоловіче! Ні користи тобі з того, ні добра, лиш якась злобна утіха, а мені кривда.“

Часом ковалеві жаль зробити ся чорта. Може він справді не такий лихий, страшний, тай чорний, як він его змалював? Але тогді ще більше охота его збирає, робить его ще поганійшим: то ріжки докрутить, то борідку заострить, розчинірить нігті.

„Поправляй, поправляй братчику! — бо що би ти для своєї слави, та пихи не зробив? Що тебе обходить моя кривда, аби ти лиш був вдоволений. Диви ся, абиєь того не жалувал!“

Страхом переймає коваля; возьме мітлу, усадить у саджу, аби стерти чорта зо стіни, але як подивить ся у очі чудовища, пригляне ся усім рисам, до котрих так прикладав ся, кине далеко мітлу від себе, як злу покусу, що грозила знищити образ его духа.

Ремісло ковальське упадає, люди ходять до кузні, але вже не для ковальської роботи, а лиш тому, аби чортові придивитись.

А ходять дивити ся не лиш зі свого села, але і з сусідних сіл. Іде хто на ярмарок, або на торг у місто, то не помине кузні; або таки наумисне вибере ся, подивити ся на чорта.

Десь донесло ся про ковалеву чорта до двора, до самого пана. Дивить ся коваль, а перед его кузньою стає чвірка з каритою, вилазить пан, тай іде просто у двері.

„Що ти ковалю за такого чорта змалював, що усі люди ідуть дивити ся, тай тільки і бесіди, що про твого чорта?“ — каже пан.

А ось він тут є — показує коваль на стіну. Дивить ся пан на чорта, а чорт стоїть як его коваль змалював, тай вишкірив зуби, ніби веєміхає ся. А пан, що подивить ся, то аж за боки бере ся.

„Се справді ковалю, — каже він — у тобі чорт сидить, то якбиєь не мусів тут у тій кузні

клепати свою біду, то не було би на світі рівного тобі чоловіка.“

Коваль як то учув, то справді надув ся так, як его ковальський міх.

Того вже було чортові за багато, гнівало его, що коваль надув ся, тай що паниско з него сьміяв ся.

„Еще і той буде з мене сьміятись! — лютив ся він. Чим він від мене красшій той паниско? Хто людською працюю живє, чужими руками обрабляє ся? Від чііх буків мужицька шкіра тріскає, тай кров тече потоками?! Не через тебе панку у підземних дірах люди гниють, дівкам обтинають коси, молоді чоловіки карабіни носять, а їх жінки до двора забирають?! З мене він буде сьміяти ся, та й хвалити коваля, а щоби він сказав, як би ему коваль яку кривду вчинив? Чи не метав би ся гірше чорта? — Узримо!“

Коли в ночі коваль здрімав ся, сидючи перед образом чорта з зубком у руках, чорт відорвав ся від стіни, завістав вітром, тай закрутив ся високо у воздуху. Великі его крила простерли ся як чорна хмара, і як хмара спадав він поволи на панський двір.

Пан був великий багатир, мав великі маєтки, червоні чвертками мірив, у мисках силіснелі мідяки пересушувал, а банки у звоях полотен держав. А що багатих уборів, золота, срібла та иньшого багатства там було!

Чим низше чорт над двір спускав ся, тим глубший сон на всіх нападав; не лиш пан, пані, тай усі слуги позасипляли, як би їм хто каменем голову приклав, але навіть пси, тай сторожа, що як день так ніч пильнувала двора, запала у глубокій сон.

Чорт припав до даху своїм прозорим тілом і проник ним аж до споду двора. Здоймив з плеча ковалевий мішок від вугля, що взяв був з собою з кузні, тай що було, зачав в той мішок набивати: де були які гроші, срібне начинє, золоті перетені, заушницї, шовкові сукні, тай деяке иньше дороге

фанте, — одним словом, все що було, пхав у мішок, котрий що раз більше розтягав ся, тай грубів.

Коли вже вибрав до чиста, взяв мішок на плече, пішов назад до коваля, тай закопав під стіною, де був намальований.

З полудня чує коваль якийсь гамір коло своєї хати. Пес лає, люди голосно говорять і як би рискалями копали землю. Коваль виходить з хати, тай очам не вірить: з під кузні витягають его мішок від вугля, повний грошей, тай деякого иньшого добра!

Беруть коваля, кують, тай ведуть до темниці. Бідний коваль не знає ні за що, ні чому?

Питає людей: за що кують, волі позбавляють?

„Та ти еще питаєш, — говорять люди. — Та не твій то мішок, не пізнаєш, не під твоєю то кузнею его знайшли, не ти хотів усе панське майно зрабувати, не ти наставив ся на панський маєток, тай панське добро трібував собі присвоїти?

Сидить коваль у темниці, світла Божого не бачить, холодно, тай вохко, жаби тай иньше гаде повзає по тілі. Ні на чім лягти, ні вкрити ся, лиш один околіт кинути під голову.

„Господи милосердний! — За що то на мене попало? — плаче сиротище коваль? — Чим я так прогрішив ся, аби надо мною збиткували ся, тай аби я таку кару терпів?! Ні гірший, ні ліпший я був чоловік від других, от хіба тільки, що пивем тоту чортівську горівку, що вона розсаджувала мені мозок, тай палила серце, тай тільки мого гріху!“

Незнає коваль, коли ніч, ні коли Божа днинка: темно тай темно, гей би у гріб живого поховали.

„А видиш, на що ти мене дразнив! Тепер маєш за своє! — зашуміло над ним у темниці.

„Еще й тут не даєш мені спокою, еще й тут мучиш мене чортівська сило! Кажеш, що я тебе дразнив, — а хтож тому більше винен як не ти сам?! Хто мені крови ще більше до мозку доливав, хто піддавав чортівську горівку?! Не ти?! А тепер кажеш, що я тебе дразнив! Як би не чортівська

твоя горівка, я був би стояв з клебцем тай кував! То твоя горівка відривала мене від ковала, та коли вона мене розібрала, тоді я брав ся тебе малювати.“

Не дурний я тобі відбирати горівку: не пив бишь моєї чортівської горівки, я не мав би був над тобою ніякої сили, тай не міг над тобою пімстити ся; а тепер маєш за своє, повісять тебе на шибениці, тай мені душу віддадут.

Бери, муч, катуй, ріж на кусні, — най вишу на шибениці, най ворон тіло моє рве, але най лиш душа моя у пеклі не пропадає! — просить ся коваль.

Велика розпука відобрала ему силу, майже не тямив ся, що з ним діє ся, не знав, чи він живе чи ні?

Довго так лежав, склонивши голову на околіт.

Аж нараз, щось ніби слабій промінчик проник густу темряву темниці; занесло свіжостию зелені і пільних цвітів. Десь здалека доходили якісь чудні звуки, ніби спів птахів, радісний тихий сьміх, звук граючого по камінях потоку, а відгомоном тих чарівних звуків, грали ліси, гори, долини, луги, діброви, води і облаки, і все те зливалось в одну потужну мелодію: „Слава во вишних Богу і на землі мир, во чоловіцях благоволене!“

Ясність така ударила, що коваль аж за очі взяв ся. Що се! День білий, сонічко ясне увійшло до его темниці?! — То ангел Божий, білий як сніг янів перед ним, блищав промінем срібної зьвізди, дрожав блиском ранної роєн.

„Бог мене прислав до тебе ковалю, — каже ангел, — встань і їди за мною!“

„О! Боже, чим я у тебе те заслужив, що ти до мене своїх послів посилавеш?“ — питає зачудований коваль.

„Ти був завше добрий чоловік, та лиш тебе та чортівська горівка губила, але за те, що ти чорта гнівив і дразнив, сьмішив перед людьми, Бог розказав вивести тебе з тої темниці.“

Ангел доторкнув ся кайданів, а кайдани з бреньком упали; доторкнув ся залізних дверей — а замки тихо порозсували ся.

„Іди до дому, сиди тихо тай не гніви Бога тою чортівською горівкою“, — сказав ще ангел і відлетів до неба, а за ним потягнула ся струя блискучих зьвізд, тай лишила ся довга, біла дорога.

Другої днини рознесло ся селом, що будуть коваля вішати, що пан поставив велику шибеницю, тай спровадив ката.

І справді так було.

Вивели коваля з темниці, тай повісили.

Вертають ся люди назад домів, аж чують, щось кленцає у кузні. Ідуть у середину, а коваль стоїть при ковалі, тай мучить кусень заліза.

„Та тебе, що лиш повісили, а ти тут куєш?!“ — чудували ся люди.

„Та як повісили мене, коли я тут!“ — каже коваль.

Люди повертали назад під шибеницю, а на шибениці не коваль, а околїт, що єму дали були до темниці під голову.

Побіч околота висіла ще кінська кість, тай кінські копита: „на знак Божої мочи, тай чортівської сили.“

У кузні коваля нічо не змінило ся. Так само сипів мих, гримав клевець, так само стояли плуги, борони, колеса, лише чорта на стїні не було.

Коваль чортівської горівки і до рота не брав, тай жив, як євїт приказує: „Бога не гніви, чорта не дразни.“

Але чи ковалеві добре з тим було? — казка не каже.

Наталя Кобринька.

СЬПІВЕЦЬ.

(З Надсона).

Нехай твій сьпів пала вогнем пекучим гніву
І слізми правими проймає душу й кров,
Хай будить в нас, сліпих, і ворожду правдиву
Й до краю рідного пречистую любов!

Хай кожний згук його вперед нас пориває,
Надією дзвенить знемоглим від ярма,
Підбитих на шляху до вічності вінчає,
Ганебних втікачів на посьміхи здійма;
Нехай веде нас в бій з неправдою і тьмою,
В той бій, де стяг здійма за істину борець,
І ми упадем крижем перед тобою
І з захватом промовим: — ти сьпівець!

Нехай твій сьпів брешить, як тихеє дзюмчання
Струмка, що виграє у хвилі золотій, —
Хай джерелом киплять надії та бажання
І міць буя в ньому і сміх луна' живий.

Хай ми добудемось під чарівничі згук
І в край фантазії полинем, як і ти,
У рай, де вже нема ні сліз палких, ні муки,
Де забуття, спокій і чари краси;
Хай пораюєм ми, забувши думи й горе,
Думками, що надав добірний наш творець,
І ми прославимо твої божксті твори
І з захватом промовим: — ти сьпівець!...

І. Стещенко.

ДЗВОНИК.

ОПОВІДАННЯ.

Її звали Наталею. Вона була маленька, їй було тільки сім років. Мати її вмерла років уже з півтора, батько був каліка та ще й п'яниця. П'яницею він був із давна, але поки не був калікою та жива була жінка, то він якось там хозяйнував на своєму клаптику землі. Але він, підховзнувши ся, впав на льоду, переломив собі руку і тоді вже мало що міг робити. А тут жінка вмерла. Він зовсім розпив ся, прогайнував господарство, продав землю, зостала ся сама обідрана хатка. Він мало коли бував дома, а в тій хаті сиділа Наталія.

Сиділа й голодувала. Добрі люди помітили, що вона голодує, почали закликати її до себе обідати, а потім якось поклопотали ся за бідну сироту, щоб прийнято її до сирітського дому. Наталію взято, відвезено до губернії і там здано до того дому.

Добрі люди казали, що Наталії буде там краще. Вона й сама сплкувала ся так думати, але чогось їй страшно було туди їхати.

Як приїхала, то стало все її життя по новому.

Дома вона голодувала часом, а як не голодувала, то наїдала ся черствого хліба, та порожнього борщу з бураками, бо каша не що дня бувала; а тепер вона могла їсти добру смачну їжу, що дня й скільки хотіла. Дома вона ходила в драній, латаній, та задріпаній одежі, а тут була в неї одежа чистенька — в літку легенька, в зиму тепленька, —

саме добра. Дома вона мерзла в обідраній нечупарній хаті, спала на голому полу, тільки в голови підмостивши поганеньку подушечку, а тут хати були великі, чисті, теплі, і спала вона на мягкому ліжку, засланому тоненькою рядничкою. Дома її батько п'яний лаяв, а часом і бив, а тут ніхто не бив ся, не лаяв ся: коли що треба було робити чи не робити, то начальник просто велів чи забороняв завжди спокійним, рівним, однаковим голосом. — вона навіть не кричала ніколи. Се нове спокійне життя в достатках спершу здавало ся Наталії, після її вбогого сільського життя, якимись розкошами, якимись пишним, панським, трохи не царським, життям.

А все-ж Наталії тяжко було жити.

Чому?

Вона була зовсім чужа серед сего життя.

З самого початку їй довело ся звикати до багатьох річей, цілком їй нових, починаючи з звички їсти м'ясо не руками, а ножом та виделкою. Вона ніяк не вміла пристроїти шматок м'яса в борщі виделкою, а тоді відрізати його ножом: звичайно шматок вискакував з під ножа й з під виделки і лянав додолу або на коліна Наталії, чи якій подрузі, а борщ роехлюпував ся на стіл. Обляшана подруга сердилась і казала:

— От ляпало недотепне!... селючка!...

Олександра Петровна, начальник, завважала Наталії, що так не можна робити, що треба бути обережній та охайній. Дівчина й сама се добре знала, — дак коли-ж вона ніяк не могла керувати тими струментами! Зараз же другого дня вона знову те робила, а Олександра Петровна веліла їй виходити з-за столу і обідати самій окремо, після всіх. Вона мовчки, покірно виходила з-за столу і сідала в куточку. Вона дивила ся на дівчат, як вони в смак обідали, весело сьміючи ся, як не було начальниці (хоч їм сьміяти ся за обідом і заборонювано) і дожидала ся своєї черги. Врешті дівчата починали вставати, соваючи та ступаючи ослонами, деякі за-

раз бігли з хати, а дехкі залишалися прибирати зі столу: начальниця виходила. Тоді Наталія мусіла йти обідати. Їй хотіло їсти, і вона мовчки сідала за стіл. Діти часто бувають нежалісливі. Облягана Наталієм борщем подруга, а за нею й ще дехто починали кричати на Наталію:

— Селючка обіда!... ляпало обіда!.. Тікайте, а то всіх пооблячує.

Наталія кидала їсти. Їй було сором, тяжко, хотіло плакати, але вона не плакала, тільки губи в неї тремтіли, і все її обличчя якось кривилося. Вона слухала свої великі, темні очі до-долу, і її довгі війки виразно визначалися тоді на зблідлому обличчі. Так вона сиділа мовчки, аж поки дівчата обличували її і бігли в садок. Тоді вона вставала, голодна йшла в якийсь закуточок і ховалася там так, щоб ніхто не бачив, і сиділа доти аж поки голосно дзенькне дзвоник, кличучи всіх до вечірньої науки. Вона вся здригалася з несподіванки, тоді тихо вставала і йшла...

По трохи вона одначе звикла обідати так, як і всі, але дівчата всеж дразнили її ляпалом. Це нечуварне прізвисько ніяк не приставало до її тоненької невеличкої постаті з чорноволосою голівкою, до її замисленого обличчя з великими засмученими очима. Але вже як приложили, то так воно й залиглося.

І з оджею клопіт. Це була зовсім не та сільська одяг, що в її звикла ходити Наталія, — та була така проста. А в сій Наталія почувала себе ніяково. Мов руки зв'язані, ноги спутані. А найгірше спершу було те, що вона не вміла якось сама в неї вибрати ся. Копається — копається — і нічого не вліє. Треба дождатися поки Маринка, подруга до неї трохи прихильна, поспішить. Але поки та поспіє, аж тут уже: дзень! дзень! дзень! — кличе дзвоник до снідання. Поспішається Наталія, руки в неї тремтять... боїться вона спізнитися, бо скоро дзвоник задовоно, зараз бігти треба.

Та по трохи й до одягу Наталія звикла...

Але ніяк не могла звикнути до панської мови. Вона її дуже погано розуміла. Їй казано надіти нинішню „юпку“, а вона не розбірала що се говорить про снідницю і вдягала пальто, ту юпку, що зверху вдягають; її посилено „вчучулань“, а вона йшла навмання в якусь хату, бо не знала що воно й де воно той „чулань“; їй велено вчитися „прилежно“, а вона ніяк не могла зрозуміти — на віщо се вчучи ся треба лежати, коли їй краше сидіти. Богато її подруги колись і самі були такі спершу, але тепер сьміялися з неї, а Олександра Петровна звала її нерозумною і казала, що вона зовсім погано вчить ся. Наталія справді погано вчила ся, але не через те, що ніби нерозумна була, ні! Дома вона все розуміла, дотепна була розмовляти, знала безліч казок та пісень. Ніхто з її подруг сільських краше від неї не вмів співати, а казки оповідаючи, вона голосом силкувалася вдавати тих звірів чи людей, про яких казала. А тут... тут вона була нерозумна, бо ніяк не розуміла тих слів, „що в книзі пояснено...“ Вивчивши ся врешті читати, вона насмішилася всьому класу, бо прочитала: „усердно занявся дьлом“, а переказала се так: „у середу заняв ся дом.“

— І сгоріє? — спитала ся глузуючи вчителька.

— І згорів... — одказала Наталія, але, почувавши, що щось не так і страшенно червоніючи, зраз-же додала: — Ні, сего в книзі не написано...

Голосний регіт не дав їй далі казати. Увесь клас реготався, аж сльози втирав. І в Наталії забреніли на очах сльози, але не з сьміху...

З сего часу її прозвано середою, а ляпалом звати обличчя.

Увесь клас нашорошував уха, як „середа“ вставала проказувати вивчене: вона не тільки погано його знала, а ще й завжди казала якусь кумедну нісенітницю, звеселяючи тим нудну лекцію.

А як вона щиро вчила ся ті завдання, скільки вона працювала, щоб їх знати, щоб не бути посміхом усього класові! І не могла, досі не могла подужати чужої незрозумілої книжки! І ся книжка робила з її головою щось дивне. Наталія блукала по її очима й думкою так, як дитина блукала-б серед невідомого безкрайного степу, темної почи шукаючи шляху до дому. Вона стільки разів помилялася, стільки разів її осяміяло за сі помилки, навіть карано, що вона тепер не була певна ні в одному слові, що вона його розуміє як треба. Написано „масло“ — може се й справді те масло, про яке досі знала Наталія, а може й щось зовсім инше: адже думала вона, що „орать“ — се на полі орати, а сьогодні її вилаяною дурною і сказано, що се значить репетувати. Може й з „маслом“ так буде... І потроху Наталія зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що скаже вчителька, а своя думка в неї замірала, переставала жити, працювати. Дівчина справді ставала дурною.

Знаючи себе й своє знання, вона бояла ся того класу як огню і тим ще гірше робила собі, бо страх вигонив у неї з голови і те, що там удержувало ся так-сяк. Еге, вона бояла ся класу і вся здригала ся враз, почувши, як ударить голосний дзвоник, наказуючи їй до того класу йти. Дзень-дзень-дзень! — рокотить ся скрізь, а їй так і в'явить ся, як вона стоїть перед учителькою, блідне, червоніє, знову блідне, мучить ся, силкуєть ся щось ізгадати і нічого не може...

Ох, сей уже їй дзвоник! Як він їй унік ся! Він дзвонив на день шінадцять разів!

Другогож дня, як вона приїхала сюди, її вразив сей дзвоник.

Був ранок і вона ще спала. Їй снило ся рідне село і те, що так часто бувало з нею справді.

Зелена-зелена, квітками змережана лука, і на тій луці вона з дівчатами бігає і граєть ся. Ясно сяє над ними небо, пишно пахнуть навкруги квітки,

весьміхаючи ся до неї своїми червоними, блакитними, жовтенькими блискучими личками... Дзвінко та весело роєкочуєть ся по всій луці дитячий гамір, сміх... І так їм, дітям, гарно, так без міри гарно й весело, що тільки пташкам вільним щебетливим вільнійше і веселійше, ніж їм... Та й вона, Наталя, мабуть уже пташкою стала, бо ось уже вона не на луці, а на вербі гіллястій над водою, — широко-широко розлила ся весняна вода, поняла луки, городи, і верба тая, де Наталя сидить, теж у воді, аж гілля в їй купає... Сидить Наталя й голосно веснянки вигукує:

Розлили ся води
На чотири броди...

І далеко по воді розлягаєть ся тоненький голосок:

Соловей щебече,
Садки розвиває...

Розвили ся садки та густі-густи як ліс. І справді се вже не садок, а ліс густий, а під дубком сидять вони в двох: Наталія та її подруга Оксанка... Се вони сюди заховали ся від батька Наталиного: він прийшов до дому п'яний і хотів Наталю бити, а вона вирвалася і втекла, і тут вони з Оксанкою заховали ся... Вони одна одну так люблять!... Обнявши ся оповідають одна одній про своє горе і щастя. Старша й дужча Оксанка пригортає до себе маленьку Наталю, пригортає й цілує... Ох, як гарно, як люблю!... Коли се відразу як гримне щось над їми... Озирали ся вони, — аж позад їх батько Наталин п'яний... Скрикнула Наталя як несамоविता, схопила ся й побігла...

— Стривай!.. Куди ти?... Чи вона здуріла?

Кільки рук ухопило її, держать. Вона росплющує очі і бачить, що нема ні лісу, ні Оксанки, ні батька, — круг неї дівчата, держать її й говорять:

— Як ісхопить ся сонна!... як побіжить!... чого ти?

Наталя спершу не знає, що їй казати, тоді відмовляє:

— Злякала ся... щось загреміло...

— Загреміло? От дурна! Та тож у дзвоника вдарено, щоб ми вставали..

Озирнула ся Наталя і бачить, що круг неї дівчата встають, убирають ся... Ще вся тремтюча з переляку, вона й собі почала вбирати ся. Не встигла ще вона гаразд убрати ся, коли се знову несподівано вдарив дзвоник і примусив її здригнути ся...

Тяжко сумний був той день Наталі. Вона почувала всією своєю душею, що минуло ся її щастя, що не побачить вона села рідного, лук квітчастих, гаїв зелених, не обніме її, не пригорне, не приглубить Оксанка... Сльози бризнули з очей у Наталі, як вона згадала Оксанку... Як вона житиме тут без неї? Тут і багато дівчат, та всі вони не такі: всі чужі, нема рідних, нема подруги... Вона втекла від їх, забила ся в куточок і сиділа там мовчки. Діти знайшли її, силкували ся витягти звідтіля, займали її, але вона майже не озивала ся. Деякі сьміяли ся з неї, що така дика, деякі жаліли її, але й ті, що жаліли, не були такі, як Оксанка, і Наталі вони були чужі. Вона сиділа й мовчала. Діти її кинули.

І пішли дні за днями. Серед людий жила Наталя в самотині. Жила? Ні, вона не жила. Вона слухала ся — дзвоника. Дзвоник будив її — вона вставала, кликав снідати — вона йшла, велів учити ся — вона вчила ся, випускав з класу після лекції і знову наказував сідати — вона слухала ся. І так усе: сон, їжа, гулянки, наука — все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухови дошкульним, голосом. Тепер у неї не було своєї волі — він усею забрав. А вона не звикла до сего. Вона звикла, рано вставши, вибігати на волю і в весь день робити що хочеть ся: бігати, сьнівати, сьміятися, борикатися, плюскати ся в чистих хвилях оточеної зеленими очеретами річки. Ото життя! А тут нема життя, бо він одняв волю.

Їй стало вже здавати ся, що він живий і що навіть начальниця слухаєть ся його і через те вона така й є завжди однакова — як годинник. І її, Наталю, дзвоник знає і вмисне так вигукне, бо хоче її дошкулити. Вона, звісно, знала, що се не так, але не могла збути ся тієї думки.

І вона зненавиділа його.

Вона зненавиділа його всією своєю душею, всім серцем, усіма своїми думками. Темними ночами вона думала про те, як його збути ся. Розбити? Алеж він міцний і високо висить. Утекти від його? Не було куди?

Зненависть задавлена почала перемінити ся на одчай. Ніколи Наталя не вирветь ся з цієї тюрми, не збудеть ся свого ворога. Хиба що надзвичайне зробить ся: може хата ся, тюрма ся, згорить? Може проженуть її відтіля? Може батько схоче назад її забрати? Може... багато ще де чого думало бідне дівчатко, але нічого того не робило ся, і воно знало, що нічого й не зробить ся. Безнадійність страшна обняла Наталю...

А життя йшло все одним ладом. Вона їла, пила, спала, вставала не з своєї волі, а з чужого наказу. Незрозуміла їй шкільна наука пригнітила їй мозок, упевнила її, що вона, Наталя, дурна, нічого не може сама розуміти і повинна робити одне тільки: питати ся старших та їх слухати ся. Коли хочеш ступити, то спершу спитай ся, а тоді вже ступи. Інші дівчата часто дурили начальницю, робили крадькома, не питавши ся. Вона так не могла: дуже вже пригнічена в неї голова була. Може ще занадто правдива вона була й занадто полохлива. І вона жила дивним життям: життям без своєї волі й без надії. З покірним, нерозумним виглядом вона слухала ся всього, що їй велено, не робила нічого, чого їй не наказувано. З подругами майже не грала ся, але часто ховала ся від усіх у саду і сиділа в гущавині сама нерухомо. Спершу вона ховала ся таким робом, щоб виплакати ся,

а тепер рідко коли плакала, а тільки сиділа й дивилася: як листя зелене коливається, як жучок лізе... Їй подобалося се: їй тоді було спокійно. Подругам і начальниці вона здавала ся байдужною до всего, і дівчата вже подразнили її „сонною середою“ — така вона була з погляду. Хоч вона спала мало: вночі більше лежала тихо, нерухомо і згадувала як листя зелене колывало ся, як жучок ліз... Іноді своє село згадувала... В душі маленькій дитячій глибоко й далеко від людського ока ховав ся тяжкий біль. І ніколи не переставало боліти..

У дворі в їх був глибокий, глибокий колодязь. Одного разу, як витягано з його воду, Наталя перехилила ся через цямриння і дивилася вниз. Глибоко-глибоко блищала там вода. Як далеко!...

— Не перехилий ся, бо впадеш та й утонеш, — сказали їй дівчата.

— То що? — спитала ся Наталя.

— От дурна!... То жити не будеш.

Вона знову хотіла сказати: та що? та спинила ся й не сказала.

Але другого дня, як нікого поблизу не було, вона знову підійшла до колодязя і почала зазирати в його. Її чогось тягло туди. Саме в сю мить дзвенінув дзвоник, і вона аж уся затремтіла. Але дивна річ: з того часу тільки почує вона дзвоника, зараз їй згадується колодязь, і глибоко-глибоко блищить у йому вода. Що як упаде вона в колодязь, то чи довго падатиме поки води досягне?

З того часу думка про колодязь не покидала її. Ворог її, дзвоник, шіснадцять разів на день нагадував їй про його. Як він дзвонив, їй здавало ся, що він так і вимовляє: тониє! тониє! тониє! Він з'учив її до цієї думки, і ся думка запанувала над нею цілком.

От тільки що перехилити ся через цямриню Олександра Петровна гостро заборонила...

Алеж ся думка так її пече...

Вона мало не зовсім перестала спати за нею.

Запаморочена голова мало що стала розуміти до пуття. Вона не працювала, в її цілком запанувало тільки дві речі: глибокий-глибокий колодязь і заборона перехилити ся в його...

Одного разу Наталя обібрала такий час, що Олександра Петровна сама була в своїй хаті. Вона підійшла до її дверей і постукала в їх. Серце в неї замирало...

— Хто там? — озвала ся Олександра Петровна.

— Се я.

— Хто?

— Наталя...

— Чого тобі? Іди!

Вона ввійшла і стала біля порогу. Олександра Петровна сиділа за столом і щось писала. Її худе, сухе обличчя виразно визначало ся проти вікна своїм профілем. Як і завжди воно було спокійне, без усьміху. Наталя стояла й дивилася на неї.

— Ну, дак чогож тобі? — і начальниця повернула голову до Наталі і, з пером у руці, дождалася, що та скаже.

— Олександро Петровно, дозвольте мені втопити ся в дворі в колодязі, — промовила несеміло дівчина.

— Що?!

— Дозвольте мені втопити ся...

Олександра Петровна встала, підійшла до неї ближше й глянула на неї.

— Ти хора?

— Ні.

— Дак щож ти кажеш?

— Я кажу... Я не хочу тут жити... Я хочу втопити ся... Дозвольте мені...

— Не сьмій сего й думати! — аж скрикнула начальниця. (Наталя ще не чула, щоб вона коли кричала). — Бач, що вигадала! Я тобі велю не думати про се ніколи! Чуєш?

— Чую...

— Я тобі забороняю се. Розумієш?

— Розумію.

— Іди!

Дівчина тихо повернула ся й вийшла.

Слідком за нею вийшла й начальниця наказати своїй помічниці, щоб та пильнувала нерозумну дівчину.

Тогож дня колодїзъ накрито віком і те віко замкнено.

І тогож дня Наталя занедужала і нездужала довго... хоч і встала...

Року 1897-го в Чернігові.

Б. Грінченко.

—❖— Далекo! ❖—

1.

Забреніли ой! весною
Чисті ріки з гір водою,
Зашуміли у простори
Поміж нив, понід гори —
Філя котить ся весела
У ті наші тихі села.
А над ними лист берези
Ронить роси наче слези;
А вздовж струї ген! видати
Чорні стріхи, низькі хати; —
Стали мовчки в довгім шнурі
У задумі у понурій.
Сьвітить сонце, ешле лучі
На люд, в селах тих живучий,
Сьвітить, сьвітить, жаром сїе,
Та серць змерзлих не розгріє; —
Буйний вітер не всушає,
Слїз, що нарід проливає; —
Хоч землицю зеленъ вбрала,
В него яр ще не настала.
А довкола глухо, сумно,
Мов зложили щастє в трумно...
Не весело і дїтворі,
Білї личка аж прозорі,

Не сьпіває над потоком
Дівчинонька з ясним оком,
І дідусь наш, голуб сивий,
Слезним зором мірить ниви,
І піснь з поля ллєсь тужлива:
Ой! ти доле нещаслива!
Мрака села налягає,
Все сумує і зітхає
Від бабусї до дитяти,
Бо далеко щастє хати!

2.

Дльють ся ріки в край широкий
Ген! у море у глибоке.
По дорозї сьвіта много,
Мало щастя, сила злого!
Де не вдарять в берег води,
Всюди братий два є роди:
Панувати сєй охочий,
А брат другий віл робочий:
Сєй в тоненькім ходить платю,
Того сина у лахматю:
Сєму вінці з рож силітають,
Того й растом не вквітчають:
Той безкарно донче права
І єму ще з сєго слава,
А той другий кровю тільки
Може змити шалу хвилю!
Вють ся ріки між полями,
Могутнійсь слїзоньками,
Филь грїмких їх гучні звуки
Глушать нужди зойк розпуки.
Лиш із рїдка в неохотї
Кинуть можні грїш бїднотї,
Бїдний руку простягає,
З горда лепту пан кидає
Як рабїни, не як брату,
Що з ним ділить серце, хату.

Хоч нїт ллє ся, гнуть ся сїпини,
Сьвітла долї нї кришини;
Плещуть води в низ до моря,
Не свитає щастя зоря,
Струя слїзми вверх налита,
А далеко щастє сьвіта!

Віра Лебедова.

❧ П А Н И Ч. ❧

оповідання.

1.

У неділю раненько Нечипір Ключний їхав у містечко, а до його на воза приєждився й кум Гаврило, бо своєї коняки він не мав, а йому треба було де-чого купити на місті.

— Чи не чули ви, — питає Нечипір, — кажуть, панич Кривиченко Михайло, старого Кривницького сина, приїхав.

— Невже? — здивувався Гаврило. — А тож казали, що він був десь у Москві — записався, просячи Господи, у студенти!

— Егеж, записався, та мабуть і між студентами його держати не схотіли...

Гаврило щось мовчки міркував, тоді озвався:

— Сподівайся добра, коли його батько не благословив: батько хотів, щоб сий панич Михайло пішов до війська служити, а син уперся, пійду, каже, у студенти. Ну й пішов. Тоді старий, кажуть, забожився, що не дасть синові ні шага, усе добро чужим подарує.

— Мала шкода, — каже Нечипір, — бо справді там і дарувати нема чого! Старий пан розвіяв усе добро, по чужих землях їздивши, та в панських роскошах купаючись, та й живе тепер у злиднях.

— Чи він у старого пана на хуторі й живе тепер, сий панич Михайло? — питає Гаврило.

— Ні, — одмовляє Нечипір, — найняв собі квартиру у містечку. Чи вже його батько не схотів прийняти, чи сам до батька не пішов, — не знаю... Та ще кажуть, — писар нишком признавався, то й ви, куме, не кажіть нікому, — що над паничем доглядачів постановлено...

— Овва! На що? — здивувався Гаврило. — Хіба щоб не втік? А на-біса він кому здався, щоб його стерегти?

Нечипір здвигнув плечима. Помовчавши він озвався:

— Хотів би я тепер його бачити. На моїх очах виростав. Я тоді панську землю наймав, то часто доводилося у двір ходити... Знаєте що, куме? Зайдемо до панича, одвідаємо. Він тут живе скраю містечка, у Трихмихи, що бублики пече, у порожній хаті через сїни.

— Зайдемо! — каже Гаврило, — тільки що тепер неділя.

— То що?

— А може він до церкви пішов, бо ще з служби не повиходили.

— Та хібаж студенти до церкви ходять? — сьміється Нечипір.

— І то правда.

Тим часом доїхали до містечка. Скраю стояв шинок, біля його крамничка з дьогтем, а далі — Трохимихина хата, де жив тепер панич Михайло Кривницький.

— Нечипір прив'язав коня біля воріт і з кумом Гаврилом пішов до хати. Але Гаврило спинився і каже:

— Знаєте, куме, може-б ми... колись иншим разом зайшли до його...

— А тепер?

— Та якось теє... Щоб часом чого не вийшло... Отож якісь студенти цара замордували той рік, то чи не був і сий з ними.. Хто його знає, який він.

Кум Нечипір засьміявся.

— То пуште, куме. Як би й він там був, то його-б сюди не пустили. Ходім!

Гаврило мовчки пішов за ним.

Тільки переступили поріг хати, бачать: панич Михайло ходить по хаті, курить і свище. Гаврило та Нечипір здивувалися, бо сеж було у неділю до служби божої. У хаті було неприбрано, скрізь цигарки понакидані. Самого панича трудно було впізнати: бородатий, у червоній сорочці, матузком підперезаний, і — що найдивніше у личаках.

— Здрастуйте, паничу! — озвався Нечипір, — З неділею будьте здорові. Чи впізнаєте старого Нечипора?

А сам собі Нечипір думає: Що се воно за вбрання на йому? Чи тепер така мода?

— А ми дочекалися, — казав він далі, — що ви вже приїхали, та й зайшли вас одвідати.

— Панич глянув на земляків, мотнув головою і озвався:

— А, мужічки! Дабро-нажалавать! Даліжно бити і ви сметілі, што ми несём вам абнавленіє!

Нечипір глянув на Гаврила, а Гаврило — на його: нічого не розберуть.

— Як вам, паничу, ведеться? — питає Нечипір, — чи здорові, чи все гаразд?

А він одмовляє:

— Да мне што? Главное — идея, которая...

Та як заторохтів словами! Земляки прислухаються, нічого не второпують. Тільки здавалося їм, що панич усе питає: „І де я? І де я?“ — ніби не знає, що ось він тут, у бублейниці на квартирі.

Як уже панич замовк і ждав, яке вражіння зробить його промова, Нечипір озвався:

— Вибачайте, паничу, я вас питаю: на що се ви так убралися? Хіба може для здоров'я?

Панич каже:

— Ёта да подлинной народный, мужицкой кастом! Чтoб с народом валютней...

— Даруйте мені паничу, ми люди темні, — знов каже Нечипір, — хіба ми знаємо? Може так і треба. У нас буває, кацани — щетинники так ходять, по селу собак дразнять, гукаючи: „Па щатіну! Па щатіну!“

Панич засміявся.

— Штож, вот і я — как щатинник!

— Істинно так! — сказав Нечипір, теж сміючись.

Панич посвистав трохи, тоді гукнув:

— Штож, братця! Будем пескі іграть! Запайом настоящую народную!

І почав:

Как із лѣсу тѣмнѣво
Вихаділо трі удаліх
Как трі добрих маладца.
Што у кѣждава дубінушка,
Да і вѣстрой нож отточінай!

Пісенья була довга і доволі страшна. Складали її попітничі діячі десь у Москві, ніби-то в стилі великоруських „народних“ чи розбійницьких пісень.

Скінчивши співати, панич питає:

— Ну, што?

— Що й казати, — одмовляє Нечипір, — пісенья завзята.

Панич зрадів. Питає, чому не співаете?

— Ми ніколи не співаетемо, — насмілювався озватися Гаврило, — от хіба на кріпосі за дяком тягнемо.

— Та й то як не партесне а просте, на київський голос, — додав Нечипір.

— Із служби ще не повиходили, то нам не можна салдацьких пісень співати — озвався Гаврило.

Панич мотнув головою, що аж довгий чуб затілінався.

— Разве ёта салдацкая? — питає він. — Ёта даподлинная мужицкая, ва вкусѣ Стѣнки Разіна!

Земляки мовчали. Вони знали, що в їх у селі таких пісень ніхто не співав, от хіба який салдат, або москаль-щетинник, під п'яну руку.

Але панич зрозумів їх мовчанку так, що вони з ним згоджують ся. Він знов почав розмову — про великі обов'язки, які він на себе взяв, про теперішні часи і важні події, що мають скоро відбутися, про велике значіння мужиків у сїх подїях. Тільки радив їм відкинути свою „деревенську хахлацьку заскарузласть“ і пристати до боротьби з „общім врагом.“ Балакав він „народною“ (людовою) мовою вятської губернії, ще менш зрозумілою землякам, ніж звичайна російська літературна мова.

— Ходім, уже куме, бо тут гріха набереш ся! — шепче Гаврило де Нечиніпору.

Панич просив їх заходити, радий був що йому удало ся так легко освоїти ся „с народом, меньшой братією“, а на прощання подарував якогось чималого листа, написаного сніім чорнилом.

— Ну що думаєте, куме, чи він божевільний, чи п'яний? — спитав Гаврило, як уже вийшли і посідали на воза.

Нечиніпир здвигнув плечима.

— Може то його, нещасного, так занудила Москва, чужа сторона! — промовив він сумно.

— Ох, Господи Боже мій! — зітхнув Гаврило, що воно по світу робить ся!... Чого не чувано, не видано... Ось тобі на!...

— А покажіть того листа, що він дав, прочитаємо, — каже Нечиніпир.

— Та вжеж я читати не вмію, то беріть собі, одмовляє Гаврило, віддаючи листа.

Нечиніпир оддав віжки Гаврилові до рук, а сам почав розглядати листа; коняка йшла собі по ти-хеньку.

— Деся у його не було густішого чорнила, — сказав Нечиніпир, — якесь сніяве та ще й полиняло, ледви мріє! Знов мабуть якась пісня салдацька.

Але справді то була бліда гектографована відбитка поклику до людей. Складали його політичні діячі деся у Московщині, „мужіцкім язиком“ вятської губернії.

Нечиніпир прочитав якесь незрозуміле слово і махнув рукою.

— Годі! Нате вам, куме, ви курите, то буде на цигарки, сказав він.

Але проїхавши далі, Нечиніпир зайшов до крамниці і промовив до Гаврила:

— А ке-лиш, куме, того листа, оселедця загорнути!

II.

Тогож дня у вечорі панич Михайло сїв писати листа до свого приятеля, що жив деся під Москвою. У листі він написав (по московському, а ми подаємо в перекладі):

„Прочитавши сього листа, ти мусиш, брате, соромити ся і радіти разом. Соромити ся того, що не вірив у мої сили і в мій хист, а радіти тому, що наша справа в сїх краях посувається наперед дуже гарно і швидко, і що мені вже удало ся зробити добрий почин; а сам знаєш, — добрий почин — половина діла. Зауваж, що живу я тут тільки три тижні.

„Моє мужицьке вбрання відразу зробило добре вражіння. „Се якийсь волоцюга“, — казали мені у слід. Хахлацьке слово волоцюга — означає те саме, що „страннік“, ergo, — мене прийняли за якогось подорожного, що ходить по монастирах, а мені саме того й треба, бо таких людей мужики поважають. Якже тут у містечку довідали ся, що я панич з Кривницького хутора, то збирали ся великою юрбою на мене дивити ся; а я й тут знав, що робити: не звертаю на їх ніякої уваги, їду собі, посвистую.“

„Позавчора я спитав свою господиню, що я в неї хату наймаю: чи не чула вона, що про мене

кажуть люди? Тільки й чула, одмовляє вона — що звуть мене гордим. Ся баба пече „баранки“^{*)} і — дурна, як баран! Я — гордий! Я, що взяв на себе важкий хрест (от, ненароком ужив сего клірикального слова!) визволення народного, що зрік ся паньства і став мужиком, я — гордий! І в чому ж вони добачають мою гордість? У тому, що я не здоровкаю ся з людьми, стріваючи їх на вулиці (алеж я з ними не знаємий особисто!), що я кажу кожному ти, а не ви. Очевидно, панська культура вже так глибоко затруїла тутешніх мужиків, що в їх де взяли ся примхи, щоб їм кланятися на вулиці, щоб їм казати ви. З сїм треба бороти ся, щоб наш демократичний, общинний ідеал не псував ся. Я з жалем згадую, як проживав я недовгий час у вятській губернії, де ще задержали ся общинні звичаї, де кожне казало мені ти, хоч я і ходив тоді паничем. І не можна дивувати на сю бабу, бо їй невідомі великі знавці в справі мужичих відносин та звичаїв, от як Решетников, Златовратський, Успенський. Але дивує мене тутешній хвершал,^{**)} чоловік ніби й освічений, та якійсь однобокий і вузький. Він і авторитетів згаданих читав, але так організований його мізок, що все не може на правдиву стежку звернути, — на стежку всесвітнього братерства і загальної боротьби проти общего врага. А шкода, бо чоловік він не дурний і міг би бути корисним, тим більше, що він тут свій чоловік, син місцевого козака; до його всі звикли і він має чималий вплив на людей.

Пішов я раз до його поради ся про мої очі, що саме тоді (може з дороги) щось заслабли. Час був у його вільний, ми розбалакали ся. Він мені доводив, що в сьому краї можна проповідувати всесвітнє братерство і волю — тільки перевернувшись

*) Бублики.

**) Хвершал — то лікарський помічник; уряд земський настановляє хвершалів лікувати по селах.

на хахла! Кохаєть ся в дурних хахлацьких книжечках, писаних мертвою, нікому непотрібною мовою, та ще й каже, що робить він се з могож принціпа! Бо — каже він, — Успенський та Златовратський нічого не писали про тутешніх людей, про їх життя і звичаї, а життя тут зовсім не однакове, як у Москалів, уже хоч би через те, що тут не має общини і звязаного з нею ладу громадського... І отак він у всьому: балакає по хахлацькому, бо се тутешня мужича мова, і вже коли перевертати ся на мужика, то, — каже він, — неодмінно треба перевернути ся на хахла! Та хтож ви врешті, — питаю я, яка ваша ціль? А він одмовляє: визволення людей, економічне і політичне... Та сеж він украв наші принціпи!... Здивований, я питаю його: А хтож я, по вашому? І знаєш, що сказав мені сей фанатик: У вас, каже, на устах великі творці теорії соціальної реформи, що й я їх поважаю: на ділі-ж ви йдете за партією політичної боротьби за власть, в душі московсько-азійського деспотизму і централізму, в душі Івана ІV, і Петра І, з їхнім характером і духом боротьби. А самі ви, бувши з роду українським паничем і приставши до сїєї течії, стали Дон-Кихотом:

„Після того я вже не схотів із ним балакати, — він мені і всім нам — ворог на віки, і більший, ніж наш общинний враг.

„Але сам бачиш, що його теорія дика, не виправдуєть ся всесвітнім поступом, веде не наперед до братерства і єдності, а назад, до диких часів козацтва, коли Мазепа проміняв свою жінку на тютюн, а тоді спокусив Марію, — коли я не помиляю ся, бо я добре знаю французьку історію, а хахлацької й знати не хочу... Невже ми мусимо поставити — замість Люї Блана і Стюарта Міля — Сїру Кобиду?

„Проповідь такої національної нетерпимости, виключности, — не тільки не відповідає здоровим ідеям поступу, але й не матиме жадних наслідків.

Бо самі тутешні мужики були так не дурні, що вже давно забули про свою окремість, давно злилися з великим, всеросійським морем, відколи одбилися од татар чи од ляхів, а не сьогодні — завтра забудуть і свій хахлацький жаргон, бо й тепер уже богато є тут людей, хоч трохи освічених і культурних, що вже по хахлацькому не говорять, а вживають російську мову, хоч і калічену, на пр., тут у містечку жиди; о, то народ здавна рухливий і поступовий: вони носом чують, куди верне сила великої історичної течії! Очевидно, що тут поодинокі фанатики вузького націоналізму, широкіх штанив, гонака і горівки — нічого не вдіють. (Справді хвершала широкіх штанив не носить, і я не бачив, щоб він коли садив гонака, але — се все одно!). Тут тільки нам належить поле діяльності, і ми поведемо народ за собою!

Найкрасшим доказом сего стають для мене самі мужики! Не далі як сьогодні вранці я мав перший і великий успіх. Коли так ітнме й далі, то — я певний — скоро увесь край піде за нами.

Популярність моя так поширила ся, що з інших сіл почали до мене прибувати люди! Самі прибувають, бо вже догадали ся, де шукати визволення!... І от вони прийшли до мене сьогодні і розповіли мені про свої думки, про свої надії... О, як би ти, скептик, бачив мене в той час, як я поводив ся з мужиками, як просто, щиро витали ся вони зі мною, не зважаючи, що я всеж панич, як зачудовали ся моїм вбранням... Довго я розмовляв із ними, розворушив їх у край, і слово моє так вільно і палко лило ся і доходило їм до душі; у той час вони народили ся для нового життя! І понесуть вони моє слово скрізь по селах, поміж земляками, і прийдуть до мене таких мужиків десятки, сотки, тисячі... На прощання я подарував їм поклик (я-ж набрав із собою та привіз сюди багату матеріялу!), — вони зберуть громаду і читатимуть ті золоті слова...

„В загалі я додержую програми, виробленої нашим гуртом, в справі відносин з мужиками. Програма рекомендує навчати людей наших пісень. Бо й справді, — пісня для народу, для маси, — іноді важить більше, ніж ціла низка найпевніших доказів... І я вивчив їх співати нашу пісню. Вони з роду такої не чули, але пісня їм уподобала ся, кажуть — завзята. Тільки як би ти почув кумедний їх жаргон: замість щоб сказати — пісня завзята, бо й ова, вони кажуть — салдацька, через брак точних термінів і бідність мови. Я певний, що вони сю пісню вивчать і, скликавши громаду, усі гуртом співатимуть, як Французи Марселезу.

„Трохи згодом я збираю ся сам піти в село і явити ся на громадську раду. Я відкрию їм усім очі, я запалю їх горячим словом, я зворушу їх горячою піснею! Але нехай, ще нехай зростає те зерно, що я посіяв...“

III.

Нечипір Калюжний з кумом Гаврилом зайшов у волость до писаря, порадити ся з ним. Тоді саме завів ся у селі клопіт, — громада хотіла одібрати в пона якісь там громадські гроші і настановила Нечипора та Гаврила вести сю справу.

— Плюньте ви на се діло, — каже писар, — бо нічого ви з попом не вдієте і грошій не викрутите, бо для попів є особливі закони.

Та Нечипір ніяк не хотів на се пристати. Врешті він сказав:

— Треба ще сходити за порадою у містечко.

— У містечко? А до когож там? — питає писар. — Чи не до панича Михайла Кривиченка.

— Ні, не до його, до хвершала, — одмовляє Нечипір.

— А ми таки і в панича були у ту неділю, — додає Гаврило.

— Невже? Щож він вам казав? — зацікавився писар.

— Ми, бачите, їздили з кумом на місто, — каже Нечипір, та й надумали одвідати панича. Бо я колись у їх на хуторі часто бував, як панську землю держав.

— Ну й щож? — допитується писар.

— Ледащо! — каже Гаврило, махнувши рукою.

— Пан — паном! — додає Нечипір.

— Як саме? — допитується писар.

— Деб старого чоловіка, земляка свого, чесно привитати, він кричить, тикає, і сестри не попросив, — одмовляє Нечипір.

— Та просто мабуть був п'яний! — каже Гаврило. — У неділю з ранку — напийся! Сором!

Писар виявляв надзвичайну цікавість:

— Щож він вам казав? — питає він.

— Набалакав багато, — одмовляє Нечипір, — та годі було щось розібрати.

— Бо хибаж розбереш, що п'яний верзе! — каже Гаврило.

Нечипір усміхнувся, згадавши:

— Ще й сьпівав так завзято!

— Сьпівав? — допитується писар, — а якуж саме пісню?

— Салдацьку! — одмовляє Нечипір.

— Салдацьких пісень багато, — каже писар. — От, скажемо; є така:

„Ровно слово трубом

Ми драли ся со вратом, —“

таку він сьпівав?

— Здається, що таку, — каже Гаврило. — Так і є: „со вратом...“ і „драли ся...“ і се там було...

— Ну, добре, — каже писар; — а чи навчав він чого?

— Якж з п'яного наука, — сміється Гаврило. А помовчавши, він зітхнув і промовив:

— Ох, Господи! Які пани були, а на що перевело ся! Старий пан трохи не все проциндрив; а тепер сей — і чоботи, бідний, пропав: у личаках ходить.

— Чи не давав він вам чого? — питає писар, може грошей або чого иньшого...

Нечипір та Гаврило зареготали.

— Ми ще бояли ся, що він у нас попросить на харч, на горівку, — каже Нечипір.

— Тільки й добра, — додав Гаврило, — що дав мені клануть панеру на цигарки, та й то я кумови оддав — оселедця загорнути.

— Може там було що й панисане? — питає писар, — ви не дивились?

— Кат його знає, — одмовляє Нечипір, — здається й там була знов пісня салдацька.

— Але що то ви, добродію, пишете? — несподівано спитав Гаврило.

— Я?! Щож? Нічого!... То я зашпею, — заметушався писар, — щоб знаєте...

Нечипір усміхнувся і каже:

— Забарили ми вас: то-б ви яке діло зробили... Бувайте здоровенькі, ми вже підемо!

IV.

Нечипір та Гаврило попрощалися і пішли собі, а писар зараз сів писати звітку до станового. Бо становий казав нишком писарови подавати усіякі звітки про панича Михайла і обіцяв за те нагороду.

Писар між иньшим писав (подаємо в перекладі):

„...Я з усієї сили стараюся і пильную, щоб не проминути нічого цікавого, що торкається до відомої вашій милості особи, і надіюся, що вся моя праця і турботи будуть по правді оцінені вашим милостивим начальством.

„Сьогодні пощастило мені добути найневнійші звістки про згадану персону і я, не гаючись ні хвилини, передаю сі звістки до уваги вашій милості.

„Із наших селян двоє поважних чоловіків були у того панича, — одвідували, як земляка свого. Він стрів їх гордо, кричав на їх, здається й лаяв, хоч вони ні в чому не провинилися і взагалі люди смирні. Він просто був п'яний. Сего треба було сподівати ся, бо — як кажуть у нас, — яблучко недалеко од яблуні котить ся: і батько його був гуляка, свого добра збув ся, тепер живе на хуторі, ледве має на харч, прикутий до ліжка, бо слабкий вельми. Так і син його — попропивав усе, навіть чоботи.

„Бувши п'яним співав він звичайну салдацьку пісню, що починається так: „Ровно слово трубом, ми драли ся со врагом.“ Як ще вашій милості не доводило ся її чути, то я мушу запевнити, що ся пісня цілком патріотична і не має в собі нічого непевного.

„Далі ще ті люди впростили в його панеру на цигарки, і він дав їм очевидно кланіть з пісельника, бо й там була написана чи надрукована та сама салдацька пісня.

„Ваша милість казали мені, щоб я доглядав ся, чи не виходить од панича якої небезпечности для ладу і спокою громадського. З усього, що я чув, — виходить, що можна сподівати ся великої небезпечности, порушення, тишини в спокійстві, бо сей панич, маючи п'яницьку вдачу, може спокушувати до того гріха й п'яницьких тутешніх людей, або у ночі ходити по вулицях і кричати, а сеж заборонено. Од такого непевного чоловіка можна усього лиха сподівати ся, наприклад, він може не на роком підпалити село, під п'яну руку без потрібної обережности запалюючи цигарку.

„Через те, я думаю, треба над ним мати певний догляд. Я все зроблю, що од мене залежатиме; але сего мало, я думаю, що треба настановити до-

глядача ще і в самому містечку. Бо хоч сей панич і нашої волости, а живе він якийсь час у містечку, його прийняла до себе одна переїзчайка, хоч і не молода вже, а про те до паничів ласа. Батько-ж прогнав його від себе. Найкрасшим доглядачем у містечку був би мій приятель, Гарасько Утроба, по вулицькому Дяченко, бо його батько дяком був...“

V.

Знов була неділя. Біля волости зібрало ся чимало народу. Хто прийшов добути паспорт, хто на суд, хто свідком, а хто просто з людьми побачити ся, побалакати, розпитати, — чи добра дорога до міста і по-чім на місті овес.

Коли се разом почали гвалтовати ся собаки, та все на одному кутку села, немов би вовка почули.

— Що воно там собак дражить? — питає один чоловік другого.

Бачать — якийсь чоловік іде, у постолах, у червоній сорочці, мотузком підперезаний, — як кажуть — „афонька.“ Він перейшов майдан і звернув до шинку.

То був панич Михайло. Він розмірковував, що вже мабуть зросло у селі те зерно, що він посіяв, і прийшов сам, щоб звернути ся безпосередно до цілої громади. Він пішов до шинку, бо знав, що там звичайно збирають ся люди. Але на той час у шинку було тільки два чи три звичайних п'яниць. Посидівши трохи і напившись води, панич вийшов знов на майдан, побачив гурт людей біля волости і пішов до гурту.

— Здорова ребята! — гукнув він.

Хтось тихо одмовив:

— Доброго здоров'я.

— Що воно таке? — питали ся по тихеньку люди.

— Якийсь волоцюга?

— Та сеж панич Михайло Кривиченко, старого Кривицького син, — сказав Гаврило, підходячи до гурту.

— Невже? Чудасія!...

Люди почали жваво, хоча й тихо розмовляти, та все ближше підходили зо всіх боків до панича, роздивлялися на його.

А він радів та думав, що ось-то перед ним буде велика аудиторія, ось-де він спробує свої сили. Гаврило стояв десь із боку і розказував другому чоловікові:

— Бачите, — нещасний і чоботи пропив!

— Хіба він не?

— Іще-б! Отже ви помітили, що він, скоро в село, — зараз до шинку. Аж сюди од його горівкою тхне!...

— Вот я к вам, мужікам, прибіл... — почав свою промову панич.

— Ще й лаєть ся, — сказав хтось, — сам пан невеликий.

Далі панич розпочав довгу і палку промову. Він був певний, що громада вже читала його поклик, уже вивчила ся його бойової пісні. Він „ще раз нагадав“ громаді про ту велику справу, що привела його сюди, а врешті мотнув головою і крикнув:

— Ну, ребята, — за мной!

„Как із лесеу тьомнава...“

Він не помітив, як загули і зареготали ся люди, як із волости вийшов писар і, побачивши таке „нарушеніє тишины и спокойствія“, — гукнув:

— Що се за гвалт? Алеж кричати на вулиці, та ще біля волости — не можна!

Почувши сєє, панич покинув сьнівати і каже до людей:

— Не обрацайте вніманія на нєво, дурака!

— А, так ти ось як, панюго! — гукнув писар. І, повернувшись до старшини, що теж вийшов на рундук, — сказав:

— Звеліть зараз посадити його під арешт у „холодну“, доки витверезить ся! Бо як часом наскочить начальство... Гей хлопці! Старшина приказує вам зараз узяти отого волоцюгу! Чогож ви дивитесь?!

Двоє чоловіків підійшли до панича і сказали: — Щож, ходім.

Панич розлютував ся, одіпхнув їх, вони взяли його міцненько за руки і за плечі.

— Ах ви чортіві мазени, хами! — закричав панич. — Як ви сьмієте? Се така ваша дяка за всі мої турботи і працю? Ах ви свині!... Та виж не маєте права! Я вам не мужик, — я дворянин! Чуєте — я дворянин!

Щоб воно й було, коли-б на той час не трафил ся несподіванка: у село хтось їхав із дзвінком, і вже недалеко, бо чуток було, як тупотіли коні. Усі полякали ся, остовпіли, бо з дзвінком звичайно їздить на поштових конях начальство, — становий, справник. Старшина бояв ся, щоб його не покарано за сєй „безпорядок“. А найбільш перелякав ся сам панич. Бо коли начальство застане його тут на горячому вчинкови, то тоді доведеть ся пронасти.

Тікати, — подумав панич, але серед села у день не втічеш і не сховаєш ся...

А дзвінок гуде все ближше та ближше... Ось із-за угла виглянули коні, а за ними і поштовий віз. В туж хвилину коні спинили ся біля волости, а з воза встав — хвершал!

— А, се ви, добродію! — сказав весело писар, — а ми думали...

— Слава тобі, боже! — промовив старшина.

Панич стояв блідий, з холодним потом на чолі.

— Нам сєй божевільний клопоту наробив, — каже писар, — ми його хочемо в „холодну“ посадити, доки хміль із голови вийде.

Хвершал роспитав ся, що тут було, а тоді й каже:

— То між вами вийшло непорозуміння. Я сего чоловіка знаю, він зовсім не божевільний і не п'яний, тільки чудний трохи... Знаєте, добродію, — звернувшись хвершал до панича, — вам певно в містечко треба вертати ся, то я вас підвезу. Тільки заїдем тут до одного хорого.

Панич зрадів.

— Як же се так?... — спитав писар.

Хвершал з тиха до його промовив:

— Панич сей трохи хорий, через те з ним і виходять непорозуміння... Але я знаю на сю хворобу добрі ліки.

— Ага! Он воно що! — сказав писар.

Знов залунав дзвінок, і добрі коні помчали хвершала та панича.

Люди стояли і мовчки дивили ся їм у слід.

1898.

Гр. Коваленко.

До Івана Франка.

Бідна змерзлая билінка низько-низько похилилась.
Вийшло сонце, засіяло, — тай билінка ожилилась
Тихо шепче: „Слава сонцю! пожаліло сиротину.“
А воно собі сніє і не віда про билнну.

Був блукав мій дух у пітьмі, був забитий у кайдання
Та блиснуло йому світло: віщі Твої писання;
І ожив я, й обновив ся, й увільнив ся од неволи...
Сонце правди! Ти-ж про мене й не дізнаєш ся ніколи!

М. Ж—цький.

(селянин з Уманщини).

Живцем поховані.

Оповідання

Івана Левицького.

I.

Се діялось давненько: вже тому буде років з двадцять п'ять коли й не більше. Я тоді був на службі в далекому краю на далекій півночі на Поліссі і літом приїхав на Україну одвідати родичів та побачити рідний край, ті місця, де пройшли мої дитячі та молодечі літа, найліпші літа мого віку.

Пізним ранком я виїхав на залізній дорозі на Одесу і через дві станції пересів у Фастові на Миколаївську лінію. Сумні соснові ліси линули й зовсім зникли. Вокзали тонули в акаціях, липах та осокорах. З скверів коло вокзалів подекуди виглядали черешні, априкоси, тополі, та волоські оріхи. Край залізної дороги потягалися стінами живої плоти од снігових заметів. На зелених живоплотах подекуди витикались попілясті дикі оливкові дерева, ніби притрушені борошном. Скрізь коло вокзалів зеленіли свіжі газони в скверах; на їх манячіли ніби пензлем вимальовані чудернацькі взорці з травок та усяких квіток. Сторожки ніби потопали в вишнях та черешнях, ніби по поясе стояли в мальві, в орчії, в маківках, гвоздиках та чорнобривцях. Одразу було знати, що се вже край квіток, край ясного палкого сонця, край поезії. Одразу було знати,

що тут люблять квітки, люблять садки, замиловані в квітках та садках.

День розгорувався пишний та ясний. Звідусіль пахло житами, усякими польовими квітками. Луги, мочари, вохкі млаки на полях неначе чиясь рука густо прегусто засіяла квітками, неначе встелила їх квітчастими килимами. За Росією вже мріли гори, горби та пригорбки в сизій поетичній далечині. От і рідний край! Як радісно на серці! Якою поезією повіяло на мою душу! На думку йшла пісня, і пісня весела. Десять глибоко в душі обзивались веселі мотиви.

Он вже недалечко і Біла-Церква неначе потонула в розлогій долині над Росією під горами в садках та галях. Незабаром з сизої імли виглянули дві високі муровані білі дзвіниці, білі бані церков, присаджуватий невеличкий костел і швидко поїзд спинився. Я вихопився з вагона, перебіг через вокзал і виїшов на портик, що виходив на подвір'я. Мені треба було згодити візника до села, де жили мої родичі.

Я став на ганку і окинув очима усе широке подвір'я, схоже більше на розкішний садок, ніж вокзальні звичайні забagliaні й засьмічені задвірки. Через усей широкий двір ростягся подовжистий сквер, навкруги засаджений акаціями, кругом обсаджений оргініями, ніби застелений зеленим газонем з взорцями з кольорових травок та квіток. По один бік сквера, під вікнами високого забудовання серед зеленого дерева неначе горів квітник, густо закиданий здоровими, як кулаки, цініями усяких кольорів; по другий бік сквера під домками неначе сьміялись з поміж зеленого гілля розкішні кущі мальви, рясно обквічені квітками, а між ними маки, петунії, повні гвоздики. Скрізь біліли в цвіт кущі жасміну. Скрізь квітки, зелень та ще квітки, сливе суші! неначе їх хтось понасилав, понакидав обремками. Усе двориче пахло солодким духом жасміну. Було знати, що тут живуть залюбленники в квітках.

Кругом сквера по широкій вимощеній дорозі стояв тісний закругляний рядок візників. Фаєтони були усе жидівські, стародавні й старомодні, перекупляні з десятих рук, схожі на єгипетські Фараонові колісниці з обідраним сукном, з під котрого виглядали полудрабки, неначе голі ребра. Шкапи були усе худі, миршаві, сухоребрі. На високих козлах манячили так само худі жидки, жовті, сухорляві, убого убрані, неначе хтось натикав живих мерців не на фаєтонах, а ніби на якихсь марах та катафальках. На жидках аж лисніло заношене, зашмальцоване дрантя. Серед зелених акацій та газонів, серед маси пишних квіток текла ніби течія з голих полудрабків, сухих конячих порібрин та живих мумій. Пишний квітчастий сквер з зеленими штахетами був ніби оперезаний навкруги драним злинялим поясом, знятим з старця.

Я оглянув той довгий нужденний заокругляний рядок фаєтонів, і уся поезія, якою повівало зелене квітчасте подвіря, уся краса його одразу зникла, неначе засунулась за чорні хмари.

Приїзжі пасажири кинулись до фаєтонів гонити візників. Жидки з козлів замахали батогами, кричали, закликаючи пасажирів до своїх фаєтонів. Жидки фактори обступили мене навкруги, запрошували до гостиниць, трохи не смикали за поли. На подвірю підняв ся галас, шум, крикнява. Я стояв і тільки поглядав на ту ніби довгу низку густо навантажених драбинчастих фаєтонів. Не хотілось мені живцем класти себе на катафальки, що розтрясли-б і живі й мертві кістяки. Ті Фараонові колісниці вже не раз дали ся мені в знаки: не раз і не два вже вони добре наштотвали мені боки.

В довгому рядкові візників я примітив на козлах кілька погоничів в жупанах та свитах. Фаєтони в їх були трохи красні: ті фаєтони виспалали на бірку для заробітку місцеві небогаті панки. Я попростував до тих фаєтонів, щоб вибрати собі догіднішу підводу. Підводжу я очі в гору — на козлах

одного фаєтона стремить погонич в картузі, в куценькій новій свитці, гарний на вроду, білий з лиця, з довгими кудлатими вусами, з підстриженою борідкою, з блискучими темними очима.

— Чи се мужик, чи пан? Чи наймит, чи хазяїн фаєтона? Майнула в мене думка: на йому мужицька одежа, а з лиця зовсім пан, неначе на козлах сидів персодягнений за наймита справдішній панок: стан тонкий, постать рівна, руки білі, з лиця красунь. І тикати на його було якось ніяково. Фаєтончик в його був новий, чистенький, коні добрі неначе вгодвані.

— Чи повезете мене до села оце зараз? — спитав я в візника.

— А чом же! Я часто одвожу панів то в села, то в сахарні. В мене фаєтон добрий, не труський. До вечера вже й на місці будете, говорив погонич, і голос в його був не спикий та хрипкий, який буває здебільшого в селян, а чистий, дзвінкий, баритоновий.

Я згодив його, сторгував ся і сів у фаєтон. Він звернув на бік, видрав ся з рядка фаєтонів, і коні пішли рисею, обминаючи довгий рядок жидівських шкап та скрипучих колісниць, та усяких чортонхайок-таратайок.

— Чи се ваші коні та фаєтон? — спитав я в візника.

— Ні, не мої коні, не мій і фаєтон обізвав ся він і повернув до мене голову, усміхаючись: було знать, що про се його питав не один я, питали й інші пасажири.

Сей візник був задля мене чиста загадка. Я окинув очима його фігуру: плечі широкі, стан тонкий, хисткий, навіть прикритий катанкою з не дуже грубого сукна; шия біла, не мужицька, неперепана; темнорусавий тонкий волос кругом шиї аж вилинекуєть ся.

— А чий же се фаєтон? — спитав я знов в недоменелі.

— Старого посесора Гнідинського. Він передніше був посесором, держав в посесії оттут одне село графа Браніцького. А тепер він, надбавши гроший та усякого добра, поставив собі domeк в Білій-Церкві і живе на старости літ без діла. Я в його служу за наймита. Він висилає мене з фаетоном на біржу на заробітки.

— То ви в його за наймита! — аж крикнув я зачудований.

— За наймита, — обізвав ся погонич і знов обернув до мене голову і засміяв ся.

— Алеж ви на наймита чогось зовсім не схожі.

— Бо я, бачите, не з міщан. Я дворянин, шляхтич, як тут нас звуть. Ми шляхтичі з батьків, з дідів. Мій старший брат був „чиновником“, служив у Києві в канцелярії губернатора, а потім був на службі в Умані, та оце недавно помер од чахотки.

— Що се за диво! І що вона за проява оце везе мене? вертілась в мене думка. А може се якийсь чванько, що взловживає довірністю легкодущних проїзжих панків, аби почванитись своїм родом перед панками: знайте мов, що й я панського роду, хоч і сиджу на козлах з батоном, але мені-б личило і було-б уподобніше сидіти з вами рядом в фаєтоні. А коли я тепер оце на козлах, то се так собі випадком випало...

Я зацікавив ся і почав розпитувати свого візника. Він повертав до мене голову, щось говорив, розказував. Але я тільки бачив його підтяту борідку і одного довгого кудлатого вуса поверх борідки. Слів не можна було чути. Колеса стукотіли на новій мостові. Фаєтони гнались до міста неначе наввипередки і вишиперджували нас. Проти нас тягла ся до вокзала валка з вагою на возах, навантажених усяким крамом, земляним угіллям, мішками з пшеницею та питльованим борошном. Колеса деркотіли, неначе кричали й репетували. Мостова аж двигтіла під навантаженими возами. Розмовляти не можна було жадним способом.

От коні влетіли в містечко, здорове, як город, перебігли через кілька жидівських смердячих улиць. Наш фаєтон вискочив на базарне місто, здорове, як вигон, обставляне мурованими домами, і неначе пірнув між вози. Базар ще не розіхав ся і ніби грав возами, волами та кіньми в тісній баби. Курава стояла, неначе дим од пожежі. Місто було ніби закидане возами. Фаєтон наш ледви проїхав ся уличкою поміж возами, зачепив колесом кілька босів та коліс, штурхнув дишлем в спину кільком жидівським балагулам і вилетів на широку улицу, що йшла просто на поштовий тракт. Зазеленіли по обидва боки улиці старі садки. З садків, з гайків виглядали невеличкі муровані і дерев'яні домки, дачки. Заманячіли в квітниках перед домками усякі квітки. Тут живуть панки, підпанки та міщани. Стало тихше. Гармідер затих: можна було балакати.

— Хтож був ваш батько? — спитав я в свого візника.

— Мій батько був дворянин і православний, не католик. Він колись мав свою землю — десятину з шістьдесять, коли й не більше он там Росією по праву руку од гори. Мій батько був поміщик і дворянин з діда й з прадіда.

— Як же воно так вийшло, що ваш батько мав свою землю, був дідич, а ви тепер за кучера в якогось пана Гнідинського? — спитав я, здивований таким випадком.

— Про се довго розказувати: багато говорити, а нічого слухати, як кажуть в приказі. Нехай от як заїдемо до моєї хати, то я вам розкажу. Я на часочок забіжу до дому, дам коням оброку, може й попоудню та візьму на дорогу кирею, бо як часом нападе дощ, то я змокну до сорочки. В нас отсе перепадали страшні тучні дощі. Ось недалечко й моя хата. Ондечки за тими високими осикорами!

— Як же вас прозивають?

— Я Василь Свйкліцький. Батько мій був дворянин. Я й документи його маю. А наша земля,

наше поле і ґрунт пропали для мене на віки. Тільки й зісталась в мене хата, бо й город, і садок, і левада — все се тепер не моє й не моїх дітний.

— А чиєж воно тепер? — спитав я.

— Графа Браніцького. Усе пропало. А я тепер служу за наймита, — сказав Сьвікліцький і спинив коні коло воріт.

— Ось і моя хата! Коли ви не дуже ханаєтесь в село, то я заїду на часок, бо вже час ставити коні на-попас.

— Добре! Заїжджайте! Мені можна й загаятись, бо там в селі діти не плакатимуть — жінка не лаятиме.

З хати вибігла жінка Сьвікліцького, ще молода й гарна: білява, кругловида, тілиста, жвава й трохи кокетлива. Була неділя, і Сьвікліцька прибралась чепурненько. По її убранні було знать, що вона не нехтувала уборами. Вона вибігла з хати в чорному куценькому плисовому горсеті, в яєно кольоровій аж ніби білій спідниці, неначе обешаній червоними букетиками, а нанизю обшитій на пядь смугою з чорного плису. На ногах аж горіли червоні сапанці. Шия аж вгиналась од густих разків доброго намиста, од дукачів та бусів. На голові зеленіла яєно-зелена хустка, поцяцькована дрібненькими рожевими цупянками та маківками. Зелені й червоні торочки спадали од хустки на шию. Сьвікліцька міттю вхопила ворота і ніби заіграшки одкинула їх на бік однією рукою. В другій руці в жменні вона держала насіння і все лузала його ніби на льоту. Вона кинула в гору на Василя гострим карим очима. Василь з козла усміхнувся до неї і погнав коні у двір, весь зарослий зеленим шпоршнем.

— Ого-го! Як я бачу, в вас жінка, як цяцька, як писанка! — не втерпів я, щоб не примітити того Василеві.

— Тількиж ото в мене й добра зісталось, що та цяцька, та там в хаті є ще дві цяцьки: двоє

менших дітний, бо старші усі перемерли, обізвав ся Василь з козла.

З хати вибігли на зустріч батькови і ті дві цяцьки: хлопчик восьми років, і менша за його дівчинка, і справді гарна, як дорога цяцька. Я дивив ся на хату, розглядав оселю, а в мене все вертілась в голові думка, через що то пропала земля, пропав і сей ґрунт з садком, де я стояв? Як Сьвікліцький з дідича став наймитом?

— Чи не прогайнували, чи не пропили часом отєї дрібні українські дідичі своїх маєтків та ґрунтів? Майнула в мене думка, і мені було якось ніяково питати про се в Сьвікліцького, щоб не зобидити часом його, допитуючись про предків „що померли од редьки“, як каже приказка, а може й од чого ще кращого й смачнішого за редьку...

Мене брала незвичайна цікавість розпитати в Василя про се діло. Але Сьвікліцький почав по-ратись коло коний: розгнуздував коні і причеплював їм на морди шаньки з вівсом. Давши коням обрік, він пішов до хати, запросивши й мене до своєї господи. Я окинув очима оселю. В оселі і двора не було. Стародавня хата стояла далеко од улиці в старому садку. Близше до улиці над окопом стреміли повіточки та чорніла невеличка комора з дубини, вже зовсім счорнілої, порослої в зашкалубинях дрібненьким мохом. Од улиці скрізь понад вірям стреміли старі осокори та осики з підтятим од низу гіллям: було знать, що той підчоб пішов на наливо. По дворі росли подекуди в роскидь старі акації. Під вікнами зеленіли купці бузку та троянди, цвіли оргинії, гвоздики та чорнобривці. За хатою зеленів старий садок. Хата була стара, стародавня, з маленькими віконечками на чотири шибки, з високою стародавньою покрівлею. Од півночі уся покрівля аж зеленіла мохом незгірше зарослого двора, неначе була вкрита шматками зеленого оксаміту.

Ми увійшли в сїни. По один бік сїний були одчинені двері в маленьку пекарню; по другий

бік — була невеличка свѣтлиця з узенькою кімнаткою. Я вступив в свѣтличку, і мені вдарив в лице холодний дух дуже старого дома, що вже увійшов в землю, дух трохи трухлявого дерева та порохні. Свѣтлиця була стара, простора. На сволоках манячили повірізувані, вже й потроху постирані якісь написи, якісь взорці. Над дверима до кімнати свѣтив ся наскрізь проріз з приполичкою, де рядочком стояли дешеві чашки. В кутку на покуті був прибитий косничик, на йому стояли образи. На одному середньому образі лисніла срібна шата. На стіні коло образів висів чималий стародавній хрест византійського фасона з кучерявими вирізками на перехресті, з срібними прикрасами. Віконця маленькі, двері низенькі. Коло порога на стіні висів помальований зелений гарненький мисник, де не було видно ні однієї простої поливної миски, а натомість на полицях стояли сторч рядками фарфорові стародавні тарілки, зелені та сині тарілочки, якась чудернацька зелена фляшка, стояли два стародавні не то чайники, не то збани з червоної міді, схожі на церковні сосуди. Усе се виявляло, що в сій свѣтлиці колись проживали люди заможніші, з більшими достатками, ніж теперішній господар.

Холоднувате свѣже повітря старого дома підсвіжило, підбадьорило мої нерви. Після душного вагання мені було незвичайно приємно тут посидіти й трохи одпочити. Нерви мої заспокоїлись. Вохкуватий та свѣжий дух в свѣтлиці був мені приємний. Я люблю сей дух стародавніх домів. І мої думки без моєї волі самі перелетіли в давню давнину, в свѣтлицю мого діда. Перед моїми очима встала уся обстава давніх дїдових покоїв, одразу вчинили, як з туману, давні люди того часу, сивобороді діди з поморценими щокми, але здорові, кремезні й веселі; бабуся в простих убраннях, але з щирим неспотайним серцем; виникли, як з туману, старі сиві українські шляхтичі в довгих сїртухах з узенькими рукавами, з намотаними на шию чор-

ними шовковими хустками, їх старі жінки в білих чипках, або в шовкових хусточках на голові, в довгих шпалях на плечах, з народною мовою в устах, з народними веселими жартами в розмові. Кругом мене на сіх дерев'яних немальованих стільцях з чудернацькими вирізками на спинках неначе сиділи ті давні люди, провадили щире веселе розмову. Я ніби почув їх голоси з далекої минувшости, їх розмову, веселі сміх, гострі жарти. Мені чогось здавалось, що з кімнати от-от незабаром одчинять ся двері, і звідтіля вийде старенька висока, рівна станом сива пані, котра колись мене малого годувала оріхами та маковниками; здавалось, що в дверях, от-от замаячать два кінці смугнастої шалі, котрі спадають до долу і чергають ся обдїл, замаячять ридикуль в її руках, і вона дигне ногою, присяде і зробить мені старомодний кніке.

Свѣтличка ніби дихнула на мене тим духом давних часів, од котрого вже і сліду не зісталось. Згадки пішли за згадками, картини стародавнього життя виникали одна за одною, як з туману. Я сидів задумавшись.

Свѣтлиця скинув катанку і сів коло стола. В чорній сїртучині з дешевої черкешини він ще більше скинув ся на пана і білим видом, і високим та широким трохи випнутим білим чолом, і м'якими лисенючими низькими кучерями кругом голови. В його виду було щось окремішне, щось опрічне од звичайного сільського українського тина, виявлялась якась примішка иншої раси, не польської й не татарської, а більше ніби німецької, що можна примітити в усіх сльиве шляхтичах ходячкових на Правобережній Україні. Сі шляхтичі білявіші та русявіші за селян; вони довгобразі; уста в їх червоніші, ніж в селян, носи довші, з горбиком, як у Німців; очі здебільшого ясні, сїрі або блакитні. В їх тині знать щось північне, германське. Може бути, що вони нащадки норманських дружин давніх київських князів. Може і в жилах Свѣтлицького

ще переливалось кілька крапельок норманської крові. Його вираз рожевих уст, його тонкий з горбином ніс трохи скинулись на тип саксонської раси.

— Чи далеко, Василю, повезеш пана? Чи довго там пробудеш? — спитала жінка в Сьвікліцького.

— Ой дуже далеко! Начувай ся, Насте, лиха, бо може й дві ночі не ночуватиму дома, — промовив Василь, і з під його кудлатих вусів, багато ясніших за борідку, блиснули білі густі, рівні, як підрізані зуби.

Він кинув на мене очима: очі ніби промовляли до мене, що він жартує і тільки лякає жінку. Я вглядів, що в його карих очах світився розум, в швидкому погляді промайнула тяжка й розвиток, промайнуло щось розумне гостре, виразне, чого не можна зауважати в очах простих селян та міщан при їх нешвидких для них думках. Його швидкі очі неначе говорили до мене, виявляли швидкий рух думок і довільний розвиток голови.

— Як я не верну ся на ніч до дому, то тут в ночі до тебе прийдуть розбишаки, видеруть вікно, влізуть в хату та цок тебе сокирою по голові! А тоді витягнуть скриню у вікно з усім твоїм добром: і з намістами, і з дукачами, і з юбками та горістами, — говорив Сьвікліцький.

— Чорт зна що верзеш! Ще й лякає. Коли-б хоч не лякав, — обізувалась Настя, стоячи коло судника та лузаючи насіння.

— От побачиш! Чогось моя душа ніби почуває, що до тебе сієї ночі прибуде в гості отой страшний бородань рудий різник Берко з тією здоровою сокирою, що нею рубає мясо в різницях, — говорив Василь.

— Ще й Берка на тобі в придачу! Мовчав би вже, коли не верне ся до дому на ніч. От так він усе! Йому жарту, а я лягаю спати з дітьми, то аж уся трушу ся: і сама хрещусь, і дітий хрещу, і вікна хрещу, і двері хрещу.

— А кудлатий рудий Берко і твоїх хрестів не побоїть ся. Вчора казав мені, що прийде з сокирою до тебе доконечне сьогодні в ночі.

— Та ну бо, чоловіче! Хоч не верзи мені отого страхіття на одізді, бо не спатиму сієї ночі до білого дня. Я того страшного гицля Берка обминаю десятою улицею, як угляжу його або як стріну ся з ним. А він мені ще й нагадує про Берка. Як гляну на його вирякуваті сірі баньки, то мені все здається, що він спотання так і тепле мене обухом туниці по голові! І по мясо не ходжу до його в крамницю, так його бою ся.

— Оджеж сієї ночі сподівай ся його до себе в гості саме в глупу ніч, — сказав Василь.

— От так мені горе, як бачите! — сказала Настя, обертаючись до мене, — раз тієї зими як повіз якихсь панів до сахарні, то не було його два дні і дві ночі. А саме перед тим тоді в нас у Білій-Церкві злодії обікрали і вбили одну стару паню, що жила собі сама з кухаркою в своєму домі. Пані була богата. Про те усі знали, що в неї в скрині сила грошей. Два жиди, от такі гицлі, як отой Берко, видерли в ночі вікно, влізли в хату, розрубали старій пані сокирою голову на двоє, порубали на шматки кухарку, а гроші з скрині забрали. Усю одежу, усі сукні вони завязали в простирало. Але мабуть од тієї тяганини їм стало душно. Один жид певно розмотав намотану на шню картату хустку, бо тоді вже було холодно, і випав перший сніг. Але як вони пхали жужмом в простирало панині сукні та пальта, то й упхали туди похапцем і ту картату хустку. Певно вона десь лежала, прикрита накиданими сукнями. Але потім вже, як упорались в хаті, може тим, що боялись, щоб через ті сукні їх не впіймали, та взяли та й укинули те завязане простирало в Рось: певно була думка, що усеж там шуплаття намокне та й потоне на дно. А воно й не потонуло. Вода прибила його до камяної греблі, а в ранці люди побачили той пакунок, витягли з води

та й однесли до поліції. Ту картату хустку люди зараз виізнали. У тих двох жидів зараз таки витрусили панині гроші, а їх засудили на Сибір на каторгу. А саме перед тим Василь виїхав в дорогу: став під хуру. Нема його та й нема. Що вже я тоді перемучилась, перепечалилась! І вродилась й охрестилась — то ще не зазнала такої муки, як тоді. Дві ночі посьпіл мене од страху неначе трясьця трясла. Усе поглядаю ся на вікна, чи не добуваєть часом хто до хати. Усе підводжу з подушки голову та приєдхуюсь. А на дворі завирюха, метелиця крутить хуртовина. Чую я, щось стукотить та й стукотить та скрипить: певно вітер холітав вір'я та ворота. А мені все здаєть ся, що то злодії вже виколупують вікно або торгають дверима. Господи! скільки я тоді набралає страху! Дві ночі посьпіл не спала, а ніби подрімала, як курка на сїдалі.

— Отсеж і тепер як я махну з паничем, то ти і сїєї ночі сидїтимеш на сїдалі та кунятимеш, як курка. Чи ти чула, як до одного старого удівця єввященика в якомусь селі заїхав на ніч московський купець, той що розвозить по селах ризи та етихарі та продає в церкві? Приїхав той купець вже смерком, розгортає усякі ризи, показує єввященикови. Батюшка й торгував одні ризи. Вони вже пізенько повечеряли й випили вемак. Старий ляг спати в комнаті, а купця поклали на канапі в єввітлиці. Поміж людьми ходила чутка, що в старого удівця багато гроший. Певно в старого були таки гроші, бо, лягаючи спати, він замкнув на заціпку двері в єввітлицю. Ніч була місячна. Старого сон не брав: певно в його голові вертілись усякі думки про свої заховані скарби. Коли в глуху північ чує старий, щось коло дверей шкрябає. Глянув він на двері, аж з щілини висовуєть ся здоровий довгий ніж та все помаленьку посовуєть ся в гору до заціпки. От-от вже достане та й одщепить заціпку.

— Ой не розкажуй отого, бо я й сїєї ночі не буду спати. Коли-б ще ти розказував отаке в ранці,

то-б мені й байдуже. Я до пів дня погубила-б свої страхи то на городі, то на базарі, то пораючись коло печі. А тепер вже з пів дня звернуло. Не погублю я страхів і до вечора, і до півночі. Та як було далі? Чиж одщепнув розбишака ножом заціпку? — спитала Настя.

— Боїш ся, а таки питаєш! Ото ніж усе посовуєть ся помаленьку висше та висше до заціпки, от-от вже черкнеть ся об заціпку та одщепить її. Місяць світить ясно, ясно, а ніж блищить при місяці та довгий, довгий. В старого в головах, в кутку за ліжком, певно на страх злодіям, стояв завсїгди здоровий товстий кий з булавою на кінці. Як ухопить він ту тирлигу, як свисне нею по ножеві! Ніж дзенькнув, переломив саме держално і впав на діл. Тоді московський купець застромив в щілину другого ножа, такого, яким колії колють кабанів, та знов єуне його помаленьку в гору.

— Ой не говори далі! — аж крикнула Настя. — Цур йому, пек йому, який страшний той довгий ніж у ночі! Ну та щож було далі? Чи одщепнув тим ножом заціпку?

— Оджеж ти боїш ся, а лихо робиш, — обізвав ся Василь — не одщепнув, бо старий удивець знов свиснув булавою по ножеві. Тоді купець бачить, що не переливки, та давай торгати дверима та кричить: одчиняй, старий, двері та давай усі гроші, а то я таки двері висаджу, гроші заберу і тебе вбю. А як одчиниш двері сам, я тільки заберу гроші, а тобі дарую життя.

— А вжеж! Знайшов дурня! Ось я нароблю івалту на весь куток. Тебе звяжуть та закинуть в погріб, як kota, обізвав ся старий за дверми.

Тоді купець вийшов з хати, приніє сокиру та давай рубати двері. В старого батюшки і в душі похоллоло. Вже він бачить, як сокира заглядає крізь двері через прорубані розколини, неначе простромяє зелізні зуби. Він тоді бачить, що вже смерть заглядає до його в комнату через розколину, та

впав на вколішки перед образами і почав читати молитви на ісход своєї душі.

— Одчиний, старий, не дляй ся довго та мерщій давай гроші! Як оддаси гроші, то й тебе не вбю, ще й подарую на твою церкву ті ризи, що ти сторгував перед вечерею, говорить купець за дверима.

Коли саме в той час несподівано на дворі закрипили ворота.

„Ньо, карий! гей, вороний!“ почув ся на дворі голос: то наймит вернув ся з млина з мливом. Тоді купець, як несамовитий, вискочив на двір та мерщій на віз! бо він ще передійше вже й свою коняку запряг про всякий випадок, та гайда з двору! Покинув в хаті і ті ризи, що старий батюшка сторгував з вечора.

— Через наші двері розбишака не простромив би ножа, — сказала Настя сьміливим голосом, але при тих словах одступилась до порога причинила двері і оглянула, чи добре двері причиняють ся, чи щільно пристають до одвірка коло клямки та коло заціпки, неначе не йняла віри й дверям і хотіла на свої очі пересвідчитись, чи не вліз би часом ніж в щілину.

— Оджеж через наші двері злодій з роду з віку не всуне ножа, бо наші двері заходять не просто в лужки, а видовбані навкруги в лушках зашкалубини. А може вже двері проти клямки та заціпки обшмугались? — сказала Настя і заглянула в щілину, потім одхилила двері, знов оглянула ще й пальцями поланала гострий рубець дверий проти заціпки, чи не стерся він часом.

— Чорта-є-два простромить ножа! А зась йому! — сказала Настя і засьміялась.

— Але мої коні полуднують і вже швидко спорожнять шаньки, а хозяйін сидить голодний та теревені справляє та свою перелякану жінку лякає, — сказав Сьвікліцький — побіжи, Насте, на огород та розгуби там трохи своїх страхів, щоб їх

на ніч менше зісталось: нарви мені або місячної редьки, або цибулі, або дай мені на полудень оселедця.

II.

Настя побігла на огород. Я почав розпитувати в Сьвікліцького, як його батько втратив поле, леваду й ґрунт, і чого те поле й ґрунт опинились в графських руках.

— Скажіть мені по правді, як воно так стало ся? — спитав я.

— Колись то мій батько мав коло Білої-Церкви може з шістьдесять десятин поля, а може й більше. Се була наша давня держава, наша батьківщина й дідизна; бо ми з давніх давен були дідичі й дворяни ще коли тут і графа Браніцького не було. Таких дідичів, як мій батько, тут у Білій-Церкві колись було чимало. Усі вони були поміщики, чи як у нас кажуть, дідичі. Хто мав десятин з двадцять землі, хто сорок або й пятьдесять отут кругом Білої-Церкви. А в містечку вони з правіку мали свої ґрунти та левади. І сєї огорож з левадою, де отсе стоїть моя хата, колись усе було наше, була наша держава. Усі ті дворяни чи шляхтичі були православної віри, не Поляки і обладували землями, аж доки не з'явив ся тут польський гетьман Ксаверий Браніцький. Ще тоді, як була Польща, і тут панував король, польський король подарував гетьманови Браніцькому усю Білоцерківщину та Богуславщину аж до Вільшани та Шполи — трохи не цілий повіт сіл та містечок.

— Се було і справді так. Вже тому буде з сотня років, як се діялось. Останній польський король Станіслав-Авґуст Понятовський і справді подарував польському гетьманови Ксаверови Браніцькому велику силу містечок та сіл з землею, з лісами отут на Україні за те, що він побив повстання проти Польщі Запорожців та панищаних людей, що зветь ся Гайдамаччиною або Уманською

різаниною, і вигубив, вкупі з польським регімента-рем чи полковником велику силу повстанців гайда-мак. Усього сему правда, сказав я.

— Чув я і про Гайдамаччину, чув і про Уман-ську різанину. Ще й тепер про се ходить чутка між людьми. Кажуть, що тоді, як тут панувала Польща, великі польські пани хапали землі, де тільки запірвали, силою однимали землі й огороди од людей, і позивались з ними не можна було, бо сила була в їх руках. Як приїхав сюди гетьман Браніцький та тут осів ся, то наші дрібні дідичі ще давненько обладували землями. Він нас не зачі-нав. Але Александра Браніцька, гетьманова жінка послала до усіх православних дідичів якогось свого „ржондцу“, щоб він позабирав в їх давні документи на їх землі, левади та ґрунти наче-б то задля того, що Браніцького хоче переглядіти ті документи та перевірити їх. Дідичі й поїняли її віри, бо вона була не полька, а православна: кажуть, вона була не-боже славного російського князя Потьомкіна. Наші дідичі й поїняли її віри і поодавали усі документи на землі. А вона забрала їх, укинула в піч та й по-палила. А тоді скликала усіх дідичів до себе та й сказали їм: польський король записав графови усі до чиста землі в Білоцерківщині та в Богуслав-щині, чий-б вони не були: чи мужицькі, чи дідицькі, чи жидівські. Я попалила ваші документи на землі. Ви не маєте права обладувати вашими давними державами. Ви тепер не маєте ні полів, ні левад, ні навіть ґрунтів. Поля й ґрунти тут скрізь тепер єуєпіль мої. Ідїть собі, куди хочете, про мене жи-віть собі на ґрунтах, як і досі жили, але ви од сего часу будете платити що-року мені чинш за свої огороди та ґрунти, де стоять ваші хати, як платять мені чинш жиди та міщани за ті місця та огороди, де стоять їх хати. За поля я й чиншу не візьму.

Поклонились дідичі графині за таку високу ла-ску та й вийшли з палацу, неначе громом прибиті. Йшли до графині дідичами, а вийшли од неї стар-цями: хоч берн торби та йди в жебри.

Сьвікліцький засьміяв ся дрібним, веселим, щир-осердим сьміхом. Білі, рівні зуби блиснули з під вуєв. В веселих очах не було знать і слїду журби. Він очевидячки був нетужливий й нежурливий на вдачу. Та й річ була давня: Сьвікліцький ще з малечку оговтав ся з сїм батьківським лихом.

Але мені було не до сьмішків. Сьвікліцький несподівано неначе кинув живий, ясний промінь жи-вого сонця в давнину і нїби освітив передо мною темні закутки давної історії України, Польщі, осві-тив усю давню історичну неправду. В одну мить і сьвітлиця з вікнами та образами, і сам веселий Сьвікліцький з веселими сьмішками неначе зникли, неначе пірїули в темну безодню. А я нїби бачу ниньші картини, картини варварства та здирства: нїби бачу на свої очі, як великі польські маґнати й пани, та українські маґнати перевертні загарбують землі дрібних українських дідичів та козаків, сило-міць однимають ґрунти, ліси, сїножати, левади, а їх пускають по сьвіту трохи не з торбами в жебри; бачу, як маґнати вчиняють розбишацькі наїзди на єусїд, такі дідичів панів, за їх меньших, як руйну-ють їх хати й оселі, розганяють та вбивають челядь, грабують усе чуже добро, а землі забирають собі. От мені увидуєть ся, як Чигиринський підстаро-ета Чаплїнський грабує й руйнує хутір Богдана Хмельницького Суботів, забиває різками на смерть його сина; увидуєть ся, як цариця Катарина II роздаровує запорожські землі своїм фаворитам, уся-ким пройдеєвітам Німцям, навіть двірським гувер-нанткам та нянькам. Мені уявляють ся ниньші да-лекі краї, ниньші темні закутки, де московські бояри самі хапають в Мордві землі та ліси, ще й нада-ряють монастирі землями та лісами, однятими си-лою од Мордви Тетюрянської. Я неначе бачу, як славна та пишна гетьманша Настя Скоропадська тикає гроші в руки простим козакам, силою запи-хає їм капшук з грїшми за пазуху, щоб вони спро-дали її свої поля та левади. Але ся гетьманша, що

силою набивалась з платою та записала гроші за землі за пазуху козакам, се ще була преподобниця в рівні з гетьманшою Александрою Браніцькою, що не була така церемонна і просто попала чужі документи на землі. Мені уявляєть ся, як колись пані загарбали собі землі в селян, а їх самих запрягли до панщини, і продавали, неначе худобу. Я неначе почув давний плач та лемент, побачив ті давні сльози, що лили ся по тих темних закутках. А скільки було того плачу! Скільки пролито колись таких сліз, які пролили обезталанні білоцерківські дрібні дідичі! Я ніби побачив на свої очі ту всю історичну неправду, ті виразки, гноянки та болячки минулості; я ніби почув той гнояний дух історії. І важкі почування налягли на серце. Ся найнедавніша історична кривда навела на мене важкий сум та задуму.

Підводжу я голову. Липнув очима. І знов бачу перед собою Сьвікліцького, бачу сьвітличку з чистими білими стінами й образами, з ситцевими яєно-рожевими завісами коло вікон. В хатині тихо, тихо, як в усї. Тільки мухи дзижчать і біють ся в шибок. Сьвікліцький дивить ся на мене своїми карими очима, дивить ся допитливо, неначе питає в мене, де літали мої думки, мої гадки. Він неначе заметив ся од мене смутком та задумою і сам став поважніший, і перестав жартувати та сміятись.

— Що ж тоді вчинили ваші дідичі? Що тоді діяв ваш батько? Невже таки так вони й випустили з рук своє добро? — спитав я.

— І дідичі нічого не вдіяли, і батько нічого не вдіяв. Я тогді був малий, ще менший за отсеого мого хлопчину, але добре пам'ятаю той час, як батько вернув ся з двору до дому. Мати стояла коло хати і певно виглядала батька, щоб швидше довідатись, на віщо то брали в двір документи. Батько увійшов у ворота блідий аж білий, як крейда, а в очах в його нависли сльози.

— Оттепер ми прощай на віки! промовив він до матери, графиня попала в усї наші документи

на землі, на левади й на ґрунти і одняла од нас усю нашу дідизну, усї наші держави. Тепер і сей город, і сей садок, і ся левада, і усе поле вже не наші, а панські. Нашого тут тільки й зісталось, що отєї хати та комора, та клуня й повітки. За своїж таки ґрунти та левади ми будемо платити графови чинш, як платять жиди, міщани та ті Поляки шляхтичі, що поставили собі хати на панській землі в містечку. А полів не дадуть нам і за чинш.

Мати зняла руки до Бога й заголоєнла. Батько вже й не плакав, тільки ходив, як несприкааний, і ламав собі руки, аж пальці луцали.

— То се вже тепер і огород не наш, і садок не наш? — спитала мати.

— Не наш тепер огород, не наша й левада, не наше й поле. Полів не дадуть нам і за чинші, обізвав ся батько таким чудним голосом, неначе він говорив десь за стіною або під землею, неначе його живцем поховали в ямі.

— Побила нас лиха година та нещаслива! Ой Боже наш милостивий та милосердний! Завіщо ж нас так страшно скривдили? заголосила мати і од несили опустила ся на призьбу і так заплакала, так заголосила, як голосять по мертвому. Увесь вид її став мокрий од сліз, неначе вона тужила над материнною домовиною.

Позбігались близькі сусіди, міщани та міщанки, стали гуртом коло хати і тільки мовчки дивились, як мати побивалась на призьбі. Молодиці й собі почали плакати, неначе в нас в хаті лежав на лаві змерць, а вони посходились на похорон. Наймичка подала на стіл обід, але ні мати, ні батько і за стіл не сіли, і ложки в страву не вмочили. Не сів і я за стіл. Мені й їсти перехотілось через ті сльози та голосіння. В батька, в матери цілий день і ріски в роті не було. Батько тільки усе хапав кухоль з криничною водою та пив воду. Сусіди не одходили од його цілий день, чи сидів він у хаті, чи ходив по садку, декотрі і днювали й ночували в нас:

боялись, щоб він часом сам собі не загодіяв смерті. Якась туга, неначе якась страшна пошесть обняла усю нашу оселю. Та чи тож одну нашу?

— Батько мій був ще не старий, був здоровий та плечистий та гарний на вроду. Але од того часу його неначе який лихий отрутник напоїв отрутою: через рік він вже й занидів і посивів. Чорний волос неначе припав пилом та сріблом.

Сьвікліцький розказував, а його діти стояли коло порога і похилили голови, слухаючи те батькове оповідання. Не маючи ясного втямку, про що оповідав їх батько, вони обоє очевидячки постерегали, що і над батьком, і над ними разом колись скоїлось щось страшне, скоїлась якась лиха подія. Дівчинка, багато почувливіша за хлопця, дивилась сумними очима на діл, востромивши палець в розтулений рожевий роток.

— Чом же батько не позивався з графом, чи з гетьманом, як ви кажете? Чом не розпочали позову иньші дідичі? — спитався я.

— Чом не позивались? Тим не позивались, що в руках документів не було. Усі знали, що графиня небога великого матната князя Потьомкіна, що вона була вхожа до царського двору до цариці Катерини, що вона була в неї за фрейлину, чи що, а граф дуже великий та багатий пан; знали усі добре, що побороти їх на позовах не можна. З дужим не борись, з багатим не судись — се усі добре знали. Усі добре знали, що нічого не випозивають, ще й пропозивають останні грошенята, які в кого були. Нічого не вдієш з силою.

— То се між тими дідичами був і Сошенко? — спитав я.

— Був і Сошенко. Але він з досади виїхав до Богуслава чи що, та потім якось ввійшов в люди: став великим майстром, маляром чи що, сказав Сьвікліцький.

— І справді ввійшов майстром-маляром, був за вчителя малюнків в Києві в І-ій гімназії, такого,

який і в вас, оттут в Білі-Церкві є в гімназії. Отож він, ще як сам вчився в Петербурзі малярству, в академії, то й повів за собою туди і вивів в люди і Тараса Шевченка, що то й є його книжка „Кобзар.“ Сошенко заплучив Тараса до малярської школи і напутьив його на добру путь. Чи доводилось вам читати Шевченкового Кобзаря?

— Ні, я не читав, а тільки чув про Шевченка, бо люди розказують про його і в нас. Був між ними дідичами й Сошенко; було їх чимало. Усі ми перевелись ні нащо, усі зубожіли. Мій батько зараз таки спродав ся: спродав воли, вози, спродав клуню, бо се усе стало йому непотрібне. Мій старший брат вже тоді вчився в школі в Василькові, то й ввійшов потім в „чиновники.“ А мене вже й не давали до школи в Васильків, бо і вчити й возити мене не було за що. Я ходив вчитись в тутешню школу до дяка, бо тоді в нас в Білі-Церкві й не було иньшої школи: так я вже і не ввійшов в люди.

— Се мені чудно, що графиня пооднимала од вас землі та ґрунти. Аджеж вона була людина дуже богобоязна й добра! Сеж вона поставила в Білі-Церкві собор?

— Та вона-ж. Старий гетьман Браніцький ставив костел; а вона поставила рядом з костелом здоровий мурований собор, — сказав Сьвікліцький.

І мені справді стало чудно. Александра Браніцька поставила в Білі-Церкві здоровий мурований собор, одписала гроші на другу муровану церкву за Россию, ще за життя дала в собор щедрі, по правді царські жертви. В собор вона пожертвувала срібний хрест на престол, здорову важку євангелію, обковану сріблом, ризи й стихар з незвичайно дорогої парчі, срібну кропильницю й чашу. Чаша иньшої роботи! заввишки на пів аршина: держално — се пучок золотих колосків пшениці, а зверху в колоски вставлений здоровий вершок чаші. Срібна кропильниця важить більше пуда і така важка, що її не беруть в великих процесіях, бо в дякона болять

од ваги руки. Окрім того Александра Браніцька одписала в своїй духовщині капітал на селянські банки для селян, одписала гроші на сільські школи. Капітал на сільські банки наріє тепер на двіста тисяч рублів, а на ті гроші вже заснований для селян один банк в Білі-Церкві, а другий — в Ставищах. Записані на сільські школи гроші тепер повернуті на церковно-парафіяльні школи. Браніцька померла 1837 року. Ще за десять років або й більше до засновання в Києві Кирило-Методієвського товариства Костомаровим, Браніцька вже гадала і про народні школи, і про банки для селян саме тоді, як панщина була найвища для народа, про що мали думку і спілці Кирило-Методієвського товариства. Проживаючи при дворі Катерини II, як її улюблена фрейлина, Александра Браніцька певно перчитала і Вольтера, і Жан-Жака Руссо, і Дідро й інших енциклопедистів, набрала ся їх ідей та поглядів і лінше й глибше за царицю Катерину II втямила їх, бо запроваджувала їх в дійсне життя, тоді як цариця Катерина приймала се все тільки на словах, більше для слави й моди, за прикладом ліберального Фрідріха Великого та інших європейських ліберальних володарів, коли тимчасом в практиці в неї видко завжди фальш між її словами й ділами; вона завела панщину на Україні в Гетьманщині 1783 року, та знесла на провінціях єсенільські автономії та народоправство, що вже ніяк не приставало до лиця ні Вольтерови, ні Жан-Жакові Руссо. І як до усіх добрих вчинків Браніцької приплутав ся такий чорний та забегняний вчинок?

— Може то не Браніцька вкинула в огонь ваші документи на землі? Може то сам гетьман Браніцький пошав їх, вкинув в огонь, а тільки її руками? — спитав я в Сьвікліцького.

— Хто його знає, хто кидав в огонь, чи він, чи вона! Але кажуть, що вона. А вже сего ніяк не втямлю, як то вона однією рукою ставила церкви,

а другою обдирала нас та однімала од нас землі та ґрунти.

Се не диво! Се колись трафлялось з людьми, думав я та гадав собі нишком: Таких людей в старовину було сила. Але тут щось воно та не так. Не по думках та гадках Браніцької випаде се неправдиве діло, сей поганий вчинок. Певно вона вкинула в огонь документи через намову й намогу свого чоловіка, гетьмана. Се був магнат ще старої Польщі з звичками, наровами й забагами давних запощаних польських панів, що хапали чужі землі на усі боки без сорому, без церемонії і проти усякого права. Сей гетьман Браніцький вкупі з реґіментарем-полковником Стемпковеським були уповноважені од короля забити повстання на Україні та покарати смертю гайдамак. Гетьман звелів четвертувати коло Уманя гайдамацького проводника Гонтю, повішав на шибеницях рядками пошід лісом полонених гайдамак та запорожців після Уманської Різанини саме тоді, як Стемпковеський в Кодні коло Житомира одрубав голови двом тисячам селян та запорожців після приєзду на суді. А скільки він вигубив народа першого року після повстання, коли карав смертю без суду, сей останній „Муравєв Віленський“ старої Польщі! Гетьман Браніцький зміг пошати документи на землі, як давній магнат з наровами панів старої Польщі.

— Се певно зробив сам гетьман Браніцький. Се певно його діло, а не його жінки, — сказав я.

— Бог його святий знає! Хто його зна, чи так, чи інак. Се трудно втямити й сказати, бо я не чув їх поради, — сказав Сьвікліцький.

— Хто його зна! Майнула і в мене думка: людську душу трудно одгадати з її затаєними думками, з її внодобою, та ще й душу з великаньськими вередками та набутизми наровами. Аджеж і славний хірург Пирогов був великий гуманіст і в педагогії, і в життю; брав за ліки в молодечих літах, хто що давав, а тимчасом, перед самим визволінням селян

од панщини, звелів скинути з ґрунтів довгий рядок хат шляхтичів чиншовиків, що тяг ся од його села Вишні понад шляхом до міста Винниці. А коли чиншовики спротивились і затаїли ся, не зносити своїх хат, то Пирогов звелів розкидати хати силою і таки позгонив їх з ґрунтів: певно передпонував, що для чиншовиків буде обов'язковий силуваний викуп ґрунтів од панів. Зігнані чиншовики знесли й поспродували свої хати і деє розбрелись по містах Подолі. Кому вже кому, а такому чоловікові, який був Пирогов, не можна докоряти недостатчею наукового розвитку, просвітності та гуманного почування. Усі дідиці дуже не люблять черезмежних чужих полів серед своїх маєтків, бо се часто допроваджує в господарстві до клопоту: до снашу, потолочі, псування лісів, та усякої плутанини в господарстві й тяганини й позвів по судах. А при таких випадках дістане по потилиці і Вольтер, і Жан-Жак Руссо, і Дідро, і усякі гуманісти.

Тимчасом Сьвікліцька вернулася з огорода і принесла тарілку перемитої гарненько місячної редьки та кілька цибульок з зеленим бадиллем. Поставивши тарілку на стіл, вона шатнулася по хаті, знайшла на вікні сільничку, неначе кинула її на стіл, метнулася до мисника, вхопила тарілки і побігла до пекарні. Згодом вона знов вибухнула в двері і поставила тарілку з оселедцем, вхопила на миснику виделку, ніж, та окраєць хліба і се усе неначе шпурнула на стіл. Настя бігала та вешталася по світлиці швидко, жваво, неначе хапалася, або неначе зумисна показувала мені свої пишно повишивані рукави та напуста і дукачі. Спінна та жвава, уся ніби помальована од голови до червоних сапаниць, вона ніби шугала по світлиці, як райська птиця.

Сьвікліцький укладав в коні полудень похапцем аж редька хрущала в його міцних зубах на всю світлицю, а в його аж за вухами лящало. По світлиці пішов рибячий спросений важкий дух. По-

вітре старого трухлявого дому почало одгонити цибулю. Я почав розпитувати в Насті про її життя. Настя, виправшись, знов деє заірвала жменю насіння, неначе воно спало в неї деє з рукава. Вона присіла на кінчику стільця, розказувала, потім знов схоплювалася з місця, кидалася до судника, щось там поправляла, розставляла рядком тарілочку і знов сідала. Спінна та жвава, вона здається, не могла сидіти на одному місці ні на хвилину.

— Чим же ви живете? Чим ви заробляєте на прожиття? — спитав я в Насті.

— А чим же я живу! Живу перекупством, оттак як живуть наші міщани перекупки. В літку закупають на баштанах кавуни, дині та огірки та й перепродую в місті: перепродую яблука, груші, сливи та усякі овочі та усяку огородину, бураки, картоплю, морхву. А настане зима, тоді перепродую сало, рибу, яйця, пшоно. Часом стаю і за перебічайку та бублейницю: печу та продаю наляниці та бублики. Оттак товчу ся сливе цілієйний рік, то тим, то сим заробляю. Сказано, треба чимсь жити і дітний годувати та одягати. Поки ще діти були малі, то треба було приставляти до їх няньку, бо не кидати-ж їх дома самих. Чоловік все не дома, все або в дорозі, або в наймах, а я на базарі. А хата наша стоїть ніби пустою, все пустує було, як перемерли мої старші діти. Було йду на базар з своїм крамом, засуну двері засувом, перехрещу хату та й кидаю на одчай божий. Оттак наше життя. І тепер сиджу на місті, а думки мої тут кругом хати, кругом дітний літають, як ластівки. Василь пополуднав, встав од стола, перехрестив ся перед образами і промовив: оттепер і коні пополуднали, і я пополуднав. Час і в дорогу.

Ми вийшли з хати. Сьвікліцький поздіймав з конячих морд порожні шайки і позагнудував коні. Я пішов оглядати ґрунт та садок. Старий садок розріс ся за хатою на вольній волі. Понад ро-

вами кругом старих вишень розросли ся купами вишники і неначе зелені гнізда посипинались на тини і висіли над ровами. Старі яблуні та груші товпились купами в безладі по зеленій траві. А за садком ґрунт спадав з пригорка на низ і розстеляв ся зеленою левадою до Росі. Левада ніби пірнала в зелені верби та сади, що розкинулись по широкій розложистій долині понад Росією. Уся долина, скільки можна було засягти оком, була ніби закидана садками, то високими, то низько постинаними вербами з зеленими гніздами молодих паростків. За Росією на горбах сидів старий ліс, а в гору понад Росією розстеляв ся графський парк, здоровий, як ліс. Скрізь зелені буйна, кучерява. Тільки де-не-де з того зеленого кучерявого моря витикались високо в гору тонкі тополі, неначе ставники з зеленого воску, неначе тонесенькі турецькі зелені мінаретти. А деє далеко, далеко над Росією на панських оселях стрімлі густі купи старих тополь і, неначе гострі високі башти готичних соборів, виганялись високо, високо в гору до неба, прикриті сизою імлою. Понад берегами Росі в лісах піднимались рядками верхи старих осокорів, вдвоє висших за ліс. Ті осокори потонули в прозорому тумані, і здавалось, ніби сизі хмари полягли на ліс і лежали непорушно на вершечках старого ліса. Подекуди з того зеленого кучерявого моря виринали й виглядали червоні та зелені покрівлі міщанських та панських домів, неначе ті домн потонали в зелених філях. З ярка потягав вітрець і заливав важким духом цвіту акацій усю розлогу долину. Од того приємного і важкого духу в гарячому повітрі в мене аж дух забило, аж голова морочилась.

— Яка тут краса! Яка пишнота на левадах! — промовив я до Сьвікліцького, але він очевидячки був не дуже почуткий до краси тих левад та садків, бо тільки лишкував на мене байдужним очима.

— І сей ґрунт, і ся така чудова левада тепер чужа, не ваша? — сказав я до Василя — сю усю красу ви втратили на віки-вічні?

— Хоч і не хотів, а втратив, бо то сила, а проти сили нічого не вдієш, — обізвав ся Василь вже поважно, не жартуючи — воно то і ніби-моє — і не моє, і не моїх дітний, бо я за се усе мушу платити чини і не маю права нікому спродати.

Я спочував до скривдженого обезталаняного чоловіка щирим серцем. І мені стало шкода втрати такого пишного поетичного закуточка. І в мене прокинулись сумні почування, сумні думки од втрати нашої середньої культурної верстви на Правобережній Україні та на Білій Русі тієї верстви, котра скрізь найбільше постачала розвиток наукою людей, що утворювали саму культуру, несли на своїх плечах усю її вагу і служили для неї, і розносили просвітність по усіх усядах, по темних закутках. Я почував, що ті усі наші ходачкові та сїрачкові шляхтичі, що колись були й неходачкові, а сиділи на своїх клантиках землі, як і той давний дідич Сьвікліцький — що усі вони тепер живцем поховані люди на Україні, поховані великими панамми. А скільки-б з їх вишло просвітних діячів для України, робітників культурного розвитку, певних сівачів її по усіх закутках на Україні! Тоді як маїгати та великі пани вміють тільки користуватись життєвими добутками готовенької культури, дбають тільки про свої достатки, про свої догоди та роскоші життя і знають тільки культуру... шику та блиску великопанського сьвітового життя, та й годі!

— Колиж тебе ждати до дому? — спитала Настя в чоловіка.

— Сподівай ся мене в гості, „як виросте в тебе у сьвітлиці трава на помості“, — одказав з козла Сьвікліцький словами народної пісні — отсе як махну з паном, то тільки ти мене й бачила. Он, дивись! вже й рудий Берко йде з ломом та з сокирою.

— Та не слухайте його! Він вам наговорить на вербі груші, а на осні — кнелиці. Я їду недалечко: до села тільки чотирнадцять верстов. промовив я до Насті, сїдаючи в фаєтон.

— І дурить же мене, як малу дитину! — крикнула Настя нам навздогінці, зачиняючи за нами ворота.

Настя стала за ворітьми і все лузала насіння, спершись ліктем об ворота. З близьких дворів в одну мить поназбігались до неї сусіди міщанки, певно щоб розпитати, куди поїхав Василь, і кого він повіз. Малі діти визирали на улицу крізь ворота, слідкуючи за фастоном оченятами.

— Оддайте ви свого хлопця в гімназію. В вас же в містечку є гімназія. Може-б з його вийшли люди, — сказав я.

— Оддав би і в гімназію, та в гімназії велика оплати за хлопця, така, що я не спроможусь оплатити при своїх достатках. Доведеться й йому бідувати, як і мені, а не напувати. Прийдецься вчити його на столяра або на стельмаха, щоб і йому не довелося поневірятися в найми. Мій батько був дідич то й пехтував ремеслом. Шкода, що батько не оддав мене в науку до столяра.

— Як же се ви так зубожіли, коли ваш батько був не вбогий чоловік? — спитав я в Василя.

— Зубожіти се не велика труднація, а забатішати так се труднйше. Мене мабуть побила лиха година, од того ще часу, як графиня напустила злиднів в наш двір. Як помер батько, в мене було грошей більше як триста карбованців. Я купив пару добрих коний, справив панську бричку, возив панів по усій околиці то з Фастова, то з Білій-Церкви тоді, як ще не було залізної дороги, держав і простіші коні і посилав під хуру з вагою. Але раз якось повіз я одного пана з Фастова далеченько за верстов шістьдесять. Вертаюся назад, аж у Білій-Церкві усе жидівське місто згоріло: погоріли трохи не усї жидівські хати та крамниці. Іду я через те пожежище, а в мене і в душі похолело. Мабуть погоріли й мої хати, бо обидві стоять просто по улиці недалеко од міста! Думаю я, та вже й коний не поганяю. Руки з віжками та батоном

так і опали на коліна, неначе мертві. Самі коні якось потрапили довести мене до моєї оселі. Дивлюся я, мого батьківського дома, що стояв над самою улицю, нема, тільки головешки курять ся. Дім стояв під вітром та під іскрами і згорів до чиста. Небогато дечого і з хати вихопили, бо пожежа трафилась пізно, вже в-обляги. Друга отся хата, що дісталась мені од моєї баби, стояла далі в садку, то якось, Бог хранив, і не згоріла. Перебрався я в ту хату, отсю що ви в неї були, випровадивши з неї одного панка кватиранта, та й живу там і до сего часу. А тут на тобі другу біду, неначе до мене в двір унадилися злидні. Через рік якось в літку повів я до Росії напувати коні. Завів я їх в воду. Один кінь ляг у воді, побрюхався та й устав. Потім ляг і другий, почав перекидатися та якось і набрав води в вуха. Як тільки вода залила вуха, кінь неначе сказився. Я тягну його до себе до берега, а він вирвав ся, кинувся в Рось на глибину, потрапив на ковбаню та й сів на дно. А другий кінь чогось заслаб, почав миршавити, і я мусів продати його за безцінь водовозови. Так і пропали мої коні ні за-що, ні про що. Од того часу я втратив заробітки, не спромігся купити другі добрі коні, та й зубожів і мусів отсе найнятися за дванадцять карбованців на місяць на своїх харчах в одного старого тутешнього пана, що колись держав одно село в посесії в графа та розбогатів, і тепер живе на бурку в своєму домкові в містечку. В день я на службі, а ночую в дома. Теперечки довелося мені служити за наймита в такого пана, що колись був достоту такий убогий шляхтич, як тепер я. А він забагатів з графської ласки та з ласки графського управителя, чи ржондци, і тепер живе та хліб жує без роботи, бо він католик. А я мушу служити в його за погонича, хоч ми колись були дідичі.

— Се мені дивно! Як же воно так трафилось?

— А так трафилось, як воно тепер тут скрізь по сїх польських маєтностях в нас буває. Ще люди

пам'ятають, як отесей самий пан, в котрого я служу за наймита, колись возив в свого батька млино до млина, сидів на возі зверху на мішках, нас батькові коні в діброві, а тепер він пан на всю губу, хоч нігде в школах не вчився і ледви вміє читати та писати. Його батько був простий, убогий шляхтич, а де-хто каже, що він навіть був сирій білоцерківський мужик. Але як тільки ксьондзи затягли його до костела та він став перевертнем та ще й почав запобігати ласки в панів, то пани зараз посадили його за лісничого в діброві, а як підріс його син, то й сина настановили за пригінчого коло робітників на бураках, а потім взяли й його й сина за піконів в графські ферми. Од того часу він так і пішов в гору і забагатів, бо ті пікони обкрадають панів, скільки влізе в кашук та в кишені. А потім ото вже як він назбирав чимало грошей, то знайшов собі спільників, таких самих як і він, і з ними в спілці взяв одно село в графа в посессию. Спілка їх розпалася. Спільники прогайнували свої гроші й одетали, а він вдержав посессию сам та й розбогатів. Тепер він вже старий, вже не держить посесії, поставив собі дім на графській землі в містечку, платить за ґрунт чинш і живе собі та хліб жує без роботи. Таких тут у нас набереться улиць зо дві або й зо три. Оцеї так здатні і дітий своїх вчити в гімназії. А нам тепер далеко стало до гімназій, як куцому до заяця.

— Чом же ви не шукали собі місця тут таки в канцеляриях в папа? Їх же тут багато. Або чом ви не стали хоч будь-де за пригінчого або за економа в якого посесора?

— І шукав і питаю, та мені пани не дали місця, бо я не католик і не Поляк. Тут в канцеляриях, на фермах, в посесиях, на пнтлях — скрізь усі місця обсаджені або Поляками, або жидами, або й нашими людьми тільки католиками, хоч вони часом по польськи і говорити незугарні. Наших нігде не приймають на службу. Хіба вже буде недостача

в своїх, тоді тільки заохнуть порожню дівку або Українцем, або Руським, або Німцем. Од нас тут одбито ссй хліб в великих польських панів. Та я, хоч і пішов би до їх на службу, але їх не люблю і віри їм ні в чому не йму. І батько мій після отого горя став недовірчивий і панам ні в чому не йняв віри. І я не йму віри і їм і усім: нікому не йму віри, навіть своїй жінці, хоч добре знаю, що вона ніколи ні в чому мене не дурить. Оце як прийде вона з базара та лічить гроші, то я усе чомусь не йму її віри, аж мені самому чудно. Я знаю, що вона мене любить, і дуже любить, але як вона часом говорить з яким чоловіком, то я закрадусь та й чи-сто все вислухаю, бо я на вуха дуже чуткий. Аж самому смішно! Сказати по правді, я нікому не йму віри. Навіть тепер мені чогось здається, що отсе ви приїдете в село, а мені грошей не заплатите, хоч я добре знаю, що ви заплатите, бо мені ще не трафлялось такі пасажирі, щоб мені грошей не заплатили.

І щиросердий Василь зареготався дрібним сміхом, засміявся сам з себе і обернувшись до мене головою. Я вглядів його білі рівні зуби і веселі очі і собі засміявся.

Але не вважаючи на той сміх, сумні думи, сумні почування заворушилися десь глибоко в моїй душі. Я з щирим серцем сподіювався цьому безталанному чоловікові, що несамохіть втратив навіть віру в людей. Сумні думи збавили мені радісні хвили одвідин рідного краю, котрого я давно не бачив, котрим милувався од щирого серця.

Улиця вже була на-прикінці. Де кінчалася улица, зараз починався старий густий парк, перероблений з старого віковичного ліса. Виступили з сіркої імлі довгі рядки тополь, що тяглися по під парком на низ до Росії, неначе москалі на муштрі, поставлені в довжений ряд.

III.

Ми вже їхали широким поштовим трахтом. Починав ся давний гетьманів парк, перероблений з старого ліса. По один бік трахту тяг ся без кінця парк, здоровий як ліс, густо обсаджений понад окопом акаціями; по другий бік стояв обрідний дубовий та грабовий старий ліс. Широкий трахт став схожий на аллею, обставляну високими деревами, неначе зеленими стінами.

День з ранку був яєний, соняшний, жовтозолотий, а як звернуло з пів дня, став якийсь білий, ніби срібний. Усе небо затяглося ніби прозорою імлою, а через неї, неначе через тонку намітку, ледви світилась небесна блакить. На небі подекуди в білій імлі плавали неясні сріблясті хмарки, неначе розлите сиве молоко з ледви примітними блискучими обідочками та тонесенькими обвідками. Ті прозорі розмазані хмарки стояли непорушно, неначе плавали десь в тихому мертвоводі. Сонце світило тихим білим світлом, неначе серед неба чиясь рука запалила вінок з дрітків магнії. На парк, на ліс, на усю землю лив ся тихий молочнобілий світ. День ні хмарний, ні соняшний, не золотий, а якийсь ніби срібний. Небесна блакить подекуди проглядає й прозирає, неначе синя атласова підбілка. Усе небо з непорушними, ледви обмежованими хмарками у імлі здається ніби намальоване, накидане першим ескізом маляра на якось велитенькому плафоні. Сріблястий світ заливає парк та ліс зверху до низу. Між деревом, між гіллям снував ся легесенький туманець. Ліс світив ся наскрізь, ніби заспаний сріблястим легеньким пилом; тіні од дерева були неясні, нерізкі, а м'які розливчасті неначе притрушені білим пилом. Зелене бадилля папороті, червона смілка, білі та жовті соняшники в лісі і на окопах неначе потонули в імлі на самісіньке дно. Ліс став неначе легкий. Усєї парк, усєї ліс, уся дорога з зеленими окопами — усе було ніби залито прозорим морем, ніби затонуло

й стояло на дні. Було щось фантастичне, незвичайне в тому освітленні срібного сонця. Серед білого дня з'явилась з'явина трохи навіть фантастична, схожа на міраж. В гущавній ліса та парка білі тони та сутінки були мінкі, переходили в голубі, ніби од місячного сяєва.

— Еге тут десь вже лили ливцем тучні дощі? — спитав я в Василя.

— Отсе недавно лили ливцем місяцями страшні наглі дощі. Подекуди вже повиривало греблі на Раєтавиці, позносило млини, позатоплювало луки, а млинові колеса пороскидала вода по луках поміж вербами та вільхами.

Картина була пишна, але чомусь вона тепер не тішила мене так, як тішили колись передніше сі самі місця рідного краю. Сумні Василю оповідання навели на мою душу смуток, невеселі думи. І оригінальна, сливе фантастична картина срібного переддощового неба та сонця та залитих сріблястим сяєвом лісів ни могла вгамувати й перемогти важкого почуття. Срібне небо, срібне сонце, пишний білястий веселый день, білястий ліс, — а на душі в мене смуток та ніби якась темрява, а на серці жаль.

Добрі опасені коні швидко бігли по широкій, трохи піскуватій аллеї. Фаєтон ніби несло на руках. Базар саме рушив з міста і почав роз'їзджатись. Ми доганяли і випереджували кінні і волові вози та усякі валки хур з вагою, що тягли ся шляхом без кінця. Перед моїми очима манячили й мигали на возах молодці, чоловіки, діди, чепурненько прибрані, неначе я передивляв ся на малярській виставі довгий, довгий рядок картин Трутовського, братів Маковських, Бодаревського. От перед моїми очима промайнули нові вози. На возах сидять молодці, біліють вмощені в соломі та в переїдах нові горшки, макітри та глечики, стремлять нові білі лопати, граблі та заступи. На одному возі біліє двоє нових сит з чистенькими лиснючими обичайками. А далі

поперед нас котить ся кіньський віз, а на возі сидить баба в намітці на голові і держить в руках нове вікно з вставленими шибками. Сонце б'є в шибки. Скло страшенно блищить, неначе на шибки впало четверо сонечок, і ті сонечка ріжуть мені очі, штрикають та колють, неначе розпеченими в огні шпичками.

— Ой Василю! Бога ради поганяйте швидше! — крикнув я до погонича. — Минаймо оте каторжне вікно. І виніс же чорт бабу на великий трахт з вікном в руках! Повертає та й повертає те вікно на всі боки, як цяцьку, неначе граєть ся ним, ніби зумисне наводить блиск просто мені на очі. Ся баба певно виїхала на великий трахт, щоб дражнити мої очі своїм вікном. Вже в мене аж сльози котять ся по щоках, неначе я плачу за старим бабним розбитим вікном.

— Та й мене вже взяв жаль за старим бабним вікном, бо й я плачу, — сказав Василь, сьміючись, і махнув на коні батогом.

Коні сникнули й побігли швидше. Вікно ще раз заглянуло мені в лице, ще раз різнуло ніби пожею по очах. Майнула баба в намітці, і вікно зникло, і баба зникла опинилась по заду. А переґода ми наздоганяємо цілу валку возів. На одному возі лежить в соломі годована сита льоха, простяглась на возі на усю свою свинячу довжину на соломі, неначе гладка купчиха на перині. Свиня виставила проти сонця товсте черево, ніби обткане рожевими шпичками, і стогне, і трясеть ся салом, неначе її трясця трясє. А на другому возі поросята, привязані за ніжки до полудрабків, кувикають, аж скіглять, неначе завязали в тину. Ся музика грає та й грає, посовуючись рядом з нашим фаетоном, і не дає мені думати, заважає мені милуватись веселими картинами ліса. Підніс дідько ярмарковий свинячий оркестр під самісінькі вуха.

— Ой ратуйте! Ой гвалт! Поміняйте швидше сі гуела-самограти! — кричу я до візника.

Ми поминули ту ярмаркову музику, і я починаю заспокоюватись. Але згодом ми наздоганяємо дві жидівські балагули, неначе набиті й навантажені жидками та жидівками. То були жидівські ярмаркові диліжанси. Жиди, поярмаркувавши, очевидножкі ще були в ярмарковому екстазі, геріотали, та розказували усі разом про свою купівлю та продаж, та про свої бариші. Клекіт в балагулах був такий, неначе жидів хто смалив або пік на жару.

— Знов приніс дідько під самісінькі вуха ярмаркові цимбали! Бога ради минайте їх! — крикнув я до Василя.

Василь свиснув батогом. Рвачкі коні аж скочили, аж гошки стали. Цимбали різнули мені в вуха і затихли деє по заду в куряві, неначе в їх одразу й заразом порвались усі струни.

Знов стало тихо знов пішли мої думи за думами, мрії за мріями тихо, тихо, неначе вода в Росі. Серед чудових картин та виглядів в дорозі плывуть мої думи одна за одною, як промінь за промінем леть ся з сонця на землю, без перестанку, без спини, плывуть самохіть, не по моїй волі. Я знов задумав ся: милував ся картинами по обидва боки широкого трахту і очей не зводив. От ми знов догнали віз, а на возі сидить молодий чорнобривий чоловік, гейкає на волі і полуднує, держачи в руках скибку хліба та шматок сухої тарані. Він обертаєть ся до молодиці і подає її хліб. Молодиця простягає руку, бере недоїдок і чогось регочеть ся; білі рівні зуби блискають на сонці; блищать і очі в гарного молодого чоловіка. А ондечки на другому возі стоїть зелена з червоними квітками нова скриня, а коло скрині сидить молоденька гарненька дівчина в доброму намісті, в червоній стрічці на голові. Вона весело розмовляє з батьком, щось йому розказує. Очі в неї блищать. Вона весела, вона сьмієть ся, неначе зачула деє музики. Я вгадую, що батько купив скриню для неї, що її незабаром посадовлять на ту скриню і повезуть з музиками

до свекрового двору. І я вже ніби бачу і той поїзд, і ту веселу перезву. Мені вчувають ся сьпіви приданок та свашок. Я ніби бачу бояр з червоними стрічками на шапках, бачу музик по зад воза з скрипками в руках. Та перезва ніби пересунулась перед моїми очима разом з скринєю та дівчиною на возі, і десь зникла по зад фаетона в гарячому душіному повітрі, як міраж.

От ми наздоганяємо й випережаємо довгу валку возів з земляним угіллям, котра повагом йде од вокзала. Чорні, схожі на кришнини, шматки та грудки угілля лисять на срібному сонці, неначе притрушені борошном. Коло возів ідуть погоничі, припалі чорним угляним пилом, чорні на виду, з чорними руками, з чорними шиями. Проти сієї валки йде друга валка возів з мішками пашні. По один бік шляху в холодку похід акаціями йдуть стежечкою молодичі з новими горшками та мисками в руках, з клунками на плечах. Одна молодича несе в руках нову лямпу з склом і ступає так обережно, неначе вона на Страсть вертаєть ся з церкви до дому з запаленою свічкою в руках. Я ловлю швидкими очима ті рядки картин, котрих я вже давно не бачив, навігляую, придивляюсь до усього, ловлю, що можна вхопити оком на швидкому льоту. І сї картини тішать мене, загладжують мій сум. І важкі вражіння та сумні почування починають помаленьку зникати в моїй душі, неначе їх зносив кудись тихий вітер. Мені стає веселіше. Але пісня чогось не йде на душу, як було колись давнійше, коли я приїздив в рідний край. Щось ніби залягло на серці і неначе мулом замулило чисту течію повного щастя, повної веселости, яку я переднійше почував, вертаючись на Україну з далекого далека.

— Оттут на низу серед самого парка коло Росі колись була прездорова пеярня старого гетьмана, — промовив Сьвікліцький і тикнув пужалом на тополі в парку: яка то була пеярня! Старий гетьман дуже любив влови і держав двісті ще

й пятьдесять вловчих псів усяких пород, усякої масти. Он там стояли казарми для собак, коло самієнького парка. Було ріжуть для собак вола сливе що дня. Як ріжуть було мужики вола, здорового та круторогого то трохи було не плачуть. Що дня з мяса Німці варили юшку для собак. Наймити псарі наливали юшку в мармуряні корита, а Німці тільки походили, стерегли собак коло корит, а після того собачого обіда обтирали хусточками їм морди та носи, щоб пси не лизались та не загризались. Стріляти вовків, лисець, серн та заяців і тоді, ще й довго потім було усеім заборонено. Та й розплодилась же тоді сила вовків! Скільки вони покалічили та порозривали худоби в людей! Хапали євний, лошата та телята навіть ємерком, навіть на улицах по селах. Теперички од тієї пеярні й сліду не зісталось, бо й великі пани певно трохи порозумнішали. А яка була стадинця в старого гетьмана! Які там коні були позаводили! Я тепер і не бачу на стадинці таких коней, які там були переднійше. Які тоді в дворі були карети! Які були виїзди на влови! Було виїде син старого гетьмана на влови, неначе король, а за ним панів, панів та усяких вловчих, що й полічити їх не можна було. Як виїдуть в ліс, то аж ліс ніби гуде та стогне: труби ревуть, єобак гавкають, вищять та скігять, рушничі раз-у-раз тільки гур та гур! трісь та трісь! аж отеї діброви було ревуть, неначе живі. В діброву бувало вивозять наїдки та напої. В лісі напинають намети. Музики грають, а пани бенкетують. А постреляні серни, вовки та заяці було поскладають на ношах на листі, обтикають ноші зеленими гілками, і псарі та лісничі несуть ноші на плечах аж до палацу, неначе мари. А за ними карети та ще карети! Ввечері в парку в палаці знов музики й танці до білого дня.

— Чи пішла-ж порода тих баских коней по селах, по мужицьких господарствах? Чи стала тутешня порода мужицьких коней хоч трохи красна?

— Ні, не пішла та порода по селах, бо її й не пускали на села та й тепер не пускають; держали тільки для себе і не пустили мабуть задля того, щоб мужицькі коні часом не догнали та не випередили панських. Огерів держали тільки для своєї стадниць, а мужикам та міщанам зась!

— Вас старий гетьман поховав живцем без спобоління, без милосердя, а натомище розпложував вовки та лисенці та заводив цярні, майнула в мене думка: культура вловчих собак, дорогих коний, вовків та зайців, пишних парків та краківських хамутів та... панщини — се була одна і єдина культура, яку несли на Україну давні польські заїзники та пани. Я пригадав мемуари про ті часи д. Чалого та протворяє п. Лебедничева і пересвідчився, що вони зовсім правдиві.

От ми поминули парк, виїхали в поле. Зазеленіли навкруги бураки на полях, неначе поля хто вкрив зеленим оксамитом. Ми виїхали на високий пригорок. І несподівано передомною на низу розгорнулася широка долина річки Кам'янки. Блиснув в долині здоровий широкий ставок край села Фрусів, неначе скло, обєнане срібним сьвітом. Зазеленіли два рядки старих верб на широкій греблі, коло греблі зачервоніли високі на три поверхи мурований питець. Недалечко од питеця над шляхом забігли чотири шинки та жидівські крамнички. Коло шинків завізю, неначе коло млинів. Побазарувавши в містечку, селяни поставали з возами коло шинків, пють могорничі, декотрі полуднують, посїдавши кружалами коло возів. В руках в селян скрізь блищать пляшки та чарки, мигають іскрами на сонці. Коло возів вештають ся чоловіки та молодичі, маляють жидки та жидівята. Над ставком на зеленому березі стоять циганські патра. Чорні циганки в червоних спідницях та юбках незвичайно виразно визначають ся над водою на зеленій траві. Низше од опуста між камінням в білому шумі та в бризках опуста купають ся циганчата та пастушки,

а недалечко од опуста в холодку над річкою під вербами стоїть та дрімає череда на стіглі, лежать покотом чорні отари овець, неначе чорніє ріля. Я з пригорка окинув очима усею картину. І ся картина: і ставок, і верби, і люди й вози, і цигани — усе було залито срібною імлою. Люди ворухились ніби в легкому білястому тумані. Уся картина здаєка нагадувала перший неясний ескіз, накиданий малярем на швидко руку. І мені усе здавалось, ніби се усе знаходить ся не на долині під ясним сонцем, а деє ніби на морському дні, залите прозорою білоблакитною водою.

От коні збігли з єпадиного прогорка і вибігли на широку греблю. Коло питеця стоять валки возів, навантажених білими мішками з пильованим борошном. На двох ганках питеця на лавках сидять мірошники та жиди, обєнані обметицею, з білими щоками та губами, з білими бровами та бородами, в білих брилях та ніби побіляних жупанах. Декотрі мірошники вештають ся по греблі. І покрівля на питеці біла, і обидва ганки білі, і вікна і усеї карнизи обєнані обметицею, і мішки на возах з борошном білі. І ся уся біляста картина засєнана й залита білим срібним сьвітом сонця. І білі мірошники, і білі жиди з білими бородами та бровами були облиті білою імлою і манячили та ворухились перед моїми очима оддалік, неначе виробляні з білого павутиння, неначе серед дня з темних дверей темного питеця без сороза виступила на сьвіт божий усяка біляста та попіляста мара.

Василь єпинив коні недалечко од мосту над опустом. Йому схотїлось пити. Він побіг до криниці, що було видко низше од опуста під вербами в холодку. Я єндїв і задивив ся на ставок, на білих людей, ніби виробляних з туману, на чорних циганчат, що хлюпались на низу в воді і лазили по березі, між камінням, ніби чорні раки, деє глибоко на дні, на сполоханих гуєї, на дрімаючу череду під вербами. Я задивив ся, задумав ся і забув про

сумні Васи́леві опові́дання. Мені знов стало весело на душі. Оригінальні картини рідного краю одібрали од мене сумні думи.

Василь вернув ся, і ми швидко перебігли греблю і понашали битим шляхом між двома окнами. Ставок зник, долина зникла, в одну мить, неначе хтось показав мені чудову оригінальну картину великого майстра, повеселив мої очі і швидко сховав її, закривши завісою. Пішла дорога проста, рівна, як стріла, одноманітна. Думи мої знов заворушились в душі. І знов неначе стояв перед моїми очима Василь батько, як живий. Я неначе тепер бачив його на свої очі, бачив, як він вернув ся з панського двору до дому, втративши землю і ґрунт, вернув ся з болячею душею, з обидою і великим горем на серці, як розказував про те своє горе жінці, як жінка зблідла, остовніла од горя, як поприбігали сусіди. Я неначе бачив, як старий батько ходить по садку і ламає з горя руки, а мати сидить на призьбі і заливаєть ся з слізми. Я ніби бачив перед собою і самого Васи́ля, маленького хлопця, засмученого тими слізми...

І мої думки чогось навратливо й уперто вертались усе назад, до Васи́левої хати, до його поетичної оселі, до пишної левади та долини з кучерявими вербами та високими тополями... Я знов неначе побачив ту розложисту долину. А з тієї долини мені все вчував ся плач безталання, я ніби чув на свої вуха, як у тій долині між садками та вербами скрізь голосили безталанняні матери, плакали батьки, неначе там одразу схопилась морова пошесть, і понесла смерть по долині. І ті давні смутні картини настирливо налазили сліпцем на очі, сповисали перед моїми очима, переплутувались з тими мальовничими картинами, котрі тільки що мигнули передомною в срібному тумані срібного дня. І знов стало в мене важко на душі, а на серце впав жаль. Настирливі сумні почування не давали мені спокою, неначе злодії викрадали в мене веселість, виганяли

радість з моєї душі, неначе люті, закатовані вороги накупчились мучити мою душу серед роскоші рідного краю, в яєний, радісний день мого приїзду на Україну.

Незабаром ми звернули з великого трахту на бік, на малий шлях і зараз виїхали на високе узгір'я. Передомною розгорнулася широка долина річки Раставиці: розгорнулись розкидані в безладі на широкому просторі, горби, пригорки, сугорби, розлогі переярки, скільки можна було засягти оком на усі боки. Яка широчінь! Яка далеч! Який широкий небокруг над землею! А яка пишнота, яка роскіш на полях! І пригорки й переярки і широкі долини — усе вкрито житами, пшеницями, просами, бураками. Скрізь зелено, куди не кинь оком. Тільки подекуди смугами біліють гречки, неначе на зеленім просторі винаяв полосами свіжий сніг. Які здорові колоски! І яка їх сила! Як їх густо та рясно! Колосок черкаєть об колосок. Колоски ніби лізуть з розлогих переяроків на горби, на узгір'я, суєспіль чепають ся одні за других остюками, неначе піша сарана вкрила землю суєспіль, неначе рої пчіл обісли поле, так що й землі не знать. В долинах по Раставиці та Росі ніби тонуть в садках та вербах здорові ссела, ніби потонули в срібній імлі на самісіньке дно. А там далеко, далеко на горбах, на горах за Росією, мріють дубові ліси та переліски, мріють білі церкви, панські фольварки та токи в тополях.

Срібна імла заливає усеї краєвид од краю до краю. Сонце горить на небі срібним світлом. Смуги гречок блищать на сонці, неначе лисенючий атлас, аж в очі ріжуть. Само марево над полями стало біле, срібне, дрожало білим сяєвом, неначе сипав ся й дрижав білий порошок. Далекі ліси, тополі, токи, білі церкви на горах, обліті срібним маревом, неначе розливались в неомежованих, неясних лініях, та обвідках, неначе й вони ворухнулись, під ворухким маревом, як ворухають ся під текучою водою в річці на дні водяні рослини, латаття та куширі,

приймали фантастичні форми міража і були схожі більше на міраж, ніж на дійсні ліси, церкви, та тополі!

Яка розкіш! Який солодкий, запашний польовий дух од житів та гречок! Тихо, тихо, ні найменшого подиху вітру! І небо й земля ніби кунали й притаїлись в зачарованій красі та тиші, сподіваючись чогось страшного в натурі. Я замилював ся тією оригінальною картиною, схожою на міраж. Знов злинула радість веселою ластівкою на моє серце. От і рідний край, пишаний, в срібному сяєві, як міраж.

Але живий свідок великої історичної неправди обернув ся і заговорив до мене. Я вловив блиск його очей, почув його голос. Його дзвінкий голос неначе збудив мене. Я неначе прокинувся і опам'ятався... І мені знов стало чогось жаль. В солодкому повітрі неначе стало тягнути гірким духом долини. В мертвій тиші мені почали вчуватись сумні похоронні пісні на похороні живцем похованих людей. І змлілі, мрійні картини рідного краю вже мене не тішили. Знов заворушились сумні думки і поплили одна за другою, як осінні листя по воді. І я й не счув ся, як ніби побачив цього живого свідка людської кривди не з батогом в руках на козлі, а в художницькій академії з пензлем в руках пошліч з його земляком Сошенком, побачив його, як освіченого наукою просвітника сего темного закутка України з палким словом науки й правди в устах... От я в думках веду його через школи, перебуваю з ним усю течію його просвітного розвитку, сповнюю його розум високими втямками добра й правди, високими ідеями, уявляю собі його суспільським діячем на Україні... хоч я й добре знаю, що і він і десятки й сотні тисяч таких, як він, на Україні, вже давно живцем поховані, закидані землею руками магнатів; знаю, що ті, котрі закопали їх в сиру землю, не допоможуть їм вийти на світ божий; знаю, що дорогі вловчі пен-давіх магнатів висмоктали з їх кров до

останньої кроплі, як з тих зарізаних на годівлю псярні волів...

І в мене знов серце заніло серед чудових виглядів рідного краю. А мої спочування та щире спобоління з непереможною силою линули до того веселого щиросердого чоловіка, живцем похованого здирливими, зажирливими та недобросердими людьми.

З АРАБСЬКИХ ПОЕТІВ.

Переклади А. Кримського,

присвячені шановному

ІВАНОВИ ФРАНКОВИ.

Схід... Сирія... Ліван... Тая райська країна,
що про неї „Пісень пісень каже:

Всякі пахощі там дишуть,
Всякі овочі там сьніють,
Кардамон зіллявсь із народом,
Нард розлив ся із шафраном.

Касія і цинамонн
У саду тім розцвітають,
А з Ліван — гори дзюркоче
Прохолодний бистрень чистий...

Квилить горлиця в садочку;
Виєть фіги в зеленочку:
Виноград цвіте — бує,
Любу пахощ розливає...

З тої далекої горячої Сирії, з тої сторони високих, гордовитих пальм широколистих бананів і ароматних миртів, лаврів та померанців, нехай до Тебе

донесеть ся і мій голос на Твоє свята. Нехай він летить до Тебе на північ, за чотири синіх моря, і зіллеть ся з голосами мільонів Твоїх прихильників, що кличуть до Тебе із щирого серця:

Слава Тобі, наш Іване Франку!
Слава Тобі, великий руський письменниче!
Слава Тобі, великий руський патріоте!
Слава Тобі, великий словянине!

А. Кримський.

I.

З наївного I. віку Гижри

(VII в. по Р. Х.).

В П О Л О Н Ї.

Бедуїнська пісня Джаафара ибн Ольби Харисийського.
(Із збірки доісламських або староісламських арабських пісень, що зветь ся „Хамаса“).

Душа летить у рідний край
До табору Йеменців,
Та тілом я на чужині
В кайданах у Мекканців.

І от, на диво, у ночі
Підкралась моя мила.
Вязницю замкнула мою
Тихенько одчинила.

Сказала кілька втішних слів
Та скоро й попрощалась, —
Душа моя за нею велід
Із тіла видералась.

Дівча! не думай, мов би я
У цім ворожім краї
Зробив ся вже хитким — плохим
І мов би смерть лякає.

О, ні! й погрозами мене
Не застрашать Меккани:
Я й досі їм не покоривсь,
Хоч на ногах кайдани.

А ти... Тобі я покоривсь:
Тебе кохаю сильно,
Так само як кохав тоді,
Як був людина вільна...

Душа летить у рідний край
До табору Йеменців,
Та тілом я на чужині
В полоні у Мекканців.

II.

Із скептичного V. в. Гижри

(XI в. по Р. Х.).

З віршів Абуль-Алі Мааррийського (973—1057).

1. Ворожбит.

Ворожбит ворожить людям...
Алеж він немов сліпий!
Має він якусь там книжку,
Щось намацює у ній.

Аж нуда на се дивитись!
Деж він зможе прочитати
Ті рядки, яких не тямить
Сам Писака розібрати?!

Перше Він послав Мусію...
Далі, Йеус учив не так,
Хоч також навчав од Бога;
Мохаммед — ізнов инак!

— „Це вже нам пророк остатній“,
Думав люд усякий раз:
„Вже тепер ми правду знаєм...“
Бідні люди! шкода вас!

Ви жили учора в щільні
Тай сьогодні живете...
Тільки-ж годі! в нашій світі
Не балакаймо про те.

Схочеш стрілити дурницю —
О! — кричи найголосніш!
Але правду схочеш мовити —
То шепни тай тихо дити.

2. Котра віра краща?

Я дивуюся на парсів,
Що корова в них святить ся:
Що вона їм пустить річку,
А вони вживають лиця.

Я дивуюсь християнам:
Бог понав ся людям в руки
І не зміг одборонитись,
Хоч тернів страшенні муки.

Я дивуюсь на жидівство:
Бог у них людина ласа:
Тяжко любить кров од жертви
І запах смаленого м'яса.

Я дивуюсь мусульманам,
Що ідуть у путь далеку
Цілувати чорний камінь,
Кремінці швиргать під Мекку.

Отаке в людній ведеть ся!
Я дивую ся їм завжди:
Чи зовсім посліпили люди
І ніхто не бачить правди?!

Про гербський (персийський) звичай, щоб очи-
щати тіло од диявольської екверни коровячою се-
чею, див. у Джемсе Дармететера: Ormazd et Ahri-
man, leurs origines et leurs doctrines, ст. 147—149. —
Швиргати кремінці в долині Міна по під Меккою —
то одна з церемоній мусульманського „хажжа“
(прощі). Що до текета цієї поезії, то я за підвалину
взяв той, який зберіг нам Абуль-Фида в своїй Істо-
рії, а додатки я поробив з Бомбейського видання,
літографованого.

А. К.

III.

Із сучасної народної поезії.

З народного роману про 'Антара, з оповідання про царя Ноамана.

В о н а.

То не дівчина, то ангел,
Що взяла мою любов!
Най до шовку доторкнеть ся —
То на пучках буде кров.

Найби глянули на неї
Ті що ідолів хвалять, —
Всіх би ідолів зрекли ся,
Щоб її за бога взяти.

Тай сьвятий побожний черчик
Хай не дивить ся на ню:
Скоро гляне, геть забуде
Про молитву він свою.

Ой, не пити воду з моря:
То-ж солоня гіркота!... —
Най вона на море плюне —
Посолодшає вода.

Дикі, голі, сірі скали!...
Най вона по них іде,
То зіями і квітками
Кожна скеля поросте.

Ось!... дихнув вітрець на неї, —
Наче квітку поруша...
Нїби віск, у мене тануть
Тіло, серце і душа.

Роман про Антара місцями прозаїчний, місцями
віршований. Він незвичайно довгий; деякі частини
його зложили ся за перших віків Гижри, багато до-
датківросло за хрестових походів, тай після того
повість не переставала змінювати ся в устах осо-
бливих оповідачів-сьпіваків („антаріїв“), яких дуже
люблять слухати Араби. Друга половина першої
строфи: „най до шовку доторкнеть ся, то на пучках
буде кров“ — дуже славна на сході; за тих ше-
стеро слів (ва лямс оль-харір йудмі бананга“) спо-
рять ся сорок постів: кожен каже, що він перший
придумав той вірш. Зовсім нїби в старій Греччині, де

Ἐπὶ πόλεις διερχοῦσι περὶ ῥίξαν Ὀμήρου:
Σύφρα, Ῥόδος, Κολοφῶν, Σαλαμῖν, Ἴος, Ἀργος,
Ἀθήναι.

Нестор і літопись

М. Грушевського.

„Несторова літопись“ — се щось дуже знайоме, загально-звісне; воно так часто приходить, де йно знайде мова за стару руську культуру, за наші історичні традиції, приходить почавши від спеціальних трактатів аж до всяких програмових промов, до календарів і сільських підручників. Московське історичне товариство справило колись до гробу Нестора дошку з написом, яко до літописця, а київське історичне товариство і зветь ся іменем „Нестора Літописця.“ А тимчасом над приналежністю літописи Несторови ведеть ся в науці суперечка вже від п'ятидесяти літ і проти приналежності йому виставлені дуже важні аргументи. Галичини її суперечки не зачіпали; в курсі історії літератури пок. Омеляна Огоновського дуже побіжно зачеплено сю справу (згадано за погляд, що не Нестор, тільки Сильвестер був редактором літописи, а пок. професор сам виступив за Нестором). Тож, з огляду на широку популярність „Несторової літописи“, може буде інтересно і ширшим кругам читачів довідатись про се питання, що як раз останніми роками і місяцями на ново прокинулось в науці й почало інтересувати учений світ.

Про Нестора насамперед знаємо на певно от що: він прийшов в Печерський монастир за ігумена Стефана, отже десь по році 1074 (рік смерті Тео-

досия), мабуть трохи пізнійше; не повинний був тоді бути дуже молодим, бо Стефан, що не довго був ігуменом, посвятив його в диякони (про се оповідає Нестор сам за себе на закінченню життя Теодосия). Першою його працею було „Чтеніє о житії і о погубленні“ Бориса і Гліба; як догадують ся з кінцевих його слів про молодих князів, що поважають на старших і накладають головою, але через те не стають святими, се писано було по роках 1078—9, коли в битві з дядями наложив головою один з молодших князів — Борис Вячеславич, а майже рівночасно загинули ще два іменники Бориса і Гліба — Гліб і Роман (християнське ім'я Бориса) Святославичі¹⁾; се дуже правдоподібно. Після сього Чтенія написав Нестор Житіє Теодосия (він сам про се каже на вступі сього житія); правдоподібно, написано воно було за ігумена Нікона (до 1088 р.), а в усякім разі до 1091 р. — відкриття мощей Теодосия. На тім наші відомости про Нестора кінчать ся; Патерик (XIII в.) тільки згадує про нього, і ся згадка належить до 80-х рр. XI в.; більше ми нічого не знаємо про справдішнього Нестора. Все инше виводить ся, тільки припускаючи, що він був редактором Початкової Літописи і говорить в ній про себе в першій особі. Але звідки взялось се припущення?

Воно має свій початок, очевидно, в згаданій замітці Патерика: вчислюючи значніших печерських чернців з 80 рр. XI в., Патерик (чи властиво монах Полікарп, котрого „Послання“ увійшло в Патерик) згадує тут і Нестора, „иже написа літописець.“ В одній з пізніших редакцій Патерика (другій редакції Касіяна, 1462 р.) Нестор названий також автором взятих з літописи оповідань про початок Печерського монастиря і про віднайдення мощей Теодосия; подібні глоси стрічаємо також в деяких

¹⁾ На се вказав Шахматов: Н'єскольکو слов' о Несторовомъ житіи Теодосіа с. 48.

пізніших літописних кодексах (в т. зв. Воскресенським під р. 1091 і на маргінезі Переяславського кодекса під 1051 р.). В результаті в титулі Початкової літописи „се повѣсти временныхъ лѣтъ...“ в деяких кодексах появилася гльоса: „черноризца Федосьева монастыря Печерского“ (найдавніший кодекс Лаврентієвський не має цієї гльоси), а в кількох додано до неї гльоси ще: „Нестора“ (з теперішніх кодексів ся приписка є в Хлебніковському, XVI в., але Татищев, XVIII в., каже, що бачив се ім'я в трох кодексах).

На сим опер ся широко розповсюднений, традиційний погляд, що Початкова літопись написана Нестором, і назва „Несторова літопись.“ Сей погляд пановав на початках наукових праць над історією Руси, в XVIII і на початку XIX в. В другій чверті XIX в. т. зв. скептична школа з професором московського університета Каченовським на чолі, доводячи непевність джерел для перших віків історії Руси, твердила, що літопись зложена не на початку XII в., а значно пізніше, а Нестор міг бути автором Печерської монастирської хроніки, а не Початкової літописи. На ці погляди, висловлені в дрібних статях, розкиданих по тодішніх часописах (Каченовського „О баснословномъ времени въ русской исторіи, 1833, Скрамненка (С. Стровва) О недостовѣрности древней русской исторіи и ложности мнѣнія касательно древности русскихъ лѣтописей, 1834, йогож Кто писалъ нынѣ намѣ извѣстныя лѣтописи, 1835, etc.), відповіли заступники традиційного погляда двома працями, се був „Несторъ“ М. Погодіна, 1830 (передрукований в I т. його Изслѣдованій¹⁾) і Оборона лѣтописи русской Несторовой отъ наветъ скептиковъ П. Буткова, 1840 (соліднійша від Погодиної), де було зібрано все те, що можна було сказати як в оборону літописної певности, так і авторства Нестора. Але суперечка загорілась на ново, коли професор московської академії П. Казанський виступив з рядом статей, головню у Времен-

нику московського історичного Товариства, почавши від 1849 р.,¹⁾ де збивав аргументи за приналежностію літописи Нестору і особливо налягав на суперечності літописи з автентичними Несторовими писаннями. Аргументація його зробила вражінне; традиційний погляд був рішучо захитаний. Цілий ряд визначних учених прийняв доводи, що Нестор ніяк не міг бути укладником Початкової літописи (на пр. Костомаров, Бестужев-Рюмін, Голубінский і багато інших), інші признавали справу неясною (як Соловєв), а хоч не бракувало оборонців традиційного погляду (як м. Макарий), скептичний погляд рішучо взяв гору й знайшов собі дорогу навіть в підручники.

Не запускаючись в дрібніші деталі, я вкажу на ті моменти, що рішучо промовляють проти авторства чи редакторства Нестора що до Початкової літописи.

Під р. 1051 в літописи читаємо довше оповідання про початок Печерського монастиря; автор його в кінці каже про себе, що він, маючи 17 літ, прийшов у Печерський монастир за ігуменства Теодосія, і той прийняв його у ченці. Коли пригадаємо, що Нестор в житті Теодосія виразно каже за себе, що він сам вже не застав і не бачив Теодосія, а прийшов у Печерський монастир за його наступника Стефана, то побачимо рішучу суперечність; очевидно, автором літописної записки не міг бути Нестор. Погодити ці дві автобіографічні звістки ніяким чином не можна. Недавно д. Шахматов запропонував припустити тут пропуск, і слова під 1051 р. прикласти до Стефана, а не до Теодосія, але се так мало ймовірно, що не може розв'язати цієї справи.²⁾

¹⁾ Еще вопросъ о Несторѣ. Можно ли думать, что писатель житія преп. Теодосія Печерского и Лѣтописи извѣстной подъ именемъ Несторовой есть одно и то же лицо.

²⁾ Шахматов, Нѣсколько словъ о Несторовомъ житіи Теодосія (Извѣстія петерб. академіи, 1896, I) с. 47, противъ сього доводи див. в моїй рецензії в Запискахъ Н. тов. ім. Шевченка т. XVII і у д. Щепкіна Zur Nestorfrage с. 523 і далі.

Далі, показуєть ся, що Нестор цілком инакше і з иншого становища оповідає про Печерський монастир і його події в другій половині XI в., ніж Початкова літопись.¹⁾ Я виберу лише головніше, бо є того досить багато.

Передовсім инакше загальне становище: у Нестора на перший план виступає Теодосий, Антоній на другім плані, в Літописі (чи властиво в її печерських епізодах) Антоній є властивим фундатором і душею монастиря. Побіч Теодосія, як третє велике „світло“ печерське у Нестора виступає „великий Никон“, а Літопись ледви знає його і не величає, навпаки — те що оповідає, не дуже для нього похвальне (як він був Ісакія за юродство, як прозорливий Матвій, поглянувши на утрєні на ігуменське місце, побачив там осла, і з того догадавсь, що Никон заснав).

Літопись каже, що першу печерську церкву і монастир поставив ігумен Варлаам, Нестор — що Теодосий. Літопись каже, що Теодосий запровадив Студийський устав, знайшовши його у одного ченця в Києві, Нестор — що він спровадив той устав з Царгорода.

Літопись каже, що Теодосий, вмираючи, настановив ігуменом Якова, а ченці проти його волі вибрали собі Стефана; Нестор пррмовчує се і просто каже про вибір Стефана.

Се були-б суперечности. Дуже трудно припустити, аби той самий чоловік стільки поперечивсь сам з собою.²⁾ Очевидно, не тільки оповідання про початок Печерського монастиря під 1051 р., але

¹⁾ Недавно зібрав сі відмінні, доповнивши новими спостереженнями, д. Щепкін Zur Nestorfrage — Archiv für slavische Philologie т. XIX (1897) с. 507 і далі.

²⁾ Д. Щепкін справедливо зауважив, що сих суперечностей не можна витолкувати згодою, що Нестор писав літописні оповідання пізнійше, бо деякі відомости докладніші в Житті Теодосія (с. 524—5).

й оповідання про Печерський монастир 1074 р. не належить Нестору.

Нарешті останній важний факт, се от що: Нестор, як знаємо, був автор „Чтенія“ про Бориса і Гліба; але літопись оповідає про Бориса і Гліба цілком инакше, як Чтеніє; літописне оповідання навпаки сходить ся цілковито з иншим „Сказанням“ про Бориса і Гліба, що дуже часто вважаєть ся утвором згаданого вище кандидата на печерське ігуменство Якова; звичайно думають, що в літописі вставлено се його сказання.

Тепер же — чи можливо припустити, щоб автор спеціальних утворів про Бориса і Гліба і Теодосія, укладаючи літопись, для оповідання про Бориса і Гліба і Печерський монастир за Теодосія і пізнійше ужив оповідань не своїх, а чужих, при тім в багатьох пунктах не згідних з його відомостями і в загальнім погляді на історію Печерського монастиря йому просто противних? Розумієть ся, се дуже трудно, по просту — неможливо припустити.

Але, очевидно, він не міг бути і автором монастирської печерської хроніки, з тих часів, коли в ній були написані річї цілком противні його иншим утворам.

Присутність в літописі значної маси спеціальних відомостей про Печерський монастир, від його початку аж до кінця Початкової літописі (звістки під 1103 р. — канонізація Теодосія і 1110 — знаменіє в Печерськїм монастирі) виразно ставить перед нами ділему: Початкова літопись або була редактована в Печерськїм монастирі, або в склад її увійшли печерські монастирські записки чи поодинокі чи в формі монастирської хроніки. Печерська традиція називає нам Нестора яко свого домашнього літописця. Але ми бачили, що кінчаючи ігуменством Никона († 1088) Нестор не міг бути укладником ані монастирської хроніки (судячи по тим оповіданням в літописі) ані Початкової літописі (оповідання стоїть під 1074 р., але оповідає про пізніші річї).

З огляду на се зістають ся три можливості: або прийняти, що Нестор не мав зовсім нічого спільного з літописею, і звістка про його літописання у Полікарпа є непорозумінням.

Або прийняти, що він дійсно був редактором літописи, але прийняв готову частину, де були описані події 70–80 рр. XI в., між ними ті епізоди про Печерський монастир, що маємо тепер під 1051 і 1074 р., і доповнив дальшими відомостями.

Або він був монастирським літописцем, що теж мав уже перед собою готову літопись про початки Печерського монастиря, ігуменство Теодосія, Стефана і Нікона і описував дальші пригоди в сій монастирській хроніці, а звідси де що увійшло і з його роботи до Початкової літописи.

Всі три гадки можливі.

Полікарпові відомості не визначають ся в загаль докладністю; писав він більш як сто літ пізніше по закінченню Початкової літописи; тож деякі учені дуже скептично приймали його звістку про літописательство Нестора — як Казанський в згаданих своїх розвідках, Голубінський (I с. 644), недавно ще Щепкін (с. 538–9). Та однак поки ми не можемо довести, що ся звістка є дійсно тільки непорозумінням, помилка, — ми можемо, і повинні приймати її скептично, але цілком відкинути, перейти над нею не можемо.¹⁾

З другого боку в Початковій літописи маємо ряд звісток пізніших від оповідання під 1074 р., що мусіли вийти з під пера печерського монаха, але

¹⁾ Недавно д. Щепкін висловив здогад, що звістка про літописця Нестора увійшла в Патерик з життя Антонія (с. 542), а се життя він вважає пізнім апокріфом з II-ої пол. XII в. Навпаки д. Шахматов в розвідці про Патерик (Известия академії 1897, III) і в критиці на розвідку д. Щепкіна (ib. 1898, I) вважає життя Антонія більш раннім утвором, може XI в. Нотую сї найновіші гадки, хоч на ново піднята справа життя Антонія не проявила ся і тепер.

вже нічого не мають в собі такого, щоб спротивлялось гадці про авторство Нестора, як оповідання про віднайдення мощей Теодосія, про напад Боняка на Печерський монастир etc. Автором їх дійсно міг бути Нестор.

Що до редагування Початкової літописи, то тут Несторова гіпотеза стрічається з Сильвестровою. Як відомо, в найстаршій кодекській літописі — Лаврентієвській під р. 1110 маємо приписку Сильвестра, ігумена Видубицького монастиря, де він каже, що написав сї книги — Літописець в 1116 р. Оборонці Несторового редакторства толкували сю приписку, що Сильвестер, мовляв, відписав тільки літопись, або казав переписати.¹⁾ Але категоричне „написав“ протівилось би гадці, що Сильвестер тільки казав відписати літописець для нього, а знову ігумен Сильвестер, слідом по тому іменованій переяславським єпископом, був за великим чоловіком для звичайного копіювання. З огляду на се досить розповсюднений погляд (Костомарова, Срезневського, Голубінського, Шахматова), що Сильвестр був редактором Початкової літописи, має багато за собою.

Лишається третя можливість — що Нестор був автором монастирських записок з кінця XI і початку може XII в., перейнятих в літопись.²⁾ Ся можливість нічого не має против себе. Але коли ми схочемо сказати, що Нестор писав далі монастирську літопись, котру був розпочав хтось инший та описав там початок Печерського монастиря й історію його за перших ігуменів (що в літописі під 1051 і 1074 р.), то зараз вже стрічаємо трудність: Нестор на початку свого Життя Теодосія виразно каже, що перед ним ніхто не описував його життя;

¹⁾ Сї противні гадки знову стріли ся в останніх місяцях в згаданій розвідці Щепкіна й у критиці на неї Шахматова.

²⁾ До сїєї гадки прихильність ся і д. Щепкін, досить невизначений в своїх остаточних виводах про Несторову участь в літописательстві (с. 544 і далі).

отже оповідання про Теодосія, що ми читаємо тепер в літописи під 1074 р., появилось пізнійше. А що воно далеко відходило від Несторового, було немов відповідею протинного напрямку на його писання про Печерський монастир,¹⁾ то воно трошки трудно припустити, що Нестор як раз повів далі монастирську хроніку протинного йому напрямку.

Отже з усіх можливостей найможливіше, що Нестор був тільки автором монастирських записок з кінця XI або й початку XII в., пізнійше заведених — правдоподібно Сильвестром — в Початкову літопись.

¹⁾ Недавно піднесена гадка (у д. Щепкіна — с. 527) про певний паралелізм в оповіданню Нестора і Літописи про Теодосія; виходило-б, що новий історик Печерського монастиря навіть по пляну Нестора ішов за ним і робив своя спростовання.

З поезій Олексі Ходовицького.

— i —

1.

Осіння думка.

Мов дощик золотий
Ллєсь сонячне промінє;
Снує мистець малий
Тонкєє павутинє;
І серденько мое
Сповило ся думками:
Снує їх та снує
І шлє гєнь гєнь сьвітами.

Летять мої гадки
Тихенько та поvoli
Мов срібні ниточки
Кружляють понад поле.
По чорному лану
Сївач вагом ступає
І мов землі до сну
Колісанку сьпіває.

І пісонька летить
На заgonи пустії
А в ній журба гасить
Нєсьмілий блєск надії.

Червак му навісний
Вертить лоточить груди
Що хліба до весни
За мало дітям буде.

На панській он землі
При невеселім лузі
Погорбились воли
Помучились у плузі;
І панські наймити
За плугом ся схилили
Мов хочуть віднайти
Запроданії сили...

Тута і сум лежить
Мов мрака на долині,
Ключ журавлів летить
По синявій рівнині.
Возьміть мя журавлі
З собою аж за море
В незнаний кут землі
Де спить ще людське горе.

28/IX 1891

2.

Хлібороб.

Чорне моє поле,
Ріле моя мила!
Ой коби ти ріле чорна
Золото родила!...
Золото родила,
Шовки дорогії,
Може би ти прокормила
Діточки дрібніі...

Діточки дрібніі
Та як ластівята
За оципком простягають
Худі рученята.
Худі рученята,
Личко западає...
Як погляну на вас діти
Серце ми ся крає!

Серце ми ся крає
В сльозах мої очі...
Чи я на вас не гарую
Від рана, до ночі?...
Від рана до ночі
Мокрий я від поту:
Ой маюж я заплатоньку
За тяжку роботу!

За тяжку роботу
Не маю сорочки...
Ой чомуж ти ниво родинш
Лише колосочки?...
Одним колосочком
Діток годувати...
А з другого колосочка
Податки давати...

1891.

3.

Наймичка.

— Іди мені ледащице
Гет із хати
Не буду тя даремне я
Годувати!

Не буду тя у полозі
Заходити;
Було тобі пекарчика
Не любити!

— Пані моя зазуленько
Рідна ненько!
А деж бо я подію ся
Молоденька?

Лишіть мене голубонько
До неділі,
Най я сповію дитяточко
В платі біле.

Лишіть мене голубонько
Одну днину,
Бо я хора на улиці
Марно згину...

Лишіть мене голубонько
До поранку,
Буду я вам гарувати
Без устанку...

Лекше тобі твердий камінь
Та глодати,
Ой як серце богацьке
Ублагати...

Ой у гаю буйний вітер
Повіває,
Там дівчина чорнобрива
Умліває...

Хиляє ся черемшина
Зелененька,
Тулить мати дитяточко
До серденька.

— Ой не зорій зоре ясна
Серед ночі,
Та не євїти дитяточку
Мому в очі!

Ой не шуми дуже дуже
Зелен гаю,
Та нехай я молоденька
Задрімаю!

Підуж бо я з дитяточком
Блукаючи,
Молодого пекарчика
Шукаючи...

Сидить милий у шиночку,
Напиває,
Молодую білявину
Обіймає...

— Добрий вечір мій миленький
Схамени ся...
Та на своє дитяточко
Подиви ся!

А мій милий чорнобривий
Цурає ся:

— Чого тота ледащиця
Чінає ся?!...
Бодай тобі пекарчику
Така гадка,
Ой як мені тиняти ся
Із дитятком...

Бодай тобі розлучнице
Так конати,
Ой як мені кусок хліба
Заробляти!...

4.

Наймит.

Ой кошу я в гаю
Трави шовкові,
Та спомяну, та згадаю
Літа молодії.

Дитячії літа!
Тож ми жаль за вами!
Здає ми ся, що я не був
Годиноньки з вами...

Годинку гуляв я
У рідної неньки,
Та виріс я, вибував я
Як дуб зелененький!
Шкода того дуба
На вітрі у полі!
Пропadaє моя сила
В наймах у неволи...

Ой тяжка неволя
У темниці гнити,
А ще тяжша не на себе
Цілий вік робити...

Ой тяжко ходити
Волови у плузі:
Оттак мені наймитови,
В богацькій послузі.

Ой гірко коневи
Сухий полин гризти:
Оттак мені, наймитови,
Богацький хліб їсти...

Богач хліба крає,
Що день вимовляє,
Що голота навіжена
Його обідає;

Дурно обідає,
Дурно шматє носить...
А голота, ще не дніло
Уже траву коєить...
Ой кошу та кошу
Вже сонце заходить:
Ой щось мені з полуденком
Ніхто не виходить.

Ніхто не виходить
Не промовить слова:
А деж бо ти забавилась
Моя чорноброва!
Моя чорноока,
Відрадо єдина!
Присталась ми до серденька
Бо й ти сиротина;

Бо й ти сиротою
Пішла межи люди...
А хтож бо нас моє серце
Любитоньки буде?
Будемо любитись,
Будем заробляти,
Будем свою кєрвавицю
Помало складати;...

А як наскладаєм
Купимо ланочок,
І хатину білесеньку
І тихий садочок...
А в своїй хатині
Як весело жити!
Ой коби лиш та богато
Гроший заслужити...

Ой служу-ж я служу
Не день не годину...
Заслужив я, заробив я
Драну єірачину...

Ой служу я служу,
Ще буду служити,
Та достатків наскладав я
Не маю де діти!...

Не маю де діти
Закопаю в поли...
Ой деж бо ти діваєш ся
Наймитова доле?!...
Чи у синім морі
Чи в зеленім гаю,
Чись з вітрами полетіла
Що тя не видаю?!...

— Ой сиджу я брате
Ні в гаю ні в морі:
Пропадаю — загигаю
В богацькій коморі...
В богацькій коморі
Під трома ключами
Годована твоім потом
Кровю і сльозами...

В богацькій коморі
Не жню а плачу:
Ні зіроньки вечірної
Ні сонця не бачу!...
Кобись ясне сонце
Жарило — горіло,
Та зсушило моє серце
Аби не боліло!

Кобисьє дощове
Річеньками лили:
Можебисьє тяжке горе
Моє затопили...
Кобисьє громове
Били, гоготіли:
Можебисьє наймитову
Неволю розбили!...

Д. 9/УШ р. 1891.

Р а т у й т е !

(Оповідання).

— Хорошо! Господи, як хорошо співвають!...
сказано, як у раю!...

Так шепчуть ся поважніші молодіці, стоячи
в церкві; вони шепчуть инколи молитви, та все по-
зирають на крилос. — звідти йде доносний, прой-
маючий спів. Співвають молоденькі дівчата, —
Ярошенкова Орися, Біликова Титяна; ще там їх
скільки єсть, та то вже менше, ті ще тільки за
старшими потягають; ну, а єї перед ведуть, бо вже
давно співвають, років три. Хоть вони й до школи
давно не ходять, так Миколай Семенович, — учи-
тель, значить, — каже, щоб таки приходили у ве-
лике свято співать у церкві, бо таки вони най-
красше співвають. Ну, а найпаче Ярошенківна,
Орися, — сказано, виводить так, мов у їй ангель-
ська душа співає! Мати її, Ярошенчиха Явдоха,
слухає, та так то вже милуєть ся! Вона то й хре-
стить ся, й голову склоня, а на устах все в неї ми-
лий усміх, — бо, сказано, мати! Таки-ж воно ма-
териному серцю — втіха! Дух радуєть ся!

„Тебі поєм, Тебі благодарим, Господи, і мо-
лим ти ся, Боже наш!...“ виводить голосно та чуло
Орися, а сама нікого й не бачить у церкві, все ди-
вить ся кудись прямо. Просто перед нею — образ
Воскресення. Господь, уставши з гробу, немов лине

в небеса, а небеса-ж то які сині, та ясні, а світло од Господа так і проймає їх! Клубки з ладану стелють ся по під образ, а постать Господа виступає з'за них, немов із за хмарок небесних!...

Орися стоїть у білій, теплій світці, — бо тож Зимнього Миколи; — та голова не закутана, а тільки завязана узенько зложенним платочком, зверху зовсім як одкрита; дівоча коса теж зовсім вільно лежить. Дівча тонке, струнке, — сказано, молоде ще зовсім (десь, на Покрову тільки 17 літ минуло!); із себе — нічого! Личко як квіточка, брови, мовляв, „на шнурочку...“

Так, де кому либонь і добре впала в око Орися!... Он Панько Сахненко все позирає на неї, та посьміхуєть ся, — вже й вуса поглажує рукою, щоб того любого усьміху не знати було, — та дарма! Мовляв, шила в мішку не втаїш...

Ось виходять із церкви. Старші люди простують окреме лавою, а молодь окреме. Ось уже й вулицею йдуть. Хлопці мов би то й не з дівчатами йдуть, так добреж чорнобривки знають, що там, у тому хлопячому гурті, не про кого, як не про їх, дівчат говорить ся. І правда: сьміх та розмова — все про дівчат.

— Вже тепер нам дяків не треба, — дівчата потрапляють, ха, ха, ха! — сьмієть ся Омелько.

— Ще може й на попа котора висьвятить ся, — будемо в решеті возить! Чуєш Титяно? — гукає Петро.

— А щоб вам стілько болячок, скілько в решеті дірок! — кинула Титяна, сьміючись. Хлопці не беруть того за зло, сьміють ся та жартують.

— Ну сьвяті та божі, глядіть же, приходьте сегодня до Соловійхи, — музики приведемо! — ладібно мовив Панько, проходячи біля дівчат, та нахилиючись до Орисі. Орися нічого не сказала, навіть не оглянулася на него, та Панько чогось то постеріг по її виду, по усьміху, що вона прийде... Він швидко поминув дівчат і подав ся на свій куток,

геть далеко праворуч. — Розмовляючи з товаришкою Титяною, Орися прийшла до дому. Швидко надійшла й мати, Явдоха. Батько був дома, — бо щось не здужав, терло его та мняло од самої неділі, як у город овес возив на продаж. Отже попрохав, щоб скоріш обід давали. Сіли за стіл: старі, та Орися, та ще двоє дівчаток, підлітків, та хлопят аж троє, — велика сімя!... Говорило ся, — от, собі, то про се, то про те; та не яка там і розмова за дїтьми! — тому ще каші підклади, тому хліба віріж, того спини, щоб не пустувало!

По обіді, підстарша дівчинка, Санька, й двоє менших хлопят побігли на ховзалку, а старшому батько сказав почитать набожну книжку, — бо школяр же він той Семенко, то нехай же читає, — куплено-ж єму книжку! — Ну, і сьвято-ж таки, — рокове!

Явдоха навіть ладанцем покурила в хаті; — у нас, бачите, тепер гончарі навіть такі риночки особливі роблять для сего, з покришечкою, а в покришечці дірочки, — так укинеш жарку, та потім ладанцю, накриєш, от воно й курить хорошенько.

Семенко читає в кінці стола. Батько перше слухав, сперши ся на руку, потім зліг на подушку на „полу“, та й здрімав ся; Явдоха понесла до матушки мички, що брала микати. Кому-ж читать?... Семенко покинув своє слезезування, та й собі пішов, на ховзалку таки. Приймаючи книжку на полицю, Орися подивила ся в неї сама. Колись то-ж вона, трохи вчила ся в школі, та сего не потрафить, бо ще такого в школі не читала. Мало, дуже мало ходила до школи: мати сказали, що нікому їм помочі давать дома... Та й те, що вчили в школі, було якесь не таке, зовсім не таке. Орися зняла з полиці свою книжечку, — тепер вже з неї Семенко вчить ся. Ось воно... „оса“ тая... і иньше. „Коси, Сеня, Сьно...“ Орися задумалась. Почало їй пригадуватись, як то учитель казав говорити, що таке ложка, що таке лопата... „Орудіє...“ „утварь...“

чи як там?... Оріся чогось то зітхнула. Не згадає вона того, та й тоді щось то не вело ся... Як би може довше повчила ся!...

Рипнули двері, заглянула в хату Титяна:

— Ти сама? — питає, та вже й у хаті, роздягаєть ся. Свіжий вітрець так і пішов од неї по хаті, — з морозу пак вона. — А я до тебе, — каже далі, — прийшла наместо перенизать! — в тебе, може, й голочка тонша єсть. А мати дома?

Сидять дівчата, нижуть наместо, та говорять собі про своє.

— Буде аж дві скринки сьогодні! — говорять далі Титяна, — бо Каленик прийшов!

Личко Орісії аж осіяло ся. Вжеж пак звісно, що так як Каленик — ніхто не заграє! Ох, той грає!... Чогось то Орісії так і вчуло ся разом — і скринка і брязкіт од підківок і... і увиділо ся, так, як часом у сні разом побачиш, — постать, і найпаче обличчя, Панькове... Нахиляєть ся, сьмієть ся, за рукав тягне...

Титяна щось каже, Оріся усьміхаєть ся радісно, та... не до неї...

II.

Чутно, чутно, де молодь сего вечера гуляє... Скринки то ще не так чутно, а що вже бубон, то здалека почуєш! Поспішають на него дівчата, біжить і малеча, — он, обліпила хату Соловійшину, зазирає у сні, та в вікна, поки не оджнуть до дому! У хаті танці, та гармидер. На столі й наїдок, і нашіток. Ужеж коли складка, то складка! Та й гульня так само, — як гулять, то гулять!

Так, так, — он і Оріся як той метеличок літає. Ото розійшла ся! Іде против Титяни, дрібно так, дрібно, а як обернеть ся разом, то аж наместо забрязчить. Стрічки мають, а личко аж палає; очі грають, — вже вона не вдержить їх опущеними до долу, — ні, мечуть проміння поперед себе; он

усьміхнули ся так-то яскраво Панькові!... Та й знов широко подалась назад, — а стан дівочий похичуєть ся зграбесенько так! А підківки тільки цок та цок!

В хаті заметня, одні пари перестають, другі стають. Тільки музики спочивку не мають, — одно витинають!

Розпалена, розжєврена, вибігла Оріся з хати. Йй душно, горячо, — вона хоче прохолодити ся на дворі. Вибігла; на дворі темно, — тільки на небі з рідка поблискують іскристі зорі; славне, за те, повітря яке! так і йде холодком у горячі груди!

— Ой!... — скрикнула Оріся. Хтось то смикнув єї за свитину, накинута на плече.

— Душно? Дурна! змерзнеш так! — Ох! Сеж єго, Паньковий, голос... Сеж — він!...

— Дурненька!... дурненька!... — промовляє він, — хоть би вдягла ся як слід!... — Та насуває йй свитину на плечі, — а сам горне, горне до себе...

— Пусти!... одчепнись... — говорить Оріся тучаючись.

— Чого там „пусти“!... Отже й не втечеш, не пуцу, як схочу!... — промовляє Панько. — Ну, чогож утікати?... Куди?... — говорить, важко дихаючи, а рукою обійма так міцно, а горяче його обличчя нахиляєть ся все блише. Нікуди тікати! Млость обхопила дівчину... Чи се вона справді поцілувала ся з ним?... Ох, головка єї в знесилі склонилаєь єму на груди, — а він обіймає, а він — цілує!...

-- Оришко! Оришко, де ти? — гукає в сїнях Титяна.

Оріся тріпнулась, як пташка, до хати. Панько таки-ж на останку ще придержав єї за руку, та вирвала вона своєю руку з тої горячої руки... бо „побачать“ же!...

III.

— Та вже підеш ти за його, підеш! бачу вже я!... — говорила Титяна Орісії, копаючи поруч

із нею на весні, грядку на панському огороді. Оріся мовчала. А Титяна знов:

— Та навіть і Соловіїха казала, що Панько думає сватати ся, — то до кого-ж ему свататись, як не до тебе!

— Чогож? Хіба мало дівчат!... — кинула Оріся, пильно копаючи.

— Та воно то дівчата — єсть!... Також й хлопців багато на околиці, однак я знаю, що ти пійдеш — за Панька!... Отже, може, ще тепер на на весні і пійдеш, як Панько поєватає.

— Ай, хто там тепер сватати меть ся, — на весні! Ні гроший, нічого!...

Не впіла Оріся проказати, як на огороді почуло ся здалік, од воріт: — Дівчата!... дівчата!...

— Що там таке?... Чого се Зінька біжить, як несамовита?! — дивувались дівчата, переставши копати, та дивлячись на зустріч товстенькій розчервоній дівчині, що бігла шпарко, через межі, до двочого гурту.

— Дівчата! — проказала тая Зінька, а в самої аж дух перериваєть ся з того раптового бігу: — Тамечки... приїхали... із Андронівської економії... по дівчат... На буряки кличуть... полоть, то що... На все літо!... Ой лишенько, вморила ся!...

Шарварок, гомін. Дівчата, покидавши заступи, скупчили ся в гурток, розпитують, розважають.

— А ну-те, ну-те, чого стали? — гукнула панська ключниця. — Отсе така робота? Аби вас з очий спустить, то вже й шабаш? Уже й ловите гав?

Дівчата з нехотя беруть ся знов до копання. Вони нічого не кажуть ключниці, яка пригода призвела їх покинути роботу, — на що їй те знать!

Копають, та між собою все говорять, говорять... Деж пак не цікава справа?...

Одпустили незабаром на обід. Ото вже тепер пішли розмови!

Та не тільки тут, і на другому кінці села, скрізь гутірка йде. Радять ся дівчата, радять ся матері, — чи їхати на ті бураки, чи ні? Отже кажуть, можна добре заробить. Торік із Петрівки дівчата ходили, — в Яхнівку. Ну, андронівська економія дальше, — так щож таке? Аби заробить можна було добре!... А то з чого тепер проживеш?... З чого справиш собі що небудь?

IV.

Ярошенкова сім'я сидить за вечерею. Та тільки не вся сім'я вечереє: при столі сидить старий, та діти; а мати сидить на лаві одсторонь, стуливши руки на колінах, замислена; Оріся стоїть біля печі, підперши ся рукою, та пильно, пильно дивить ся на той жар, що мінячись дотліває, вигребений уже на припічок.

— Іди, Орісю, вечерять! — гукає мати, — чого стоїш? чого там журитись?...

— Я не журюсь! — одказала, зсунувши брови, Оріся й раптово рушила до стола. Далі мовчки взяла ся за ложку.

— Що тут єго в свѣті робить? — розважала в голос мати, сама зоставшись на тому-ж таки місці, одсторонь. — Чи йти Орісеї, чи ні, на ті бураки?... Ну, як ти думаєш, старий?

— Та я щож?... одказав батько. — Про мене, як знаєте!... се ваше діло...

— Отсе, їй богу, чоловік! Та ти-ж таки батько називаєш ся! Ти-ж повинен порадити, як і що!!

— Та щож мені поражати? Сеж ваш роцот, — чи воно вигодно йти, чи ні...

— Та вже як би не вигодно, так би люди не йшли! — шпарко одмовила Явдоха.

— Та піти то не штука, а з чим назад прийти? — завважив старий: — а що як одурять?...

— Та чогож таки одурять?! Адже — умова; та навіть і бумага пишеть ся! Як же таки мож-

на?... Плата — се вже річ певна! — доказувала стара.

— Ну, як певна, то й певна... — кивнув старий.

— Тут тільки об тім річ що — далеко, та що дівчина молода ще дуже...

— Таки й молода! Куди їй на бік по заробітках ходить? Ще й хиряве таке!...

— Ну, а щож вона дома висидить? — закипіла знов мати — що вона тут заробить?!

А їй же самій би здала ся копійчина! От у осені може й люди які пришлють ся, — а з чим оддавати ся? Що у неї є в скрині? А весілля чим одбути? Чи у нас є хоть копійка зайва?

— А боже мій! Та я-ж кажу, робіте собі, як там по вашому краще! Я до того не мішаюсь!... — Старий встав і почав хреститись.

— Титяна йде? — спитала мати у Орісеї.

— Іде, — одказала дівчина, ідучи в сіни.

— Куди се ти? — спитала Явдоха.

— Пійду води принесу, бо всю вихлюнали діти.

Орісея взяла відерця і пійшла по воду. Думка була: — може... Та ні, не зустріла ся ні де з Паньком!

Однак пізно у вечері зустріли ся „на улиці.“ Вже два дні его не було, — а отсе прийшов.

Не брали Оришку сьпіву... Дівчата сьпівали, — иньші навіть голоснійше, ніж коли, — а їй мов би що горло здавило.

— Так пійдеш на бураки? — питав Панько, сидючи на колодках край неї, та нишком, у весняних суїтінках, обгортаючи рукою її стан. — Пійдеш?...

— Пійду... — тихо одказала Орісея.

— А як же буде?

— Що?...

— Ну, все... Я-ж хотів прислати ся!... Хіба вже на осінь?... Так уже виходить! — Воно то правда, що в осені спосібнійше; — тепер хто его зна, як се батько... не такий час!... Та і грошей не гурт... тепер.

— Ну, отож і єсть! — гроші!... — нетерпеливо перебила дівчина. — Тож через гроші все...

Панько умовк. Рука его скотила ся з стану дівчини. Далі знов обхопив він її, вже за плече, і промовив: — Тільки ж довго так ждати!... І ціле літо не бачити ся... Ти-ж мене там забудеш? — запитав усьміхнувшись, та приторкаючись усом до її щок. — Не покинеш думки? не одцурася?...

— Ні!... — тихо проказала Орісея. По блідому небу покотила ся зоря. Орісея кинулась. Немов у серце її щось торкнуло.. Острахом, холодом пройшло по єму.

V.

Вже два тижні, як наші дівчата в андронівській економії. Звикли вже, — і до роботи, і до чужих людей, і до тих сараїв, у яких приходиться жити. До всего трохи звикли.

Тільки всеж... Сказано, дальша сторона... не свої села. Та таки й люди тут непевні. Щось у їх чудне дієть ся, по сих селах, — з тою вірою. Таки іменно багато їх єсть, отих, що ні до церкви не хотять ходити, ні до образів молитись. Образи навіть з хати викидають!... Господи!... Аж страшно чогось!... І чого се вони?... Від чого се вони так? Що се вони здумали?... „Показились!“ кажуть иньші селяне; алеж вони, — тії, — хлисти, чи як вони... своє доказують... Згадує Орісея одну дівку, що часто біля неї на полі коло бураків робить, Харитину тую. Не молода вже, висока така, чорнява, бліда та сухорлява, часом подивить ся тими чорними очима, то мов у душу загляда, аж сумно стає... Отож вона й доказувала своє Орісеї вже скільки раз... Вчора ще й те говорила, що не пійшла заміж, та вже й не пійде, бо шлюб — то гріх. Хіба на те люди живуть, каже, щоб загожати тілови, та розбещувати его? Наш Господь страждав, саму тільки муку приймав, а ми будемо жирувати, як скотина

та гріх розпложувати своїм нащадком? Паскудство, блуд!

— Та чогож!... — несміливо каже Орися. — Який же блуд? Адже чесний шлюб беруть, під вінець стають!...

— „Шлюб!“ „вінець!“ Не все одно — блуд! гукає Харитина. — Ще противніше: вигадали манута й раді, — і себе й інших манять: як нишком з ким волочить ся, то кажуть „розпусниця“, „палюга“, а як під кругом стільчика обведе, як замісто дівочого вінця насадять оту покрішку соромну у церкві, то вже можна привеселюдно на розтління йти? Можна вже до схочу вдаватись у те паскудство, можна по скільки хотіти дитин водити — на такий самий гріх та розпусту. Господь Спас брав вінець? мав дитин?! Ні, замісто вінця прийняв хрест, а замісто дитин мав тільки учеників братів, та вірних сестер.

Мовчить Орися, — що вона казатиме на се Харитині? Вона нічого не знає...

Харитина бачить, що вона мовчить, тільки задумує ся, та все пильніше загляда в її очі, а якоє у вечері в суботу сказала: „ходім до наших, сьогодні у нас у вечері збір!“

Немов що похолонуло у серці в Орисі. Однак у вечері пішла з Харитиною. Тремтіла, а пішла...

Хата повна людей, горить світло, за столом читають книги, набожні, говорять так палко. Аж страшно тих людей, хватають одно одного за руки, очі в них так блищать. От заспівали молитву, чи пісню, — „псалом“ кажуть вони. Неначе як в церкві, але ні, — не так. Чогось то серце тремтить од того співу. Люди бють себе в груди кулаками повагом, то співають, голосно, чуло, — неначе стогін розлягає ся по хаті. А от — якась то жінка, — не стара ще — застогнала справді, слізки заголосила, припадаючи до землі, та притуляючи руки до грудей: — „Господи, Спасе мій єдиний!... Ти-ж терпеливий, ти-ж милосердний! змилуй ся-ж, прости

мене грішную, дай же мені силоньку жити по правді!...“ Молодиця ридає, каючись, а всі молять ся тихо, згорнувши руки молитовно.

— Назар, Назар прийшов!... — загомоніли в хаті: — Назар Смалій прийшов!... — Орися оглянулася: на середину хати протовплював ся старенький вже чоловік, худий, змучений, ноги в его обмотані онучами, на онучах кров, чи гноєвиця попроступала... Харитина тихо, уривчасто розказала Орисі, що той чоловік велику муку приймав сеї зими од своїх же селян; били его, — били в волості, били й так, — волочили за ноги по степу, головою по замерзлій ріллі, водили босого по морозу, — отож він і ноги тоді поодморожував, досі оті болячки гноять ся. Про те нічого з ним не могли зробити!... Не одцурав ся він свого, „не зрадив Господа праведного“, не одцурав ся своєї думки!

Дивить ся Орися на діда мовчки: прибитий він горем, і погляд у его наче боязкий, благаючий, — та прийшов таки дід — сюди!... Та упав він на коліна, та заспівав і він тим прибитим голосом, від самого серця й болячої душі отой псалом:

„Прелюбезний наш Спасителю,
Ти на землі за нас страждав!...“

А в хаті підхоплюють що раз: — „Господи наш праведний, научи нас оправданієм твоїм!...“

Не счула ся Орися, як і вона заспівала, отим своїм хорошим дівочим голосом: — „Господи наш праведний, научи нас оправданієм твоїм!...“ Харитина оглянулася на неї, шпарко схопила її за руку і потягла в саму середину братів...

VI.

Вернулись наші дівчата! Як раз перед Покровою, у вечері, Орися ввійшла в хату. Батька не було дома, — молотив у брата, — а мати з найменшим хлопчиком біля коліски вовтузилась. Глянула, та

мало дитини не випустила. — Моя матінко, Орися вернула ся!... Та як же се ти? Вей прийшли?... Орися поступила в хату, озирнула ся, глянула в гору, на божник — і потьмарило ся їй личко. Далі, постоявши, мовчки покляла свого клуночка, підійшла до матері, пригорнула ся, в руку поцілувала. — Ну, як же ти? ну, що там? питає мати і разом себе перебиває: — Роздягни ся-ж, дитино! Їсти хочеш?...

А тут уже двері все рип та рип: вже й кума прибігла. й сусідка, — та все роспитують і самі гомонять. Свої діти вей позбігали ся. В печі запалав огонь, Явдоха приставля вечерю. А повеселіла-ж, повеселіла, — Господи!... Все говорить, та говорить... Та все поглядає на Орисю. Чого се вона така: мов похудла, поблідла, аж очі якісь більші показують ся, великі такі.

Вже й сусідка питає Орисю: — Чого се ти так змарніла?

— Еге-ж, і я кажу! — підхоплює мати: — може ти там пездужала, дитино?

— Ні, — тихо одказує Орися.

— Е, кумо, що ви з неї хочете? — озвалася до Явдохи кума: — здорожилася, бідна, та й на роботі змучилася, — велике там добро?... Ви-б їй швидше попоїсти чого дали!...

— Та отже, зараз!... — метулить же Явдоха: — Он же на столі, Орисю хліб, — сьвіжий, сьогодні пекла. Бері, їж!

А Орися виняла з'за пазухи платочок, достала гроші, подає матері: — Нате, мамо, сховайте в себе: може на податок треба, або що!...

— Отакої! — мовить мати радо, перелічуючи гроші. — З якої речі на податок? То вже батько на те бичка продасть. — так уже й держимо до ярмарку. А ці гроші — твої! У скриню сховаю. От, може, здадуть ся на що тобі!...

— Де вже не здадуть ся!... — весело приказують молодіці. — От, може, швидко засватаєш ся!

Їй богу, кумо, — мовить старша до Явдохи, — отсе як я вчора прала на ставку, то казала мені, сама Сахниха, що їх Панько, як тільки, мовляв, дівчата вернуть ся, зараз прише сватів до вас. Вона, Сахниха, таки й сама хоче, бо іменно треба невістки: „я каже вже не здужаю!“

Говорить кума, а Орися, як тільки перше слово почула про Панька, та що думає свататись, то серце в неї замліло, — аж за стіл ухопила ся, стоячи...

VII.

Другого дня вивязуєт ся Явдоха хусткою, темно-вишневою, з малесеньким бережком, повісенькою; — таки-ж бо сьвято велике, Покрова, — та ще Явдоха й до церкви йде.

— А ти, — питає в дочки, — чом не одягаєш ся? Вже дзвонять. Хіба не підеш до церкви?

— Ні!... — тихесенько одказує Орися.

— Чом?

— Так!... не здужаю трохи...

Оглянулася мати. І справді, бліде таке, та похиле!... Ото перепало ся сердешне дівча, на тій роботі!... А може, наврочено?... чи пристріт, або що!... Треба буде стару Калиниху покликать на всякий случай... А може й так минеть ся! Не виспало ся ще, не одпочило!...

Мати пішла. Орися зостала ся, посиділа задумана, далі вийшла, зітхнувши, — душно їй у сій хаті!...

На дворі, в садочку, дівчатка сестри розважили трохи Орисю. Щебечуть, та показують, се, те... „Ось гвоздики досі цвітуть“, „а ось тая „оргенія“, що од матушки добули на весні.“ Кожному треба щось сказати.

Вернула ся мати з церкви, — така чогось то рада!... „Прости Господи“, сьмішно їй було дивити ся на Панька Сахнівського в церкві: так зорить хлопець, так зорить по церкві, — то на крилоє гляне,

то сюди, то туди, то з церкви вийде, то знов увійде!... Знає, знає Явдоха, кого він шукав, — тим же то й сьмішно їй було!... І Сахниха стара попитала ся про Оришку, — перемовили ся слівцем „свахи“ сподівані... Та й інші питали ся, — вже пак всі знають, що дівчата вернулись.

— А там за тебе всі питали ся! — мило сказала в голос мати Оришці. — Миряне пак скучили за твоїм співом, так і кажуть: „ніхто нам так не засьпіває в церкві, як Оришка.

Орися тільки мовчки головою покивала... По обіді, замість того, щоб лягти одпочити, мати одчинила скриню, на щось там перебірає все, — полотно, рушники перегортає...

— Що се ви, мамо, робите? — питає Орися, а сама так пильно придивляється з коса.

— Так, де-що перебіраю... — поважно каже мати. Тьохнуло серце в Орисі, та сказати нічого не зважилась...

Аж над вечер — тільки що вийшла Орися з відрами за поріг, — хотіла води принести, — коли в ворота йдуть люди, з хлібом... Глянула, та так і закам'їла на хвилинку, на сінешнім порозі; далі не своєю силою кинулась дівчина назад у сінні, де-сь там не тямлячись постановила швидко відро й метнула ся в садок.

А дядьки по своєму міркують: — Ач, хитра дівка! — не хотіла в порожній дорогу переходити! Ну, й гаразд, що завернула ся, молодець.

Приймають гостей старі. Говорить ся се, та оне; а вже свати бачать, що діло на лад піде. Уже хто був у бувальцях, то з першого слова постереже, до чого воно дійдеться ся, — не треба довго й розводити. Ну, та вже для звичаю говорить ся...

А Панько никає по дворі, та по під віконню; слідом надійшов за сватами... Через сінні перейшов у садочок. Боже мій!... думав, Орися в хаті, а вона-ж ось-де, край перелазу стоїть!... Уздріла Панька,

та аж за тин ухопилась і мов пташка та підстрелена, на колодочку біля тину опустилась.

— Оришко, — здорова! — гукає весело Панько.

— Здоров!... — тихо одказує Орися, а серце, сказано, так тіпається, мало не вискочить...

— Ну, як же ти там?... Щось похудла!... Та дарма, — одійдеш! Ну... і скучив же я за тобою!... Думав, не діжду ся тебе! Аж ось таки... прилинула „моя ластівка“!

Радісний усьміх просить ся самохіть на уста Орисі, краска вступила в обличчя. Крутячи хвартушину в руках, одважилась вона з близька глянути на Панька. Він, він, той самий, тільки мов би ще краший! чи очі яснійші стали, чи вуси чорнійші... А всьміхається ся як!...

— Оришко! Оришко! а де ти?... — гукає поважно мати. — А! осьдечка вона!... І ти, хлопче, тут?... Ну, вже коли вітром до нас прибило, то йди до хати, чого по-за хательками ходить!... Йди, лишень, йди й ти в хату... — торкає Явдоха Орисю за плече, та так то вже ласкаво!... Знає мати, давно знає, що Панько Орисі любий... Йдуть всі тров в хату. Перемовляють ся старі звичайними словами, жартують. Стоїть Панько, мисе шапку в руках, — от, позирнув на Орисю і ніби веселіше йому стало, щось теж одказав, усьміхнувшись, дядькам.

А Орися стоїть біля печі, як у сні... Де вона? Що тут робить ся, що з нею діється?... Мати виняла з скрині рушники, хустку, дає їй, каже нести сватам, Панькові. Панько взяв од Орисі хустку, сам собі чіпляє, далі, всьміхаючись, каже дівчині: — Та допоможи-ж мені!... — Не тямлячись, тремтячими руками, пособляє Орися йому звязати кінчики од хустки, а він милує її таким радим, радим поглядом, сьміється до неї, такий хороший, такий добрий!... Такий — милий?!!

— От і повязали нас! — кажуть свати, — тепер і скінчена справа! Дякуй, пане молодий, пані

маті за те, що вчила дочку раненько вставати, та про рушники дбати...

„Молодий!...“ „Молодий!...“ Панько вже „молодий...“ „Молода“ заточила ся, сперши ся на піч, а свати, виходячи, думають, що то вона так пильно „піч колупає...“

Повязала!... „Молода“!...

VIII.

Минуло два дні. Ранесенько, на зорі, прокинулась Орися із тривожного сну... Встала, стоїть на колінах на лаві, у сорочці, руки счепивши. Знову їй той самий сон снів ся, тяжкий, страшний. Господи, Спасе!... Що стало ся, що стало ся? Та як же се? та що-ж се буде? Вона згубила себе? зовсім, зовсім?!... уже?!... Що-ж робити, що робити?!...

Дівчина притискає руки до лица, з очей льють ся горячі сльози...

Настав ранок, мати каже зробити се, те. Орися ходить, як не своєю силою робить те все, — як сонна, як сама не своя... „Що наробила, що зробило ся?!...“ ворухить ся десь там гостра думка, та й знов як холодний камінь наляже на душу. Ходить Орися, говорить... а що і для чого се, і як воно тепер буде — нічого не знає!... Мов потонула, мов хвиля її несе... А дні все йдуть, та йдуть. Вже п'ятниця... А в неділю-ж пак, — у сю неділю, — весілля!... Вже мати їздили в город, скупили все, брали з собою й Оришку, купувать хустки, подарки всім, купили хустку й для попа... Ох!...

У суботу в вечері сидить Орися вже за столом; дівчата вють для неї віночка з барвінку, співвають... Співвають жалібних пісень, про те, що волю дівочку вона втратить, що матінку рідну покине, дружечок... Та не плаче Орися. Так, не може вона й плакати... сидить, як залізом прибита. — Плакати навіть гріх тепер. Вона „злочинниця“, зрадила свого

Спаса, зрадила Господа! — Для чого зражує? Для грішної любови до того хлопця, Панька. І вона житиме з ним, як всі? у неї будуть діти. Од неї пійдуть скільки душ на такий самий гріх, на погібель. Хрустять пальці в Ориночки, та вже не можуть ся! На голову готують вінок, остатній вінок дівочий.

Рано, рано почула ся метушня в хаті і в дворі в Ярошенків, клопочуть ся з варевом, з тістом, лаштують воза, коний, — до церкви молодих везти, — багато всякого клопоту. Кожному — своє. Надходять люди, старе й мале, — дивити ся, як молоду до вінця виправляти муть...

Дружки прийшли вже давно... Підступає Орися до серця, як гляне вона на їх невеселі обличчя, найпаче на Титяну. Вірна товаришка, та не вратує вона свою сестру і нічого не пособить їй.

Люднішає в дворі, люднішає... Чутно гук музики. Гляньте, молодий іде, з дружком! — О, та й бравий же наш молодий! — Чорне волося блищить з під сивих смужків, на лиці рум'яний, а сам ставний, та бадьорний. Глянув він на Орисю, увійшовши в хату, чуть усміхнувся до неї; і вона глянула на его, та так гостро, з острахом, як на ворога... Посадили поруч на посаді. Дружки співвають. Важка сльоза упала в Орисі з очей. — Не плач! чого плакати! — говорить їй нишком Панько; хоче її розважить усміхом; нишком узяв її за руку під столом. Вона прийняла свою руку. Краска була кинулась їй у вид, та й знов сидить Орися бліда, як стіна, тільки очі блищать тривогою, росначем, як у недобитого звірятка. — А ну-же, ну те! пора рушати! — гукає дружок. — Батюшка казали, щоб не запізнювались!

Заметушили ся всі.

Молодих вивели з'за стола. Батько мати сидять на ослоні, з образами, та з хлібом сьвятим.

Підвели молодих. Як упала-ж Орися перед матерею на коліна, та й встати не може. Підвів її

Панько. Як упаде-ж вона вдруге, та потім як при-
тулить ся до її рук, як заригає, як заголосить:
— Матінко-ж моя, голубонько моя рідная!... „Ра-
туй же мене, ратуй!“ кричить Орисине серце, та
крик той не йде з уст, бо знає Орися, що не вра-
тує її рідна матінка. Вона плаче, теж слізми обли-
ваєть ся над своїм дитям, та не з того жалю, що
дочка. Не послухала-б вона, навіть не зрозуміла-б
горенька своєї дитини...

— А ну-те-бо, ну-те швиденько, їй богу! доки
вже те тягнутиметь ся? — гукає знов дружок.

Рушають, ведуть, — нема ради, ні повороту!...
Не можна вже нічого...

Церква повна людей. Вінчатимуть аж три па-
ри. — Наших поставили в першій парі.

Від тої пори, як повернула ся „звідти“, Орися
ще не була в церкві... Боже! вона прийшла сюди,
у сей — кажуть вони — „божий дом“, для того,
щоб тут зрадити Богови, своєму Спасови!... Он, онде
він, — его постать намальована на іконостасі, на
першому місці. Яке суворе обличчя! очі мов див-
лять ся на неї, а рука простягнена мов не з благо-
словенним хрестом, а з проклоном! — Орисі страшно
дивити ся на образ. — На щож вони его малюють
тут такого суворого, коли самі тут душі невинні
гублять?

У Орисі крутить ся голова, в ухах шумить...
Вона нічого не чує, що говорить ся, що співваєть ся
коло неї. Ось руки звязали, вже не можна одріз-
нити своєї руки од „того“, що вінчають з нею, —
на віки, на вічну ганьбу й згубу тіла й душі...

Як п'яна виходить Орися з церкви. Її посадили
на віз, везуть до дому.

Грають музики, зустрівають молодіці радим,
хижим співом:

„Січеная калинонька, січеная,
А вже-ж наша Ориночка — звінчана!...“

Орися знов за столом. Кругом їдять, пють,
гомін, сміх, чи спів... Якісь розмови, ох які роз-
мови!... Аж Панько часом похилив голову, — ніяково
єму од иньших слів. Молодиці говорять вже про
очіпок, приносять его. — Як? зараз... от зараз, з неї
знімуть дівочий вінок, оддадуть тому, „мужови“?! —
Ладнують коний, говорять про те, що пора вже мо-
лодих переводити до молодого. Метущать ся, —
приступають.

Остатня сила одчаю підступає Орисі до серця.
Вона, мов затравлена ласочка, кидає горячими очима
навколо. Якась думка блискавкою кинулась у неї
в голову. Ба ні! та думка вже не раз прокидалась
у неї, тільки тепер, тепер, у остатню хвилину, вона
не здаєть ся неможливою, а єдино — певною.

Так, ще є час, хвилинка, вратувати себе од со-
рому, од зради Господеви. Спасе мій, ратуй мене,
поможи мені! Ти прости мені, бо ти знаєш, для
чого се роблю!...

— Де се молода? де Оришка? — питають мо-
лодиці, ті, що повезуть її до молодого. — Та ось-
дечка-ж, тут зараз стояла!

— Вона скочила до погребниці! — каже ма-
ленька сестричка Орисіна.

Так, тут же в сїнях була одчинена ляда в по-
гребницю. Поки метушились, Орися скочила туди.
О, вона спішить ся, дуже! Боже мій! щож та крайка
не розв'язуєть ся? так заґрундьзована!... А! ось...
розв'язалась. Де зачепити?... А! ось тут, до драбини.
Руки плутають ся в стрічках, — та петля таки об-
хоплює шию.

— Спасе мій! прости мене! прийми мою ду-
шу — невинну!... вона ще невинна!...

— Орисю! Орисю! — гукає хтось уже біля
драбини. — Хто се кличе? мати? Ні, се він,
Христос! Он, сьвітло засіяло смугами ясними, іс-
крами золотими. Се блищить его оселя, его вінець!
Іду-ж, іду до тебе, Спасе мій, сьвіте мій!... Ой,

деж те світло, де шлях до єго? Темно! Темно!
Темно!...

Орися мовчить, німа. А над нею закричала,
заридала мати: — Ой, ратуйте, люди добрі!... Ра-
туйте! моя дитина — повісилась!!!... Не вратував
Орися ніхто. — Ніхто!...

Київ, 1897 р.

Олена Пчілка.

— ❁ П О Е З И Я . ❁ —

I.

В ніч ясну, тиху, ти передо мною
Стаєш промінна й кличеш: „Хочу жить!“
Хоч чаром слів тих кров уся кипить,
„Йди — шепчу, — не бери мені спокою.

„Дух завмира, мов у гадюк обвою,
Від труду, що несе дня кожда мить,
А ти ще вічність рада би купить —
Останком сил і серця теплотою!“

Дарма тебе, велична, відтручаю,
В душі-ж тебе люблю і величаю,
І ти при мні, мов ангел золотий.

Тобі служить хочу, в житє глядіти,
В терпіню творчим в ритм тебе одіти,
І хоч сама умру, ти вічно жий.

II.

На що ту міць у серця дні дрімучу,
І жар, що стигне в лоні, будиш ти?
Де-ж ті слова, що в форму краси
Замкнуть чутя бурхливу річку рвучу?

Ох, певно, роскiш се — тебе блискучу,
З проміння ткану, з квітів і з піни,
Без сказ — догани, як живеш в душі,
Побачить віковичну і могучу!

Та де-ж спокій, з яким Еллади діти
В клясичний вміли стрій тебе одіти,
Де той спокій і чар і простота?

Гармонії твоєї вже не має!
Обєм і зміст твій форму розриває —
І щезла міць, поезне, твоя!

III.

І щож, хоч в строфи мисль вільню горячу,
І вічний лад і звязь буття живу, —
Хоч покажу, мов в зеркалі, людству
Бго побіду кожду і невдачу?

Чи пісню ту, мій рай і люте горе
Прослухають глухі сини віку,
Чи ворухне вона юрбу важку,
Що клекотить в полоні наче море.

Давно, о пісню, ти всіляку твар,
Рід змії і левів і хвилі ти будила —
А нині й людям байдужі твій чар.

Даремно ще раз розвертаєш крила!
Люд, — скептик нині, світ увяв — базар
В сучаснім бою лиш знатте в сила.

IV.

Ти ув-одно стоїш передо мною
І чую тиху відповідь твою:
О, ні не щезне міць моя! Жию!
Новою сяю я, недавньою красою.

Як квітка під цілющою росею,
Корону я підношу все своєю,
Широкими крильми об небо бю,
Знатте людське лишаю за собою.

І хоч знаттем весь світ здобудуть люди,
Я їм нові питання вкину в груди,
Мисль зверну в ширший круг, до дальших мет...

Світ думки наче море те безкрає,
А там за межі, де зір не сягає
Втомлені душі понесе мій лет!

V.

Най мірять зорі і числять атоми,
На цвіт глядять крізь скло, рвуть лист по листі,
А все-ж я кину чари в душі чисті,
Ім вкажу речі дивні, незнайомі.

Як ясний промінь місячний у сні
Ті хвилі моря підніма сріблесті,
Як ніч на трави роси ле перлесті,
Як сонце будить проліски дрібні.

Збогачуйтесь знаттем! Зглубляйте світ!
Я-ж дам вам ключ цілющої води,
В житі вилету вам запахущий цвіт.

Вік золотий вкажу вам на землі,
Нових небес я вам відслоню звід
Далекий рай в прозорім сріблї млі.

Уляна Кравченко.

Під Новий Рік.

Автор має велику прихильність до всього фантастичного й надзвичайного, тому й не диво що в цьому оповіданні, з перших же рядків, виступає на сцену істота цілком надзвичайна, що дієть ся наша історія саме в тому місті, яке здавна вєлавило ся своїми відьмами, і що час єїєї події теж не зовсім звичайний, а власне ніч перед Новим Роком.

31 грудня 189* року, о п'ятнадцять мінут на 12-ту, відповідно петербурьському часови, чорт єндів на телеграфному дроті №. 16, між першим і другим стовпами від Київської Центральної Контори Телеграфічної, і — як здавало ся — бавив ся еквілібристичними вправами. То він ішов по дроту від стовпа до стовпа, неначе найкрасший гімнаст із цирку, то зачепивши ся за дріт куцим хвостом колесав ся на йому як на тропезі, то обхоплював руками й ногами всі дроти разом і тим творив страшенну революцію в географії міст російських: там де була Одеса — з'являла ся Варшава; Вільна опиняла ся там, де треба було бути Чернигову; лайка, що пускав Київ на адресу Харкова за „погану роботу“, потрафляла на нічим не винний Конотоп, і т. н.

Тут треба сказати що єї вправи еквілібристичні не були наслідком пошановання чистої штуки,

того пошановання яке панує в душах символістів і декадентів; ні, чорт мало почував симпатії до такого артизму який не має виразної мети, або принаймні певного розуму. Річ у тому, що чорт, яко людина старенька й підтоптана, терпів від усяких людських хороб; він прибув до Києва покориєтувати ся з лікарської поради, але страшенні такси київських велетнів зовсім його засмутили (відомо всім, що чорт убогий). Тоді, знаючи де що про електротерапію, він схотів сам себе підправити електрикою, тому й опинив ся на телеграфних дротах.

— Се буде дешево і наслідково, сказав він, (не маючи доброго словаря, чорт мусів часом викувати яке слово) — але на половину помилив ся: се було дешево, але, поки що, не давало наслідків. Легенька електрична течія від батарей не щедрих наших урядів телеграфічних ледве давала рух апаратам, але зовсім не проймала організм добродія чорта, а він дивлючись на його біографію повинен бути дуже невразливим.

Але тут у чортових маніпуляціях, — як що можна так висловитись про рухи всіх його членів, — настала нова фаза: обридлі йому даремні проби відчувти своєю зашкарублою обгорілою шкурою електричну течію і він згадав, що язик може бути доткливійшим органом; тому він туж мить притулив язика до дроту. Заледве він се зробив, як почув не тільки присутність течії, але став виразно розбирати її переривність. Відомо що чорт дотепний хоч куди. З протягів електричних ударів і їх комбінацій він за п'ять хвилин збагнув цілу азбуку Морза і міг читати „на язик“ вільнійше, ніж телеграфіст, що прослужив на двадцяти трох рублях років десять — п'ятнадцять, читає „на слух.“

Отож пак, чорт почав читати телеграми. Слова що вражали його язик, були незвичкві, незвичкві своєю повною одноманітністю; найчастійш повторювались: віншую, бажаю... Коли се раптом чорт іздрігнув ся — він виразно почув на язиці своє ім'я.

— К бісу з своєю поспішною, казала саме в сей час Москва Київу.

— Ради самого дідька приймайте, благав Київ.

— Нї вже годї! — голосно сказав чорт: — щоб отсе в імя моє приношено повіншования та ще може й одобрено подяку — нї в-вік-віка не попу-щу! І чорт почав перешкоджати „роботі“ двох зга-даних стаций, дуже зручно роблячи „комунікацію“ дротів при найцікавійших уступах телеграмн. Се був злосливий чорт, і в йому повага до великого вина-ходу нашого віку пішла на бік перед дрібним ба-жаннем накоїти бешкету своєму ближньому. Він дуже тішив ся своєю вигадкою; справивши слова два-три, замість півночі, на південь, на схід, або на захід, він на деякий час давав спокій телеграфному дровови й потішав себе тими непорозуміннями, що через його повставали між Києвом і Москвою.

Але тут я з жалем великим мушу признатись, що мій чорт не тільки мав приємність від сказаних екзерцицій, але й дійсню, безперечну користь, що й ствердила потім діагноза одного лікаря, який жа-лосливим будши взяв ся долічувати чорта gratis. Я кажу що признав ся з жалем великим, бо як і всі благонамірні люди люблю й сам щоб вад людської натури, принаймні в фантастичному опові-данню, справлялись, але жадним робом не перема-гали, бо перемога властива єдиній чесноті й думкам леґалізованим.

Але не вважаючи на видиму невідповідність казковій правді, моє оповідання, як я сподіваю ся і окрім справляння вад матиме в собі дещо гу-манне, чого власне й можна вимагати від такої лі-тератури, і що читачі бачитимуть із дальшого ви-кладу речі.

Спокій і прихильність, що от уже сьомий день як запанували на землі, ще її не покинули досі, на заздрість сусіднім планетам, які не мають нашого великого свята, а значить і приписаного йому на-

строю. Спокій і прихильність панують у помешкан-нях поважних батьків, що вже дістали або сподіва-ють ся дістати новорічну відзнаку; спокій і при-хильність серед молоді шкільної, що має ще цілий тиждень волі; спокій і прихильність поміж креди-рами, які добре знають, що „раніш двадцятій дати все одно нічого не візьмеш“; спокій і прихильність поміж сільським людом навіть, бо він має надію що з нагоди свят жадних нових заходів начальство не буде починати. Веюди святний настрій; у театрах, де в протязі року провалювано Дон Жуана і инь-ших героїв, а разом з ними їх авторів, тепер для розмаїтости провалюють старий рік. Новий рік усі зустрічають нестерпляче і покладають на його більш або менш оправдані надії. Готуєть ся шампанське, готують ся простійші його сурогати, готують ся про-мови, готують ся усьміхи. Всі настроїлись на весел-ний лад, або силкують ся весело настроїтись; усім здаєть ся що на землі настало раювання, пічим не турбоване.

Звертаює до вас, читачу, до мешканця вели-кого міста, до вас що користуєтесь з усього добра ци-вілізації й поступу. Чи ви думали-гадали коли не-будь, зустрічаючи Новий Рік та еднаючи свій рай-ський настрій із настроєм усього вашого міста, що в тому самому місті, може в тій самій улиці, в якій ви замешкали, є таке місце де саме тоді, як радіє вся земля, і коли ви, читачу, радісно зустрічаєте Новий Рік, і тоді нарешті як ви його зустріли й ля-гаєте на своє мягеньке ліжко, багато люду, слуги тієї громади, до якої ви належите, мучить ся наче ті грішні душі в пеклі кленучи і Новий Рік і ваші веселощі й раювання, бо їх вислови стають знаря-дем їхньої мук. Чи знаєте ви, що сям бідолашним слугам громадським найбільші, найурочистійші свята стають за найгірші дні в життю а найстрашнійший для їх день — день Нового Року.

Для Києва такою città dolente є Київська Цен-тральна Контора Телеграфічна.

Уже від пів дня 31 грудня в конторі телеграфічній справа починає бути горячою; поздоровляючі телеграми сиплють ся як той сніг, цілі їх кучугури виростають на апаратах; але робота ще не має тієї похопливої вдачі, в яку вона прибираєть ся пізнійш, у вечері. Але вдарила десята година; працівники що просиділи при апаратах сім годин, ідуть собі до дому знеможені, але щасливі тим що мають на цілу ніч волі, мають змогу зустріти Новий Рік не за такою безглуздою роботою.

О десятій саме приходить нова черга і тоді починаєть ся найбільш страшна, найбільш неблагана робота, нічим не перервана до десятої години ранку. Юзисти конвульсійними акордами добувають цілі склади з під клявіатури своїх апаратів, напружаючи очі, щоб швидше відчитати всяке можливе, здебільшого неможливе псьємо; морзисті дрібними ударами маніпулятора поволі відбивають літери, зупиняючись на хвилину щоб прочитати невразно написане, і тоді та станція що приймає телеграму нервово перенняє ту що її дає, хутким *tremolando*.

Горе тоді невинному в своїй штуці лицареві рисочки й точки: його віз-а-ві в другому місті має чудну надію — довершити неможливу річ, себ то обмінити цілу хуру ювіншовальних до ранку та ще й задрімати якусь годинку. Тому він і лютує за нескорую роботу, тому й оскаржує перед начальником уряду невинного лицаря і той платить штраф, що й єсть єдина його неворічна сюрпріза, якої він собі може сподівати ся.

І лицарі працюють до несили, аби втекти від тієї новорічної надгороди: хутко відчитують мало зрозумілу стяжку папірову з покаліченими знаками; хутко біжить оловець витанцьовуючи на папері і тим самим темпом стукає маніпулятор під рукою що передає телеграму.

Але скоро вдарить дванадцята, кожна станція говорить своїй віз-а-ві: „з новим Роком“, і на хвилину

настає тиша; а тоді... тоді знов скажені скоки до нової черги..

Була друга година ночі. Турнія лицарів рисочки й точки була саме в роспалі. Богато вже поламалось оловців, покалічено поздоровляючих, а за одно з ними й поважних депеш, що так невдатно обрали час для своєї вандрівки... коли се раптом стала ся пригода, що могла за інших обставин, зробити цілий перестрій усеї політики європейської. Згинула столиця величезного в світі царства, зникла Москва! Де вона поділа ся? про се ніхто не міг сказати. В журналі провода №. 16 занотована звістка має дуже лаконічний вигляд: „2 ч. 10 ночі. Москва скрила ся.“ Запитаний з поводу цієї пропажи Харків сухо відповів: „Москви нема. Щось зіпсувало ся. Мабуть чортяка на лінії“, і по сьому зовсім спокійно додав: „DR BN“, що значить перекладом на людську мову: „Dringend. Bitte nehmen“, себ то „прошу приймати нагальну телеграму.“

Харків не помилив ся; чорт справді був тоді на дроті №. 16 і, як ми вже про се знаємо, читав „на язик“ телеграми. — Москва. Срочная. Грандіозову. Осмьливаюсь всепокорішше принести мое нижайшее поздравление вашему Превосходи... На сьому місці чорт запалав гнівом. „А що, гляди, ще згадають його шельму за се повиншование, — згадають, ще й відзнаку дадуть!...“ і розлютований картиною такого добробуту, нелюбого нашому демократичному куцому, чорт раптом прицикнув своїм двоветим копштом дріт №. 16, моторненько покрутнув ногою і... трісь! дзень!... Москва зникла. На щастє вона зникла тільки для Київської Центральної Контори Телеграфічної, а то, як би се зникнуло було абсолютним, зникли-б і чудові московські калачі, і Кузнецкий Міст, і надзвичайні статті п. Гриньмута, що саме тоді серед нічної тиші виношував він під серцем, — і цілий світ не мав би жадної потіхи, а наш рідний край не мав би джерела культури.

Іван Петрович Левада о пів до четвертої вернувся до дому, виконавши громадянський обов'язок, се-б то зустрівши Новий рік у почесній бесіді. В голові в його шуміло, нерви були розбуджені і він не міг одразу наважитися пожитися у ліжко. Знеситений сів він до свого робочого столу і почав відновляти в пам'яті тільки що почуті промови; тут же, до речі, пригадував він, кому сієї ночі послав поздоровлення, пригадував навіть вирази тих поздоровлень, і натрапляючи думкою на такі, що були, як здавалося йому, найудатніші, всміхався сам до себе. — Бач, а Товстолобу віршами нажарив:

З новим роком поздоровляю,
Щастя ще й радощів бажаю.

Коли-б тільки нікому не спала на думку така сама рима, думав Іван Петрович, як думали того дня і сотки інших авторів того-ж дистику.

Раптом страшна думка шибонула в голову Івана Петровича, думка о стільки несподівана, що очі його виявили жах раніш, ніж він устиг припинити з обличчя веселі усьміх.

— Боже мій! та се-ж я забув повинувати Верховоденка!... Але ще не пізно, заспокоїв себе Іван Петрович, задля електричності не має далекого; завтра в ранці моє повинування ще постигне саме в час.

І Іван Петрович миттю заходився хутко начеркувати телеграму. Я не зраджу телеграфної тайни і не наведу змісту тієї телеграми, скажу тільки, що в її п'ять разів подибувалося одне таке довге слово, що його приймають на телеграфі за два, навпаки граматиці, що в її було після точного рахунку 59 слів і що не вважаючи на те вона була ср оч на, себ то оплачувана потрійним тарифом; а з цього легко зрозуміти, навіть уявити собі, о скільки адресат був людиною поважною.

Не вважаючи на те, що Івана Петровича потягав уже в свої обійми сон милий, він одважно до-

кінчив своє велике діло, навіть зробив ще більш одважну постанову: „Сам віднесу на телеграф, а то ще льокай, гляди, вступить по дорозі кудя небудь і тільки в ранці подасть. До речі буде й про поздоровлення Грандіозову довідатися, чи вже пішло.“

Було двадцять мінут на п'яту, як Москва почала давати деякі ознаки свого існування. (Чорт саме тоді колисався вхопившись руками за кінці перерваного дроту і перепускав через своє тіло сяку-таку електричну течію). Результати сього напівз'явлення зниклого міста вельми красно висловлено в журналі апаратному провода №. за 1 січня; подаємо відтіля кілька уступів перекладом.

4 години 20 мін. Обявилась течія. Кличемо Москву.

4 г. 30 м. Москва з'явилася. Пробуєм Морзе.

4 г. 35 м. З Москвою непорозуміння. Лаєть ся.

4 г. 40 м. Теж.

4 г. 45 м. Москва лаєть ся непристойно. Щось перешкоджає на лінії.

4 г. 50 м. Москва зникла і не відповідає.

Під остатнім записом намальовано якусь квітку, що зовсім не цікава для нашого оповідання.

Три чверти на п'яту, Іван Петрович з'явився перед касою телеграфічною і подав депешу.

— Дев'ять рублів тридцять копійок, — пробу-бонів похмуро урядовець, але приймаючи гроші пізнав Івана Петровича.

— А, Іване Петровичу, з новим роком. А ваша ср оч на запізнити ся, — додав він, ласкаво всміхаючись.

— Як запізнити ся?! — скрикнув Іван Петрович. Його неначе обухом ударило; він волів, нехай би сонце запізнило ся, а ніж його телеграма.

— Сьогодні ми не маємо Москви, — відказав урядовець.

— Не маєте Москви! Себ то як не маєте?

— А так; ожеледь. Богато намерзло, і Москва трохи чи не перервала ся.

— А леж трівайте! у мене нагальна денеша... Адже можна-б теє... манівцями...

— Себ то в обхід? — підкреслив урядовець технічний вираз. — Не можна, Харків теж не має Москви, та й опріч того всюди надто завізно. Проте не турбуйтеся, ми ранішнім потягом усі телеграми спроводемо, — заспокоїв він Івана Петровича.

— Ні, так не годить ся; шукайте Москву! Моя нагальна телеграма!... А друга Грандіозову теж не встигне!... — Іван Петрович був у великому клопоті.

— Проте підіть у апаратну, вам можна... ачеї не вигадують там що небудь.

Іван Петрович хутко сягнув по сходах і відчинив двері в апаратну салю. Тріщання юзів, деркотіння морзів і якесь дзижчання зразу його приголомшило, але він хутко оговтав ся і ступив у перед.

— Де Москва? — голосно запитав він.

— Москва тут, але її нема, — відповів розкудовчений телеграфіста з'за одного апарату.

— У мене нагальна телеграма в Москву; отее зараз подав; десять рублів заплатив! Щож се ви, панове, зі мною робите!... А друга Грандіозову! — волав Іван Петрович.

— І тут стало ся щось фантастичне.

— А, так се через твої дурні повіншовання я тут страждаю стілько годин! — покрикнув один телеграфіста, показуючи кулаки.

— Ага, так се все його повіншовання! — хором скрикнули всі инші.

Всі обличчя прибрали осатанілий вигляд, усі очі страшно виричилися, усі волося настовбурчились, усі руки простягли ся по бідолашного Івана Петровича.

— Давай його сюди! Тягни його! Цур його! Волочи! — волали десятки голосів.

— Але дозвольте, панове. — виправляв ся Іван Петрович; — моїх тут тільки п'ятнадцять простих, коротеньких, зовсім коротісеньких телеграм, і тільки дві срочні, і тільки одна довга. До тогож я за свої гроші маю право.

— Що нам із твоїх грошей! Що нам до твого права! — кричали голоси. Іван Петрович трусив ся з переляку.

— Я вже п'ятнадцять років побираю двадцять три рублі на місяць, — підніс ся найдужший голос, — і в протязі сих п'ятнадцяти літ що-третю ніч не заплющую очий, і вони певно вилізуть раніш, ніж я дослужу ся до пенсійону.

— Так, — озвав ся другий голос, — і я що-третю ніч трачу цілком на сю божевільну роботу, а мої вільні дні припадають по сих безсонних ночах; вертаючись у ранці до дому я маю такий пошарпаний вигляд, що кожний може подумати що я цілу ніч пиячив у шинку.

— Дозвольте, дозвольте, — завважив Іван Петрович, — я сам іноді не сплю в ночі... за картами, і в ранці маю вигляд... утомлений; але я сього не соромлюсь, далєбі не соромлю ся.

— Він кепкує з нас! Він знущаєть ся з праці! — покрикнули всі в один голос, і залишивши й Москву, й Одесу й Варшаву, і всі инші городи російської держави, які мали ся в київській конторі телеграфічній, кинули ся до Івана Петровича.

— Хапай його, хапай! — крикнули безліч голосів.

Але раптом розітнув ся голос, перед яким усі зникли.

— Потрівайте! — покрикнув сей голос, і над апаратним столом з'явилась біла постать. То був Морзе. Всі хто бачив його поличче, пізнали його відразу.

— Зупиніть ся і дайте мені говорити, — сказало привиддє; — але спершу дайте ждати всім стаціям, нехай не тріскотять.

Справді, всі стації, покинуті на волю фортуни, пильно тріщали: Київ! Київ! додаючи до сього виклику епітети не занадто шановні для нашого стадавного міста.

Скоро всі стації вгамували ся і в апаратній настала тиша, Морзе почав свою мову.

Тут я мушу зробити заяву що наводячи в моєму оповіданню сю промову, я скористую ся з загального всіх письменників права перекладати мову своїх героїв чужоземців, а лишати без перекладу тільки слова авторови знайомі, чого саме досить для оказання лінгвістичних відомостей автора і разом для певної кольористости в мові.

— Goddam! — почав Морзе, — як я вигдавав телеграф, я думав, що сим зроблю велику прислугу людскости, але я ніколи не гадав, що мій добрий винахід буде причиною страждання стільком шановним джентльменам. Так, джентльмени, я бачу на вашому обличчю печать муки; yes Gentlemen; але се не моя вина; я не покладав собі в голову, що на таких видатних місцях слугування моїй штуці буде о стілько мало джентльменів, що кожному випадатиме не спати що-третьої ночі. О, я поважаю нічний спочин, джентльмени; за моїх часів у ночі всі спали. Нарешті я не думав що моє винайдення служити має не потребі, але чудній приміє людській; я не думав що слугованне сій приміє забере стілько людей, саме в той час як усі інші найбільш радітимуть і втішатимуть ся дарамн спокою й свободи. Мене дивує, джентльмени, більш того, мене гідко вражає те сумне становище, в якому я вас бачу.

— Але дозвольте, пане, — спробував Іван Петрович сперечати ся, дозвольте; і під великі свята люди мають нагальну потребу подати якусь важливу звістку або вдати ся до когось із екстремним

запитанням. Невже-б ви бажали на сї дні зовсім замкнути телеграф?

— Ви знали річ про потреби, добродію, — от погляньте, — і приступивши до апарата Морзе витяг одну телеграму з під цілої купи інших. — Ось, читайте: „Брат умирає. Приїздіть.“ Ся денеша має тільки шість слів; вона проста і коштує тільки сорок п'ять копійок, бо її автор не має спромоги заплатити більш. Її викликала потреба. А як ви гадаєте, хутко вона дійде куди треба? Аджеж на їй лежить єімдесять ще й п'ять поздоровляючих, із двадцятьма п'ятьма телеграфами про відіслання пшениці, а над ними ще є двадцять поздоровляючих але нагальних; і се, добродію саме в той час як мабуть сам чорт гуляє по дровах. (Правда що остання невігода за хвилину перед ним перестала істнувати, бо лихий дуже змерз і подав ся собі гріти ся до пекла, де після всіх гіпотез далеко тепліш ніж у Києві та ще й на улиці, до того ще й на Новий Рік).

Помовчавши хвилинку, Морзе казав далі: Ви завдали мені питання, пане, і я мушу вам на його відповідати. Добродію, я не мислю залишати без задоволення ваших нагальних потреб. Я навіть не маю заміру відібрати вам змогу міняти ся повиншованиями, хоч у їх я бачу мало глузду а ще менше щирости. Але я вимагаю, добродію, щоб ви не вантажили на бідолашних людей стілько надсильної праці в ті дні, що зовсім не їй призначені. Я поручаю вашій обачности так урядити ся, щоб ваші численні повиншования подавали ся принаймні за тиждень до того дня що треба їх передати. Нехай джентльмени збувають їх по троху, по змозі; се не так їм буде важко, і тоді, добродію, на призначені спочинку дні зістанеть ся небогато праці, викликаної справжніми потребами. Тоді можна буде зовсім екасувати обовязкову роботу на сї дні; досить буде кількох осіб, які з доброї волі стануть до роботи за потрібну плату й два-три вільних дні потому.

Зовсім засоромлений Іван Петрович тихо вимовляв: Я невинний, я невинний.

— Ні, добродію, — перехопив Морзе, — ви дуже винні. Правда що ви тільки тепер чули від мене ті умови в яких ви не були-б винні, але гуманне почуття повинно-б вам їх раніш проказати. Так, ви дуже винні, тим що тепер насміли подати ваші п'ятнадцять повіншовань, саме тоді, як їх (се ви повинні знати) проважатимуть проклони тих, хто над ними працюватиме. Ви цілком винні й заслугуєте кари.

— Скарати його, скарати, — загули голоси.

— Що йому зробити? — запитали інші.

— Зв'язати, — загадав Морзе.

Миттю з усіх апаратів зірвали намотану папірову стяжку (з вибитими на їй повіншованнями) і тією стяжкою обилутали Івана Петровича як сіткою, і дивна річ: легенька, рвачка тая сітка скрутила Івана Петровича так міцно, що він і пальцем не міг порушити.

— Зміцніть батерию на двісті елементів і включіть його в ланцюг, — звелів Морзе.

— Включити в ланцюг! Боже мій милий! Що се визначає? — скрикнув жахнувши ся Іван Петрович.

— Се визначає, — відказав розкудовчений телеграфіста, — що електричний струмок пяти сот елементів піде крізь ваше тіло і воно буде тим шляхом, яким ітиме відсіля ваша нагальна телеграма.

Кажучи се телеграфіста вхопив Івана Петровича за карк. Щось десь переставили; до рук Іванови Петровичу зблизили якісь дроти.

— Замкніть ланцюг, — почувалась команда. Страшний електричний удар стрепенув усе тіло Івана Петровича; іскри йому з очей сипнули; напружившись він порвав ся вперед і... прокинувся в кріслі перед своїм робочим столом. Перед ним лежала недописана „срочная.“

— Одне, яке чортівня може приверзти ся порядному чоловікові в новорічному настрою, — сказав до себе Іван Петрович.

— А проте, може все се правда, — додав він трохи згодом і на деякий час замислив ся.

У грудні 1897 р.

В. Сивенький.

На ювілей
ІВАНА ФРАНКА.

1.

Веснянка.

Весняная хвиле,
Чом не всім ти мила?
Чом не всім ти людям
Несеш чар, красу?
Лиш кметі і дуки
Затирають руки,
А бідна голота
Гине без часу.

Бо кметям і дукам
Зеленіють ниви,
Набиті калити
За дорогий хліб,
А бідній голоті
При тяжкій роботі
Лиш одно всьміхаєсь —
Передчасний гріб.

Та кметів і можних
Навіть до могили
При сьпівах набожних
Ведуть і зітхають
І в голос ревуть.
А голоту бідну
І в хвилю послідну
Деруни несенті
Як лишку зідруть.

Весняная хвиле,
Будь хоч раз зичлива,
По великій правді
На всіх око май!
Чаруєш красою, —
Почаруй з бідною!
Щоб голова бідна
Хоч раз була гідна
Радісно сьпівати
Твій чудовий рай!

2.

Гей, хто на сьвітї красшу долю має?

Гей хто на сьвітї красшу долю має,
Як той, що тихо в запічку дрімає,
Слівця лихого нікому не скаже,
Язик за зубами, мов німий тримає.
Нехай йому тешуть на голові кіле,
Він усе приймає в найбільшій покорі,
Молитву шепче — на все лихо-зіле,
Най загортають останнє з комори!
Мов віл смирененько карк у ярмо пхає —
Гей хто на сьвітї красшу долю має!

Гей хто на світі красшу долю має,
Як той, що звук панські пороги лизати!
І душа сита і личко гладеньке.
Хоть люд гонять злидні із рідної хати,
За панську ласку, за свої вигоди
Не лиш край рідний, але всі народи,
Віддав би в неволю, нехай пропадає!
Гей хто на світі красшу долю має!

Гей хто на світі красшу долю має,
Як той що нарід все звук научати,
Що добро люду лежить лиш в терніях,
Хто терпів не хоче, той буде проклятий;
Велич народу не в борбі, завзято,
Лиш в самодурстві, сльозах та кадилі;
Жити, думати, про світ божий знати,
Тут не для тебе, хибаж у могилі, —
А сам гріш до гроша тихенько стягає, —
Гей хто на світі красшу долю має.

Гей хто на світі красшу долю має,
Як той, що щиро хоче працювати,
Хоч голод, холод йому докучає,
Тюрма й кайдани! Хто буде збирати
Праць его плоди? Чей хтось колись знайде
В тямущого брата, у безсмертнім слові.
І заніміють всякі лихосуди
І щире спасибіг мов грім залунає.
Гей хто на світі красшу долю має!

1898

Павло Думка

селянин з Кудчинськ, в Тернопільщині.

Угорські Русини, а ювілейний рік 1889.

Історія угорських Русинів, перекази старших людей і мій власний досвід вказують мені, що давнішими часами угорська Русь не була так відрізана духово від галицької Русі, як за останніх 20—25 літ. Не говорячи вже про давно минулі століття, ще і в нашому віці до 70-років богослови з угорської Русі женили ся в Галичині, а галицькі на Угорщині, руська молодіж з Галичини учила ся в Унгварі, Кошицях, Пряшеві, Бардіїві і н., таї таким робом зносили ся з угорсько-руською молодіжю. Також і се відомий факт, що до відкриття залізних шляхів простий, руський народ з Угорщини густо часто бував у Галичині, або фірманкою, або гонячи туди худобу. З тої отже причини угорські Русини давнішими часами більше відали про Львів, Перемисьль, а через те і про галицькі діла, як про Пешт, Прешбург, та про угорські діла.

Сьому всьому — виразно тут мушу зазначити — зробила кінець москвофільська праса з Галичини; вона вчинила те, що нині „угорська Русь відрізана духово від галицької більше, чим Австралія від Європи.“ Дивно воно, але й правдиво, що з її підмогою угорські Русини забували про галицьких своїх братів. Аж до найновіших часів ніхто на Угорщині не чув і не знав про національний рух і письменство русько-українського народу, бо

на угорській Русі читали ся лише „Слово“, „Пролом“, „Галичанин.“

Коли по 1868 році мадярське правительство почало добачувати, що ті „руськи“ газети і книжки, які з Галичини приходять на угорську Русь, пахнуть панславізмом і москвофільством, гляділо вояком на кожного, що кормив ся сими „духовими плодами.“ От тим то угорські Русини, аби стати в очах правительства „благонадежними“, покинули, відrekli ся зовсім усяких газет і книжок, які діставали з Галичини, та й так зірвали всякі духові зносини з галицькими Русинами.

А що угорські Русини не знали, що се „руська“, а що „русько-українська“ література, та що сеся остання москвофільству ворожа, — то й не могли правительству і мадярській прасі показати сеєю ріжницею, яка існує між тими двома літературами не тільки по мові, але й по иньшим прикметам. Так отже твори русько-української літератури замість сьмілого і безпечного розповсюдження натрапили на ріжні ворожі заборони, та безглузді толки.

Не дивно, що угорські Русини лише в останніх двох-трох роках зачали по трохи знайомити ся з мало-руським письменством, та в числі иньших малоруських письменників також сучасним труженником Іваном Франком. За се знайомлене угорських Русинів з малоруським письменством і з Іваном Франком треба подякувати п. Володимирови Гнатюкові, що збираючи етнографічні материяли на угорській Русі в рр. 1895 і 1896 намагав ся по змозі знайомити угорських Русинів з народними справами і з літературними відносинами галицьких Русинів.

Завдяки заходам, а по часті й материяльним жертвам п. В. Гнатюка зважив ся і я написати для мадярської публіки коротку розвідку про мало-руське письменство, та перекласти брошулку „Порабочасмый народъ“; завдяки заходам п. В. Гна-

тюка переклав я до тепер на мадярську мову з творів Івана Франка: „В поті чола“, „Учитель“, „Кам'яна душа“, „Украдене щастє“, „Для домашнього огнища.“ Я мабуть не помиляю ся, вірячи, що як д-р Іван Франко буде обходити 50-літний ювілей своєї літературної діяльності, — то не лише вся угорська Русь, але й Мадяри брати-муть живу участь при обході сього ювілею. Щастє Боже!

Стройна (в Угорщині). 1898.

Юрій Жаткович.

Поет підчас облоги.

„Грѣшно въ годину слезъ и гори
Красу луны, небесъ и моря,
И ласки милой воспѣвать.“

Девіз „тенденційниъ.“

У місті панує велика тривога.
Туманом окутала вража облога
І голод грозить ся страшною рукою.
Від шлигів ворожих не має спокою.
Збираєть ся в місті за радою рада,
Та згоди не має, панує розрада,
Змагання, непевність і крик: зрада! зрада!
Мов тяжка хвороба так час там пливе,
Та місто не вмерло, воно ще живе.

Он в церкву ідуть молодята до шлюбу,
Он мати колише дитинючку любу.
„Ходімо, — говорить дружина дружині, —
З'єднаємо руки і долю свою,
Як згинуть прийдець ся, — в останній годині
Побачу край себе дружину мою.“

„Спи, — мати сьпіває, — моє немовлятко,
Урожене в люту годину дитятко!
Не будеш ти лиха і голоду знати,
Пока ще на сьвітї живе твоя мати.“

Іде на стрівання хороший вояк,
Віта його мила щаслива.
„Чого зажурив ся, мій любий козак?“
Питає дівчина вродлива.

— Прощатись прийшов я, кохана, з тобою,
От зараз піду з товариством до бою,
Не сила терпіти лихої напасти,
Волю я в широкому полі пропасти,
Ніж тут, немов у турмі погибати!
Тебе тільки, зіронько, жаль покидати...“
Вона подає йому стрільбу грімку,
Чіпляє сама ясну шаблю важку,

Цілує, і пестить, і щастя бажає,
І мов на музики на бій виражає:
„Хай наша зоря тебе, милий, веде!“
І милий на смерть без вагання іде.

А он-де нещасний коханець край брами,
У роспачі голову стиснув руками:
„Найгірша для мене ся люта година!
Не любить мене чарівниця-дівчина.
Подвійний мій роспач, подвійний мій жаль,
Моя нерозважна печаль!...“

Он пісня з високого муру лунає.
По мурах одважний сьпівець помагає.
Поет не боїть ся від ворога смерти,
Бо вільная пісня не може умерти,
Тож він з ворогами і з лихом жартує
І вірші мов лехкої стрілки гартує,
І подає пісню в широкий простор,
Скрізь чутно її, на майдані і в полі,
Юрба перейшла тую пісню, мов хор.
Все бачить сьпівець у широкім роздолі
І небо, і море, краю сьвітоу,
І людям сьпіває він пісню нову.

Усе одбиваєть ся в піснї, як в морі,
Рожевая зоря і червонная кров,

І темна ненависть і ясна любов,
І племінь пожару і місяць та зорі.
Та пісня, як море, і стогне, й рида,
І барвами грає,
І скелі зриває,
Як чиста, прозора вода.

Всі слухають пісню: нещасний коханець,
Щаслива пара, і мати, й дитина,
Сьпіва тую пісню дружині дружиця, —
Те знає і тїшить ся музию обранець.
То в день, серед людю, поети мов діти,
Ім милі тріумфи, і лаври, і квіти,
І вабить їм очі великая слава,
Якої не дасть перемога крівава, —
В надії на неї терновий вінець
Прийма молоденький сьпівець.

Ось день проминув, зник і вечер погожий,
Ніч криє і місто і табор ворожий,
І дивлять ся любо небесні очі.
Поснули усі до спочивку охочі,
Здрімала ся навіть обочна сторожа,
Скрізь тихо... Міцна чарівниченька божа,
Корить ся їй все під кінець,
Але не корить ся сьпівець.

Ті проміні горді, ясні золотії
В ньому розбудили і речі, і мрії,
Іх стримати — груди тісні!
І прудко, мов іскри з багаття огнисті,
Мов хвилі гірського потоку сріблісті
Летять голосні пісні.
І ллють ся і ллють ся без примусу, вільно,
Недбалі про славу й вінка,
І линуць з північними вітрами спільно
Високо під ясні зірки.
Бренить у них радість, лунає і горе,
Шумить у них спогадів, мрій ціле море,

Навколо них роспач хаосна чорніє,
Над ними веселка надії промінїє.
Не знає поет, чи хто слуха його,
Не стримує серця і сьпіву свого,
Сьпіва серенаду ясній своїй зірці,
Та ночі, та музи своїй винозірці,
Що з ним була в кожній порі...
І пісня чарує облогу ворожу
І будить на мурах обачну сторожу,
Заснуть не дає до зорі!

12/IV 1896.

Лесья Українка.

САМОВБИВЕЦЬ.

ОПОВІДАННЯ.

Се було 188* року; я був тоді на третьому курсі московського університету і з своєї хатини у мебльованих горницях на Садовій збирався на останній іспит. Льокай постукав мені у двері і увійшовши подав лист. Я глянув на напис на коверті, рука була незнаєма, або я бачив її давно та забувся. Коли-ж я почав читати листа, першу хвилю я здивувавсь, але враз дивування заступило болізне, непокійне приголомшення.

Ось що було прописане у тому листі:

Любий друже!

Не здивуй тим, що я Тобі писатиму. Жити мені нема більше рації, я не можу і не хочу жити і мабуть коли Ти одержиш сього листа, мене вже не буде!... Однаково! хіба-ж не однаково, коли вмерти, коли перейти у нечуття? Але жити? ух... аж моторшно! Не питайся в мене, як дійшов я до сього переконання, але мене тягне туди... у невідоме... тут усе довкола така нісенітна дрібниця! Прощай та, як що здолаєш, будь щасливий... Але може я ще зажду... кілька часу; врешті я бажав би ще перед тим побалакати з ким щиро... Ти мені пригадавсь і через те пишу до Тебе. Як що хочеш прибути на-здогад може побачимося, може ні, приїзди швидше

Твій щирий

Микола Пятигорець.

З Пятигорцем ми вчилися у тій самій гімназії і разом, всеж ніколи не були ми близькими друзями; він завше ретунався того гуртка гімназистів, до якого належав я. Се були гімназисти, що в їх, так мовити, прокидувалися громадські чуття, вони цікавилися громадськими питаннями, силкувалися поширити свої знання, зрозуміти так звані прокляті питання. В Пятигорця-ж був свій окремий гурток приятелів, вони бавилися більше мисливством, танками, часом картами, але проте Микола був щирий товариш, у змаганнях проти начальства не ховався за інших, читав більше за усіх своїх приятелів і ми частенько з їм розмавляли, змагалися і були собі, хоч не друзя, та товариші-приятелі.

Через віщо Пятигорець не приставав до нашого гурту, я тоді, бачучи, що і його цікавило те що і нас, що часом він нудить ся з своїми приятелями та не поважа їх, не міг зрозуміти, але зараз мені здається, що то з самолюбства. Хоч він і не появляв його, та був мабуть дуже самолюбний хлопець, невідмінно бажав верховодити і як не міг бути першим у нашому колі, то й притулювався до иньшого товариства, хоч менше йому цікавого, так слухнянішого.

Так було колись. Минуло вже три роки як ми розїхалися, не бачилися та прецінь і не листувалися; якось тільки вже близько року одержав я несподівано від його листа, де писав, що посварився з своїм батьком та матір'ю і відцурався їх, що счинив так через те ніби, бо вони страшні деспоти, не дають йому жити так, як вважає обов'язковим і таке далі, але самої okazji, з якої стала ся та розрада, не визначав, а бідкався тільки, як тяжко достанеться йому, розпеченому з малку, стати на власні ноги та, не скінчивши вчення, самому заробляти.

Пам'ятаю, той лист здивував мене дуже. Я трохи знав Пятигорцевих батьків, тай був певний, що у за-

палі він вимальовує їх загостро. Був він в їх єдиний та дуже укоханий син, старі були люди не злі і не дуже твердої вдачі, то й такого тягара на сина не ладні були покласти. Певно, гадав я, уся річ у тім, що вони не однаково з сином розуміють життя, а бажали-б, щоб дитина їх мала ті-ж погляди і відповідне поводження. Се може бути і дуже неприємно, алеж трапляється чи не у кожній родині і стати на своєму що до обов'язків та розумового життя Миколі можна-б, і не обтяжаючи старости своїх батьків невимовно тяжким лихом розради з дитиною.

Так само я і відписав тоді Пятигорцеві.

Незабаром одержав від його відповідь, дякував мені з запалом за мою пораду, писав, що ніхто так по правді не глянув на справу і не казав ему; писав, що помирился з батьками і щасливий від тоді.

Листування наше тоді-ж увірвалося, але минав рік і нараз я одержав той нещасний лист, що тримав его у руках.

Лист той надійшов з Чернігівщини, де був маєток Миколиного батька. Повіз на південь відходив з Москви аж ввечері. Ідучи на іспит, я забіг до канцелярії та помастив трохи канцеляриста, аби виправив мені „отпуск“ того дня, в інспектора бо годі було клопотатись за „отпуск“ з так особистої оказії.

У іспитовому залі приятелі здивувалися побачивши мов бліде обличчя, помічаючи нервову напругу, з якого несамохіть тремтіли руки, тремтіли хмарні сутні обличчя, мінялись від непомітних рухів его мимшець.

— Не вже се і ви злякалися іспиту? — дивувалися вони, знаючи, що я завжди спокійний ішов на іспити.

Мені схотілося поради, заспокоєння, я показав Пятигорців лист.

— Майте спокій! — іронічно завважив один з приятелів, — не застрілить ся, ані струєть ся.

Мене вразило прикро таке відношення, я розгнівався та не схотів розмовляти.

Ввечері я вже рушив на південь, досталося їхати прецінь двох суток залізницею та ще верстов з тридцять кіньми. За який час почуття непокою втишилося, але-ж питання чи побачу ще Миколу, чи здолаю его об'їхати, заспокоїти ворушилися без перестану, а часом вибухали душими хвилями, знов колотячи мої зохлаї від втоми нерви.

На маленькій станції, з якої треба було їхати кіньми, повіз перестоював усіх дві хвилини, фурманів там не було і я заледве знайшов чоловіка, що погодився доправити мене до Пятигорців повошиною парокінь. Хутір їх стояв у лісовій стороні, усею дорогою довелося їхати пісками, лісом, конята часом ледве тюпчили. Мені, мешканцеві степової країни з роду не доводилося стільки бачити, такий час перебувати у лісі. Він своїми тихими, темними вогкими пущами, яскраво осяяними, радісно зеленими прогайловинами, часом суворими, могутніми круговидами, коли з якогось сугорба виявляється безкрая, де далі темніша і темніша, в кінці аж чорно-синя далечінь лісу, що мов вигинається своєю кострубатою, шишлястою епіною осью спускаючись у долину, ось знов здіймаючись на узгір'я, з початку переймав мене, та трохи згодом я вже втомився незвичними враженнями, мені робилося смутно у лісі, а вже надто як набігала і застидала сонце хмарка, а вітерець кужелив зелені лісові шати; знов думки тоді частіше та болісніше оберталися туди, куди я їхав: чи побачу-ж, чи ще живий? що, як спізнюся, може на саму маленьку хвилю спізнюся? І мені уявлялися обличчя старих Пятигорців, їх неосяяне горе, стіл у залі засланий білою скатіркою, воскові свічки блимають серед дня, жовте сийво їх наче три маленькі плями у повітрі, на столі холодне, воцаного коліру тіло, що було колись Миколою, на лобі патьок застиглої крові, пасмо волосся пришло до его... чути гугнявить дя-

чок, з п'ять бабів позіхають та сякають ся у кутку, — поприходили доглядати душі.

— Чи далеко ще?

— Зараз повернемо попід ставом, то вже Пятигорців став, там що добрячий... далі через греблю тай у двір.

В мене аж серце затіпало ся.

Залисніло широке плесо, машталір гукнув на коні, ми пустилися швидше, звернули на греблю густо всажену ставними вербами, нисше греблі стояв вже покинутий та похилений вишняк з обскубаною очеретяною стріхою, ціла зграя воробців весело цвірінькали та метушили ся на їй. На тім боці біліли повітки, кухні, горниці дубові, мазані, покривані очеретом, — то була оселя Пятигорців.

— Панич дома? — спитав ся я невпокоєно дівчини, що відчинила мені двері.

— Дома, зараз вийдуть.

Я трохи заспокоїв ся. — А старі пани?

— Тай старі дома: пан десь у лісі, а пані на вгороді.

На кілька хвиль я лишив ся сам у залі.

Се була звичайна зала, які трапляють ся по горницях українських панів середньої заможности — та по троху старосвітських, не дуже велика, на три невеликих вікна з одного боку і три з другого. Кнапка, стілець біля неї та декільки креслів — червоного дерева під однією стінкою, старе фортепяно біля другої коло дверей у дальші покої, — воно трохи припало пилом тай знати давно не відчиняло ся, чи не з того часу, як господарка була панночкою, — поміж вікнами дзеркала такі, що рамців в їх більше як скла, попід їми стільці до карт, решта гнуті віденьські ослопці тай потім.

Трохи згодом увійшов Микола, але не хапаючись і не дуже зраділий, скоріше навпаки. Очі йому не дивили ся на мене, а все уникали проворно та нервово бігаючи низом, але найдужше торкнуло мене, що лівця була йому підчеплена рушником.

Ми почоломкали ся.

— Що се в тебе?

— Ат нічого, так... — не схотів він казати.

— Голубе! що тобі?... — почав був я про его лист.

Микола помітив се і захватав ся. — Ні не зараз, не зараз, потім, як підемо кудись з дому... ходім, коли хоч, прибери ся з дороги — перехопив він мене. — Я не хочу, щоб чули, — додав пошепки.

Ми пішли до его у хату.

Після прибирання треба було поновити знаємство з старими Пятигорцями, небагом покликали до обіду; Пятигорці обідали рано, се була тільки перша година, по обіді ще пили чай; тимчасом Микола десь задів ся, мати его теж вийшла, я лишив ся в двох з старим. Чогось я був певний, той сам Микола навернув мене на те, не схотівши балакати у горницях, що він не бідкав ся батькам на свою скруту, не появляв свої заміри. Отож силковав ся я провадити звичайну дрібязкову розмову, аби покрити навіщо приїхав, казав між иньшим, що були ми з Миколою приятелі, тай схотіло ся мені его перевідати.

— А хіба він не писав вам... не кликав?

— Ні — нерішучо відповів я.

— А я гадав... та у усякім разі се велике щастя, що ви погодили ся.

Я глянув на его вивірюоче.

— І за віщо таке лихо причепило ся Миколі? — сказав він зрушено. — Бог знає що з їм чинити, одно сумує, нудить ся, каже ні по що жити, нахваляєть ся заподіяти собі смерть. — Старий вимовляв через силу, голос не слухав ся, тремтів, уривав ся.

— Чи то-ж може стати ся... воно минеть ся... — не знаючи як заспокоїти, обізвався я.

— А хто знає?... Я нічого не розумію, не допийму, що він і за людина така! В усіх діти як діти, наш торік був з нами зовсім посварив ся, так

з доброго дива... ну помирили якось, раділи, ще знов отсе лихо! Не вгадаю що і робити, як і ратувати?... Вже я за себе не кажу, буде як буде, на все Божя воля, а мати? що з бідною матір'ю робить ся?... — і сльози замружили ся на очах в старого. — А Миколі те наче іграшки, задінь ся у лісі на цілісіннький день, а то стрільне зпенацька біля самих горниць, мати плаче, біжить, шукає, а він несе якусь пташку, або і так іде, ще і сердить ся, щоб не шукали, а як не шукати?... Ет! тай годі! — махнув рукою і відвернувся старий, щоб сховати вид. — Чи то его вчення так звело? важке ему було занадто, чи що? Як би знав, красше-б не вчив так багато...

— Чом же ви не відберете в его рушниці? — вихопило ся в мене.

— Що бо ви! хіба він пристане на те? хіба попустить!? Мати якось хотіла в его випрохати, скільки того крику було! наказав нам тоді і за гнобительство з его і за свавольство наше, а як би-ж то здумали не дати.

Я хотів відказати, що Микола недужий, що насильство супроти его, для его-ж ратунку, не буде гріхом, є навіть обов'язок.

Та старий, наче передчув мою думку, додав: А про те, щоб допомогло ся, як би відібрали? міг би втопити ся, завісити ся, отруїти ся, нарешті покинув би нас, деє задів ся-б тай заподіяв би собі... що надумав, ми-б і не знали.

— А то що ему з рукою? — спитав я після кілька хвиль важкої мовчанки.

— Ет! нічого. Схилила ся тут на селі пожежа, так невелика, кинув ся гасити, наче зрадів, у саме подумма, хоч і потреби не було жадної, було кому гасити і без его, ну трохи вдарило ему по руці бантиною, ні навіщо було і глянути... Та завязавсь, вже і загоїло ся, а він носить ся з тією вовкою. — Старому, знати, неприємно було про се розказувати, він був незадоволений з сина.

Ось раптово деє близько полихнув вибух рушницею; луна покотила ся лісом і розбиваючись, відгукувала ся знов і знов в богатих місцях, страхаючи нас.

Пополотнілий порвав ся з місця Миколин батько, зробив два кроки на гук, але враз завагав ся і знов повернув ся до свого ослонця. Спідня губа ему тремтіла, він намагав ся примусити себе сісти, та не сів, а невіпокоєно топтав ся.

Я схопивсь теж. — Певно се так щось... стривайте, я зараз его покличу... зовсім не в лад, — ще дуще занепокоюючи старого, промовив я захватившись і кинув ся у гущавину, відкіля почувсь вибух.

— Миколо! гей Миколо! — гукав я.

Жадної відповіді.

— Миколо йди сюди, мені тебе пильно треба!

— Що се ти мене покинув самого? — додав я ще сердито. — Йди сюди!

— Зараз! — почула ся з близьку незадоволена відповідь і за хвилю з кущів вийшов Микола, очі бігали ему в ростіч, на виду позначав ся зануджений вираз.

— Що тобі? — спитав він.

Батько его, що досі, продираючись між кущів, поспішав ся за мною занадто прудко на свої роки, побачивши Миколу, пішов мовчки, мов его і не обходило, але я бачив, що він був роздратований.

Ми з Миколою подали ся лісом. Я мовчав кілька часу, збентежений тим, що мало ся. Самобівство! Скільки за сією найстрашнішою подією незносімого людського горя, важкого, безмірного! Уявіть бездолюну людину, що перед нею ветає як страшний ратунок сама тільки смерть! Уявіть ту людину! Смерть для неї не радість, вона любить життя і рада-б, вдатна-б жити повно, радісно, вона чує і побиваєть ся тим лихом, тим негасимим жалем, яким побе своїх близьких, до останного змагаєть ся вона проти смерти, поки змарніла у боротьбі

воля здолає змагати ся, тоді навіть, коли вже зломлена вона ледви порськаєть ся на останці... Та горе давить не попускаючи, воля завміра, гасне і страшний кінець робить ся неминучий, конечний. Яке страхиття таке життя, така смерть! Який докір з їх на віки може і незароблений та неменше тяжкий, що попустили, не виратували, або не вміли виратувати!...

Я їхав до Миколи на таке саме лихо, присягаючись, щиро покласти усі сили, щоб поратувати его. Надія, що здолаю се, часом відживала несьміливо, часом завмирала боляче, торгаючи усю мою істоту. Та тепер, коли я побачив Миколу, довідався дещо про его життя та поводження, мені впадало на думку, що его замір не є наслідком лиха, але нервової болісти і через те я чув себе зовсім знесиленным... Лихо людське ще може можна за довгий час пригасити любовю, спочуттем, печалованнем, для нервово-недужого потрібні навпаки суворе поводження, глузування, треба придусити недужу волю, висміяти непевні заміри... Якаж потрібна до того твердість, суворість вдачі, яка відповідальність, коли такі недужі так легко здають ся здоровими...

Усієї гадки знов заколотили ся мені у голові останньої хвилі перед розмовою... Почати її так чинніше, від сего залежатиме може кінець... життя людське! Я думав, думав і, коли почав балакати, ще і за мить не знав, що казатиму. Нічого не вигадувало ся і врешті у схвилюваній голові лишилася одна думка: час вже, час, треба щось казати, треба вдавати спокійнішого.

— Ну, голубе, що тобі, яке в тебе лихо?

— Якого ще тобі лиха треба? — спитав Микола гостро.

Я пильно глянув на его. — Ти-ж писав про свій замір... непевний. Відкіля-ж він з'явив ся-б, як би не було лиха.

— А хіба само життя не досить велике лихо?

— Слухай! не мороч ні себе ні мене! Коли в тебе нема якогось справді страшного лиха, так нема і скільки будь, не кажу цілком, бо цілком сего нічим не виправиш, виправляючої причини до самовбивства. Зглянь ся, хоч на своїх батьків, хіба не бачиш, що з іми робить ся? Я сам не помітив як в мене почувсь відголос роздратованности.

Микола почув его і визвірів ся на мене. — Так я не буду з тобою балакати! — сказав він гостро. — В мене болить душа, а ти замість відповідно пожалувати, я кажу се слово, бо вимагаю в тебе саме жалощів, налазши з уразливим гриманням! Ти не хочеш, чи не вмієш відчутти чужому настроєви.

— Але щоб міг тобі відчувати, або хоч розуміти, мусів би ти появили попереду, що саме тебе гнітить, а ти натомість туманиш тільки мене як і усіх своєю захованою, незрозумілою тугою.

— От ще заходив ся-б виявляти, що мене так тяжко болить, тим, хто не можуть мене зрозуміти. Я сподівався, виглядав тебе, але бачу і ти, як і усі невдатен до того.

Бачучи, що розмова наша складаєть ся не гаразд, я перемовчав трохи і почав знову: Чи ти думав гаразд, який то страшенно прикрий кінець?

— Так прикрий та ще і страшенно? — спитав Микола глумливо.

— А вжеж прикрий! насамперед для тих, хто тебе любить та до кого маєш обовязки, прикрий для громади і не через те одно, що вона тебе викохала, а через те найбільше, що серед нервових людей твій вчинок рознеситиме пошесть байдужости до життя, нарешті прикрий та некорисний і для тебе. Вмерти і так доведеть ся і тобі, як усім, зарано.

— Ну, громада мене не обходить і трішечки, обовязки мені обридли гірше гіркої рідьки, а жити так я не можу!

Я аж спинив ся з дивовижі, почувши ту відповідь, і тільки вгадав спитати: Як саме?

— Не можу жити оттим життям, як усі дрібязковим, безколірним, без простору, без гострого хвилювання серця, нидаючись над кожною копійчиною, трусячись кожного вільного руху і то і перед урядом, і перед судом громади, і перед власним сумлінням, що мов та короста воно вчепилося і ніяк не відчепишся від його...

— І сумління у ту гущу?

— А вжеж! Чи не видно тобі, що се найтяжші кайдани на нашу волю, що через його ми не вільні скористуватися ні одними справді придатними до щастя, жалосними радощами, можливими для людей.

— Наприклад?

— Наприклад я хочу кохання справдешного, захоплюючого та і такого, щоб не нависало воно гирою на весь вік, а щоб його як дістати, так і покинути було легко, а думка, що се нечесно, труїть мені його радощі. Наприклад ще я прагну якихсь цікавих пригод, обставин, от якоїсь страшної війни або що, щоб серед їх кипіло життя, зринали палкі необмірковані почуття, величні події, а прокляте сумління зрадливо шепоче мені, що війна і все те комусь шкодить; неначе се мусить мене обходити! Я хочу розкошів, можності і, хоч сам не розумію гаразд чи маю право їх брати чи ні, а всеж сумління спинає мене і у сему вільно порядкувати! Деж та воля, деж та поезія життя? Та ось тобі красше приклад, чого бракує мені. — Глянь на сі дві могили, вони свідки такого життя, яким колись жили, яким варто було-б жити, якого я прагну, та якого вже зараз нема.

Ми стояли під той час на маленькій прогайловині біля ставу, оточеній високим довічним лісом. Біля самого берегу на їй справді здіймалися дві високі бургі, відрізняючись від яскравої зелені докола посохлою тирею між якою подекуди сірілися попилясті лісники. Я глянув на сі, як мовляв Пятигорець, свідки давнього приємного життя з ці-

кавостю, та вони нічим не задовольнили її, стояли собі бургі, як бургі з колишніх буд або гут.

— Знаєш які се могили? — додав Микола таємничим підкреслюючим голосом. — Тут колись за царя Олексія чи за царя Хведіра мій давний предок виробляв мідяні фальшиві гроші. Тут у лісах, що були тоді справдешними нестями, а не нікчемними лаштунками як зараз, сидів він на міцному корені, лив собі гроші на свій пожиток, бо мав до того охоту, ганьбуючи усі накази, усякі погрози. А грозили ся йому не аби чим. Були-б дістали живого, залили-б пельку розтопленою міддю. Недалеко відсеї, веретів з п'ять, є на горі городище, ловка була колись містина, а зараз не варта нічого! Там завше переховувався предок з челядниками підчас напасти, мав там гармати, порох і відбивався від нападу. Нарешті його таки встрілено, та товариство відбило ся і зять його ще кілька років провадив туж справу, поки і в наших місцях не скручено волю і діяльність поодинокі людини!...

— Зрозуміти гаразд, чого тобі треба, не можу, — перепинив я Миколу, — та коли щось розумію, одно вимагаєш від життя поезії, почуття та подій, чогось незвичайного, нещоденного. Чом би і не так? Та вдаєшся до сего з невдатними засобами. Роскіш, кохання не на всякого долю і від людської волі незалежні; до того кохання більшості, роскіш прецінь усім небрида і не можуть на довго бути окрасою життя, тай поезії в їх зовсім не так вже багато. Поезія розбою, війни, ще чогось, що марить ся та вабить тебе, та не можеш його уявити собі, все те пурнуло у минулі часи. А вже коли прагнеш завзяття, боротьби, так сучасна громадська діяльність може захоплювати цілком і потребує і величї духу, і міцних волі та почуттів!

— Даруй, будь ласкав! Чув і чув, нудно вже слухати.

— Цивнож і війна і розбій не можуть бути для тебе метою самі, а чарують своїми обставинами,

завзятістю, небезпечністю. — Тай мусиш громадську діяльність, хоч рівно з їми цінувати.

Мені здалося Микола мов осміхнувся, щось наче осміх засвітило йому біля губ, та враз він насунившись відказав:

Ото ще нікчемна звичка усе мов в аптиці рахувати на міру та на вагу, розмірковувати і розкопувати все розумом навпаки почуттю. Ну скажи, що справді страшного, що поетичного лишилося у сучасних небезпечностях?!

— Чогож тобі треба? — відказав я, мимоволі регочучись. Шильонського замку з Байрона, вязничної східної ями з верещагіновських малюнків або розтопленої міді з пригод твого предка? Май на увазі, вони гарні тільки по допису...

— Ні таки справді гарні чаруючі! Тільки такі страхіття, а не бліді сегочасні, я-б і міг перетерпіти; вони бадьорили-б серце, надавали-б натхнення красою...

— Натхнення те витхнуло ся-б. Та вже, коли се тобі не до вподоби, у сучасному житті є і інші джерела поезії для людей більше сумірної вдачі.

— Які се?! — дразливо спитав Микола роздратований тим, що я мов би вважаю його за сумірну людину.

— Та хоч наука, письменство, хіба в їх?... — почав був я, та Микола не дав мені скінчити.

— От мені смішно з отсіх повчаючих протосердостів, так само дурних як колишнє святобожество! — гримнув він. — Що мені з твоєї науки? Яка може бути краса у сему засьмічуванні пам'яті нікчемними дрібницями? Радощі науки, то бліді відблиски радощів дійсного життя. В тих, хто бавить ся нею, вона відбірає і сили, і хіть, і час, щоб користувати ся справжнім життям, справжнім щастям!... Се якась забавка для тихобожевільних, не для діяльних людей. А нарешті сучасна наука не має у собі нічого принадного, жадної краси, вона ще нищить красу давних людських мрій!

Се вже і я розсердився.

— А коли ти боїшся громадської діяльності, лінуєшся працювати наукою, так не вигадуй виребеньок, а живи вже життям звичайної, порядної людини. Се теж поважне життя і поважні люди, як що вони розуміють і виконують свої обов'язки, живуть чесно, роблять користне діло. Нічого у такому житті нема сороміцького і ще воно досить хороше, щоб не міняти його на смерть.

— Ах ти зовсім не розумієш тієї драми, що гнітить мене — докірливо, але лагідно відказав Микола. — Ти не розумієш, що то за страшена розпука, — враз зняв він високо голос, — коли маєш стільки жадання, а чуєш таку несилю, коли серце бентежить неоглядна жага, а ніяк її вдовольнити!...

— Пробач мені, мабуть нема тієї жаги, коли ти не клопочешся її вдовольнити.

— Так?! — скрикнув Микола. — Але чим, як її вдовольнити, коли нема жадної вартої мети, а сама людина є якоюсь безсилою, нікчемною іграшкою, чи природи, чи Бога, чи ще когось! — Та за хвилину додав: От тільки часом здається, що якась далека подорож може могла-б ще трохи мене потішити... Заведено не у західні держави, (що там може бути цікавого?), а у дикі краї, щоб натерпітись непридобрностей, небезпечностей, визволяти ся з їх, ставати віч на віч з хижими звірами, то що...

— Ну, а навіщо придасться твоя подорож, коли нехтуватимеш наукою і не придбаєш знаття? З неї можлива була-б єдино користь — збирання відомостей про природу і людей, а навмання чи теж можна робити?

Пятигорець невтішно сів на стіл. — Бач, яка я справді нікуди невдатна людина!... Ні, не так, невдатний я тільки до сучасного життя, між сучасних людей та обставин. Так однаково ні обставини, ні людей не зміниш і все те доводить ще більше, що рішення мій конечний!

— Се зовсім того не доводить, а доводить тільки, що тобі треба покинути химери, розумні життя, яке воно є, та знати, що праця є єдиною потіхою для людей.

— Годі! — мовив Микола уривчасто, — поїдьмо краще гуляти на човні.

Став у вершині густо уріс лісом і завертав ся коліном, та ще і поза їм потік простяг ся довгою хоч вузкою стежкою наче маленька тиховодна річка; де далі він вущав, переводив ся на широку водяну конову, що по під берегом вросла яскраво зеленими болотяними рослинами, а стрімке дерево як двоє мурів гнало ся з боків, сплітаючись високо прозорчастими дуками. Веселе проміння так і прискало через найдрібніші щілинки поміж листям, а й саме листя наче світило ся з середини любим зеленим сяйвом. Микола з усієї сили налягав на весла, човен прутко біг поміж мов заколиханих тихих зелених нетрів. Серед глибокої тиші часом тільки здорові жаби, злякавшись несподіваного гостя, важко шльопали ся з берега у воду, та ще якась пташина, пурхаючи поперед нами, торочила невгаваючи свою не штучку, куценьку пісню, немов допитуючи, хто ми і навіщо сюди забили ся...

А ми розмовляли про всячину, не згадуючи ні про мету життя, ні про смерть, ні про самовбивство, та зовсім весело. Мені здало ся що і Микола позбув ся смутку і відчуває себе навіть радісно.

— Ну і ставина! — обізвав ся я, справді милуючись, — певно у старовину робленний?

— Еге! — мотнув головою Микола, — кажуть той самий предок, що майстрував гроші, виснавив і сю греблю.

Ми і не помітили як рів зробив ся зовсім вузький, весла почали черкати ся од берега, а човен часом доставав землі. Їхати було незручно.

— Треба повертати, завважив я.

— Зажди, поїдьмо ще трохи далі.

Та незабаром ми вже нездужали потягти човна, а рів зробив ся такий вузький, що ніяк було і завернути ся.

— Щож ти наравя? — засміяв ся я. — Самі ми достанемось до дому і пішки, але як видобудемо звідсі човно?

На відповідь Микола скочив на берег і, вхопивши човно за ніс, намагавсь повернути его на руках, не давши мені ні оглянути ся, ані встати.

— Що ти?! — порвав ся був я допомогти або хоч полегшити ему, та се годі було зробити. Він вже так високо зняв перед човна, що я мусів тільки глядіти, аби не плюхнути ся у воду. Фізично Пятигорець був досить дужий, а проте я не сподівав ся в его такої сили, бо, хоч напружившись і зачервонів ся, — звичайний колір обличчя був ему попилястий, — а таки зробив, що хотів.

Коли після того глянув я на Миколу, на усій его постаті позначало ся стілько, хоч захованих, задоволення та погорди, аж мимоволі прокинула ся в мене думка, чи не навмисне для сєї гімнастики запроторив ся він сюди. — Та враз мені зробило ся ємнішно з моєї вигадки, така здавала ся вона нісенітна.

Вже перед кінцем семої години повертали ся ми до дворища. Сонце стояло ще високо, та проміння падало вже косинею, визолочуючи приємними відблисками увесь краєвид до найдрібнішої комахки на стеблинах високої трави. Микола пристав до берега трохи не там, звідки ми узяли човна і повів мене вузькою стежкою поміж густих та високих бурянів.

— Здержись! тут часом трапляють ся гадюки — завважив він і, припинивши мене, наздогнав та подав ся вперед неначе щоб стати на оборону, дарма, що в мене був ціпок з залізним заступцем.

За хвилю він раптово обернув ся та, не даючи схаменути ся, штовхнув мене назад, вихопив з рук

ціпок та прошепотівши: „Гадюки!“ сам кинув ся вперед.

Справді дві досить здорові чорні гадюки, знявши в гору свої головки і не попускаючи з нас своїх ворожих, жовтих, з металічним відблиском очий, тікали з стежки. Микола ввесь вихилившись наперед та відсовуючи назад ноги, аж я здивував ся як він не впав, кинувсь до їх, поперерубував одну і другу та залюбки покрушивши їм голівки, зняв ще тріпочучих гадюк на заступці тай повикидав у бурян.

Знов майнула мені думка, чи не навмисне для сієї боротьби з гадюками повів мене сюдою Микола. Може він уявля себе, засьміяв ся я нишком, ніби то він у пушах середньої Африки поборює удави, і щось ся думка не здалась вже мені такою чудною та нісенітною.

Поки перебував я в Пятигорці, ми з Миколою з ранку і до вечеру нікали по лісах, він з рушницею про slučaj, чи не набіжить якої дичини, я голоруч. Зразу днів двоє троє він ще частенько замислював ся, вид ему темнів, на лобі стягали ся грубі зморшки, ніздрі роздimalи ся, потуманілі наче вилинялі очі метляли ся мов миша по настці. Кожен раз спостерігши в его той вираз, я дожидав ся прикрої розмови і справді після кількох хвиль такого задуму Микола завше заводив про самовбивство. Кожен раз я починав з їм змагати ся з найцирїйшими жалощами та спочуттям, силкуючись збудити у ему замиловання до життя та вкінці він мене роздратовував і ми сварили ся. Вже по кілька разів перекидали ми усї можливі доклади про і сонїтра, наші змагання обридли обом прикметно і де далі ми звертали ся до їх рідше. Микола часом, наче забудеть ся, реготавсь, гарював навіть, залюбки, але взагалі почував себе зі мною ніяково, так здавало ся ему обридло вже сумовати, поривало до веселощів, та появили сего він соромив ся.

Микола мабуть бачив се і сам, бо завважив потрібним з'ясувати мені ту зміну, що я міг у ему помітити. Знаєш, обізвав ся він якомсь, а сам не розумію як можу іноді так сьміяти ся, вдавати такого веселого, коли рівночасно, ані на хвилю не відступаючи, панує надімною скажена скрута, а страшний, хоч жаданий кінець загляда у очі? Мене се дратує! се якась нікчемність вдачі.

— А насправду тобі треба-б хіба радїти, що почуваш ся красше. Час вже тобі покинути отті нікчемні довбання у собі, з нікчемними думками про смерть! Ти-ж бо і сам виразно чуєш красу життя, тай як її не можна відчувати? поглянь навкруги...

Місцевість довкола справді була на замиловання. Була дев'ята година ранку. Небо яскраве, блакїтне, прозоре, мов перемите, глибоке і веселе манило очі, тільки двоє чи троє маленьких білих, білих хмарок неначе полоскали ся у ему і, мов замліваючі від жаги, розпускали ся у блакїті. Ми стояли на прогайловині серед молодого та буйного лісу, лишню вбранного лапатим листям, висока трава у поясе, уся вшпана барвистими квітами слала ся мов килим. Над осяяну середину прогайловини, гонячись за метеликом, злетіла якась мила пташина, промінь грав біля неї і у прозорчастому повітрі виразно відрізняла ся найменша краплина на її пірцях, видко було як крильця метелика бреньять колірахи веселки.

Кажучи свою останню пораду, я був справді зачарований, тай не помітив яке вражіння зробила вона на Миколу, а Микола страшенно роздратований на те, що я спостеріг у ему зачарування життям вигукнув заклятовано:

— Добра порода облишити те, що є наслідок усякого почуття, усього розуміння! Але як можу збити ся чимсь, що я не є?! Мене дивує твоя слїпота. Сам ти о стілько слїпий, що вдатен милувати ся усїм оттим дрантям, тай милуєш, та не начінай

своє нерозуміння пнйшим! І раптово схопивши рушницю він вибухнув на пташину. Безсило згорнули ся її крильця, тріпонули ся ще раз, вдруге і, чи то так здало ся, з таким виглядом мов скаржила ся на кривду, вона зсунула ся у траву.

Микола був порвав ся за нею, але враз спинив ся.

— Навіщо я се зробив? — промовив він докірливо наче сам до себе.

Я глянув на єго здивовано.

— Така мізерна, нікчемна вдача! Навіщо і за віщо вбив я отєю пташину, вона так мабуть хотіла жити; мені тепер шкода її, сором свого вчинка... А! се знов мізерність! По що маю сорозити ся, жаліти? Се знов доводить нікчемність вдачі!...

Я нічого не відповів. Тільки і мені і Миколі почувало ся тут ніяково і, не помічаючи самі як, ми рушили далі, а небавом вже розбалакались про щось иньше.

Днів двоє переогодом я подавсь від Пятигорців. Я бачив, що мушу вже їхати. Микола значно позбув ся сумного настрою, мимоволі єго обгортали веселощі, бажання жити, моя присутність тільки перешкаджала єму цілком переняти ся їм, бо навмисне розпалював свою вже захлялу тугу, аби не здавати ся чудним. Я прецінь був певний, що він не зробить собі нічого лихого та для певности відібрав обітницю, щоб не заподіяв собі смерти, не викликавши мене та, що будемо листувати ся. Він погодив ся, але не дуже запрохував мене заждати в єго на далі, скорійше був радий, що іду.

Якийсь час ми справді листували ся, та нам ні за віщо було писати одно до одного, або було якось ніяково. Для мене писати Миколі завше був тяжкий обовязок, я мусів вигадувати чим би сповнити листа. Те саме позначало ся і на Миколіних відповідях, де далі наші листи спізняли ся, надходили рідше, нарешті, не знаю як, листування перервало ся.

Після того мені не доводило ся бачити ся з Миколою, чув тільки за него, буцім одержав після далекого родича дуже велику спадщину, на яку ніколи не сподівав ся, та й оселив ся у великому місті.

Не що давно вже, їдучи желізницею, стрівсь я з одним товаришем з гімназії, розбалакали ся, почали згадувати товариство, хто кого бачив, що поробляють, згадали і Пятигорця.

— А! засьміяв ся товариш, сего часто бачу, мешкаємо у одному місті.

— Що як він зараз, не сумує, не нудить сьвітлом?

— Зипоха не вгадаєш. Веселий він не веселий тай не смутний, так собі, але гірше...

— Що таке?

— Та щож. Ти знаєш Микола зараз дуже пишний пан, живе у великих роскошах, нічого не робить, та се ще байдуже-б, річ сьвітова — гірше вже трохи. що в єго занадто чудасий і то у всячній: в поводженю, у вбраню, в установі хатній, так наприклад єго кабінет ввесь втягнутий чорним сукном; через стіну, навкося, нарівню, закрючено зверху вниз, видруковано по писаному золотом: „Мані факел фарес.“ На стільці завішеному чорним оксамитом покладені череп та дві кістки людські, от як малюють на іконах Марії Магдалини; сич запевне не живий, бо живий здох би враз, чатує над дверима; усі меблі, хоч їх не богато, маленькі, японські, такому цибатому як Микола достаєть ся мастити ся на їх як сороці на тину, так же се мабуть мусить появляти незначність людську... Темрява, очі болять — і се кабінет. По иньших хатах ще иньші хімери, якіє бліді мов не живі, а воскові печерні рослини, скрізь мов виляняли коліри, чудні малюнки, не вгадаєш що

на них намальовано; у обстанові нагадує щось майстерню алхіміка, щось вакхічні гульбища, щось чарівництво і таке иньше. Але хай би вже і так, та от що найгірше Микола пустився в письменство...

— Ну, що ж тут поганого?...

— Ет здавалося-б що, але глянь, маю від него гостинця, і товариш витяг з сакви невелику книжку з дуже товстого смутно-бузкового коліру паперу. На обгортці намальовано якісь руїни, довкола навіть, здавалося, поверх їх вода, по за руїнами вона збігаєть ся з хмарами, між хмарами місяць, з боку, наче граючись їм, уся осяяна промінням, якась руда дражливо-вродлива чарівниця, через серпанкове вбрання знадливо сьвітить ся усе її тіло, на руїнах подекуди блищать місячне сяйво, на осяяних місцях посідали як москалі вряд сич, людина з блідим обличчям та заплющеними очима і чорт, з води тягнуть ся якісь химерні, поплутані корчі і не вгадаєш чи то корчі чи лоскотарки... Нисше малюнку надруковано: „Поезії М. Пятигорця“. Я розгорнув сторону навмання, щось писало ся про бузкової масти руки, про те, що хтось, невідомо хто, пише згуками по темряві, про те, що автор не розуміє, чи він на землі, йому здаєть ся, ніби то якась мішанина фарб, якась хвилююча осередність, де щось миготить, товчить ся, рухаєть ся, але як, де, куди ніхто не знає. Я пробував читати з кінця в гору, читало ся так само пловко, розуміло ся однаково не гаразд. Я перегорнув кілька сторін, на одній картці був видрукований здоровенний, але цілком самотний знак питання, ще через кілька сторін на одній одним одна стрічка:

„О моє чудове змарніле обличчя! милую ся твоїми сніговими блищами“.

Ще одна картка поруч була вся закраплена точками.

— Правда, так віршувати не важко, спитав регочучись приятель.

— Мені зробило ся чогось смутно. Дивлячись кудись у далечінь, я відповів не в лад. Микола таки повернув на своє, та скінчив самовбивством.

1898 року, январа 30.

Вол. Левенко.

Колись і нині.

Малим хлопцем вівиї нас біленькі
На гір хребтах, над річкою в долині
На теплім серці у природи неньки
І нас би ще й до нині.

І грав би на сопілочці вербовій
Тужливу ту мелодію без слів,
Що грає вітер в гущі смерековій,
І річка біжуча долів.

І жив би як та квітка, що розцвила
Й зівяла в лузі серед нас одна,
Як та комашка, що свій вік прожила
В тісній щілині пня.

І так було-б йому, як пташці божій,
Що радуєсь життю і сонцю і весні;
До нині с пташкою співав би він про рожі,
Про цвіти запашні.

Та нинішній вітер долетів до нього --
Могучий гамір світа, боротьби,
Змагання духа людського міцного,
І поклик тайної судьби.

І стрепенув ся хлопчик і полинув
На поклик той і овечат відбіг,
Забув про луг, в траву сопілку кинув,
І йшов, снішив як міг.

Аж опинив ся на житя вершинах,
Де думи родять ся, ідеї мруть,
Серця горять і ллеть ся кров і стине,
Кипить невичинний труд.

Там ніщо холод і жара за днини,
Не має думці ні стонам постою
І лаври колють душу гірш тернини,
І серце прагне суною.

І хочеть ся лягти в зеленій полонині,
Глядіти в синій той небесний плай
І на сопілці грать, ягнят лічить в долині
І слухать як шумить потік і гай.

Та ба, прорізав шлях залізний гори
І небо тьмить задимлена машина
І етяти полягли гаї і бори
І геть полинула пташина.

А річку й черце штучна гать синіє,
В сталевім світлі срібний шент заглух,
А біле стадо з пущі виганяє
Чає модерний дух.

Климентія П. Б.

Кілька заміток про поділ історії руської літератури.

Історія літератури є оповідане про розвій письменства якогось народу. До письменства належить теоретично однако властиво все, що було написано; та в практиці історик літератури мусить звертати увагу й на спеціальну вартість творів тобто мусить давати першенство ціннішим перед менш цінними. Під тим зглядом може собі кожний історик літератури границі обрати довільно, відповідно до докладности, до якої стремить. Що найменше одначе мусить узгляднити тільки і такі твори, щоб з них був очевидний розвій літератури так квантитативний як і квалітативний, значить, мусить вибрати і зазначити все, що характерне для даного часу в загальнім літературнім розвою.

Література є зверхнім об'явом духового життя народу. Тому як і решта все, що живе, так і література змінює з ходом часу свій вигляд, а то під впливом тих струй культурних, які проникають народи. Сю неустанну змінність літератури в її проявах, без згляду на кожодчасну скількість творів, називаємо розвитком літератури. При тім історик літератури мусить пам'ятати, що при огляді письменства не лиш треба вважати на те, про що пише ся, але й на те, як пише ся, тобто історик літератури по-

винен дати історію не лиш змісту й духа письменства, але й форми его, значить, повинен побіч історії думок висловлених в письменстві зазначити також історію розвою мови, стилю і літературних форм народу.

Узгляднюючи наведені постулати і переглядаючи довшу історію літератури якого небудь народу приходимо до пересвідчення, що в кожній історії літератури можна зазначити деякі відрубні стадії розвою або періоди, і то так під зглядом квантитативним, як і квалітативним. І так видимо, що в деяких часах література того самого народу дуже буїна і що до степеня артистичного оброблення високо цінна, в иньших убога і артистично мало вартна. Є то стадії зросту й упадку. З иньшого боку знов видимо ріжницю стадій що до форми оброблення або язика, або провідних ідей писателів і т. д. Тамтой згляд є квантитативний, сей другий квалітативний. Льогіка й авторитетність більшости учених промавляють за сильнішим узглядненєм критерії квалітативної, бо в всіх науках нині лиш внутрішні ціхи служать першорядною підставою научної класифікації. Момент квантитативний може бути помічний лиш при встановлюваню менших підділів в довгих періодах.

Як же супроти наведених моментів ділити нашу руську літературу на періоди і підділи?

Всі до тепер знані факти, ведуть до поділу нашої літератури на три періоди:

- 1) Перший період з переважним впливом візантійсько-болгарським.
- 2) Другий з переважним впливом латинсько-польським і
- 3) Третий з переважним характером національно-оригінальним.

Початок першої припадає на р. 988. тобто час заведення християнства на Руси. Початок третей на р. 1798. тобто час появи перших трьох частин

Енеїди Котляревського. Про дату між першою а другою епохою треба трохи ширше поговорити.

Взагалі при встановлюванню епохальних дат якого небудь історичного розвою треба мати на увазі, що спеціальні дати років мають, немов стовпи граничні на далекій дорозі, лиш орієнтаційне значіння. Поза те живо життя не можна так різко розділити, як мертве тіло ножем анатома. Тим менше такий різкий поділ можливий в літературі, в котрій беруть участь побіч себе різні люди й різні верстви людей з різною освітою, з різними впливами посторонними. Ї-ж ще й такі у нас люди, що готові битись за болгарське „ѣ“ навіть не знаючи того, що воно болгарське; а прецінь ніхто не буде розтягати болгарський період у нас аж до нині. Так само й епоха латинсько-польська вже скінчила ся, хоч ще й багато найдеш у нас людей, що й говорити й писати волять по польськи нік по свому. Тут вся сила льогічна поділу містить ся в слові „переважний.“

Подібно й початковий рік нашої літератури (988) лиш чисто орієнтаційний, бо нема сумніву, що Русь і перед тим роком мусіла вже знати писемство, бувши вже здавна у всяких культурних зносинах з Царгородом, Заходом (Новгород), Хазарами і т. д. Доказують сего між иньшим також договори руських князів Олега, Ігоря і Святослава з Греками, в рр. 911, 945 і 971, а також повість болгарського монаха Храбра про винайдення славянської азбуки п. з. „О писменехъ.“ Храбр (був учеником свв. Климентія, що вмер 916 р. по Хр.) каже, що „Словєне“ вже перед введенням славянської азбуки свв. Кирилом і Методієм уживали в писемі якихсь „черт і різ“, а опісля грецької або римської азбуки „без устроєння.“ Можна думати, що так було й на Русі, хоч Храбр виразно про Русинів не згадує.

Так отже й дата між першою, а другою епохою мусить і може бути лиш приблизно гранична.

Хоч державний вплив латинсько-польський на Русь розпочав ся вже в р. 1340 і 1386 (злучення

Галичини й Литви з Польщею), але письменська діяльність такого Кириляна або Цамблака абсолютно належить ще до першого періода, а при тім літературний вплив польсько-латинський в руським письменстві майже зовсім не проявив ся, бо й сам у себе дома (в Польщі) був надто слабкий. Випадає теж завважати, що Галичина доперва р. 1433 (постанова Єдльненська) стала звичайною провінцією Польщі, бувши перед тим від р. 1340 осібним руським староством; а послідний удільний руський князь в Києві Семен Оленькович що йно 1471 р. полишив місце своє польському намісникови Мартинови Гаштолдові.

Унію городельську з 1413 р., що вводила політично-соціальну перевагу елементів польсько-латинських над русько-православними, поновлено, і то в значно зміцненій формі, в р. 1501. Заразом вік XV є часом розцвіту краківської академії, котра мусіла мати свій вплив хоч би йно й посередно, й на духовний стан Руси. Відомо, що унію флорентійську заключено в р. 1439. Тут отже в XV. в. треба шукати другої епохи нашої літератури. На нашу думку дуже легко може нею бути р. 1453. тобто дата упадку Константинополя, головного центра чужого культурного впливу на Русь в першій добі (Болгарія стає провінцією турецькою р. 1393, Сербія 1459 по давнійшій битві на Косовім полі р. 1389). Перший руський письменник XVI в. Франциск Скорина показує вже виразні сліди впливу западно-європейського, спеціально чесько-польського, як се видно з порівняння його Біблії з Бібліями чеськими і польськими того часу. Вік XV. є заразом віком остаточного обособлення не лиш політичного і церковного, але й літературного або радше взагалі культурного Руси північної (московської) від полудневої (української). Варто також завважати, що коло тогож часу тобто в другій половині XV. в. починає формуватись козацьчина з своїми ідеалами й думками під впливом страшених наїздів кримського Менлі-Гірея, що в р. 1480. поміг Москві вибитись на волю

з під кормиги Золотої Орди кипчацької. Взагалі друга половина віку XV. розпочинає новий період в життю цілої східної Європи, і тому й руську другу духову епоху тут би слід починати. Покишало-б ся ще зазначити дати підділів в обох перших періодах.

На нашу думку можна в першій такою датою положити р. 1240. тобто знищення давнього центра київського Татарями і перенесення его для Руси полуднево-західної в Галичину і на Литву, а для Руси північної до Володимира над Клязмою. В таким разі малибисьмо дотатарську добу розвитку і потатарську добу упадку в міру завмирання могутости княжих дворів (роки 1340 і 1386 се хіба спеціальні моменти того самого процесу). В другім періоді треба-б уважати переділом андрусівську умову між Польщею а Москвою в р. 1667, бо від того часу правобічна Україна тоне щораз більше в польським морі (аж до р. 1772), а лівобічна з Києвом входить в тісні зносини з Москвою, звідки бере свій початок нове общеруське літературно-культурне об'єднання. Кажу „нове“, бо воно набирає з часом щораз більше характеру московського, між тим як перше об'єднання племен руських в добу дотатарській мало характер визначно полуднево або українсько-руський (київський).

Нині центр ваги культурної роботи українсько-руської знов в Галичині, як колись було за короля Данила. Сполучення Галичини з Україною буде становити новий переділ сучасної нам третей епохи.

Тернопіль.

Іван Конач.

— ❁ СОНЕТИ. ❁ —

1.

М У З И К И.

Музика, танці, крики, сьніви, сьміхи;
Від тупоту чобіт аж ходить хата;
Охота до гульні сліпа завзята;
Хоч скрипка плаче, бас гудить з утіхи.

Все танці йдуть. — А хлопці як горіхи;
Веселі, чорнобриві дівчата;
Хто в танець не іде, його се й страта;
Хоч скрипка плаче, бас гудить з утіхи.

Ти скрипко плач, ти бась грай з утіхи,
Заводить скрипка тонко — сьмій ся грубо;
Сумна вона, — хоч ти погукуй любо.

Та бач, щось скрипки плач все дуще чути
І жаль її веселі глушить нути,
Га, скрипко плач; нема мені потіхи.

2.

З А К Л И К.

Браті! вже час! Займаєть ся на сьвіт
Збираймо ся в похід, — нас кличе воля!
Вже рідне тьма; встає вітрець від поля;
Голубий цвіт приймає неба звід;

Прокинув ся россою вмитий квіт
І ранньою молитвою шумить тополя.
У нас в руках лежить народня доля
Браті! Не гайте ся і враз спішіть!

Нам ворог зброю всю в ночі закрав,
З одержі нас обдер, обдер нас з прав;
Лишив нам голі руки до борби.

Та нам не страх ворожої юрби;
Лиш бодро йдём в один злучені ряд
А ворог сам подасть ся вже назад.

Іван Петрушевич.

Чарівний напій.

(Байка).

Темна ніч залягла на землі.

Понад лісом панує тишина, лиш від часу до часу тихий вітрець зашевелить деревами, потрясе галузями, повіє легко по листю. Тай з поблизького ставу озвесь деколи сумний крик жаб, перериваючи хвилю гробову тишину. Синяві огники літають по над берег, здаєть ся, що се душі опирів так нетямущо гуляють.

Нараз загудів сильно вітер, зашуміли гнучкі галузи, посипалось з дерев листє. В воздухі розляг ся крик нічних птахів, а ціла околиця стала якоюсь страшною, таємничою.

В тій хвили розтворилась стояча на краю ліса скала і виліз з неї бородатий карлик. Оглядаючись на вкруг себе, сів на берег і здавало ся, що він чогось очікував.

Вітер затих, птахи замовкли, кругом знов тишина запанувала.

Зі сходу почав місяць поволи в гору взносити ся. Їго срібне сьвітло продерлось через густу мрак, затремтіло на півсонних квітках, купалось в каплях роси і заглянуло в тихий, спячий став.

В тоту мить піднялась з води чудова постать жіноча. Її довге, ясне волосє спадало мов плащ на сніжно білі рамена, закривало плечі і тягло ся аж

по воді. На її голові, завітчаній водяними рожами, виднілась сияюча, перлова корона — символ водяної цариці. Ледви ступила на берег, як вже й руками махнула, а на той знак почали з води русалки вилазити. Всі спішили на ясно освічену прогалину, де, побравшись за руки, таночок завели, приспівуючи пісню до місяця.

Займлені своєю забавою русалки не спостерегли, як карлик все ближше, та ближше до них присував ся; аж як его рука на плечах водяної цариці опинила ся, крикнули і хотіли розбігати ся.

„Не тікайте посестри!“ приказала цариця. „Се той збиточник, що мене завше переслідує, що нам не одну прикрість вже заподіяв. Та тепер він в наших руках; ми ему за все відплатимо ся. Прив'яжім его до дерева і закленім, щоби жаден товариш не зміг его освободити. Аж як який смертельник над ним змилює ся, тоді він вільним стане“.

Русалки зробили по приказу своєї цариці і прив'язали карлика до дерева. Не допомогло нічо его пручане его нарікане і злість, мусів зв'язаний стояти і дивитись, як русалки весело гуляють, насміваючись з него. Его підступ піврати водяну царицю не вдає ся, ще й до того зробив его немичним назад до дому вернутись. — — — — —

Сонце зішло і его перші лучі впали на мізерну, бідну, мужицьку постіль, де молода мати з маленькою дитиною лежала. Лице жінки було бліде, вихудле, помарніле, видно було по ній, що вона сама не має чим пожитись, не то ще й немовлятко годувати. Воно прокинулось, лапало ручками, цмокало губками, пицало з голоду, а мати дивилась з розпучкою на него, не маючи спромоги, его голод заспокоїти, бо не ївши вже другий день, не могла ему покарму подати.

Батько дивлячись на них, плакав з горя, що не може їм допомогти, бо й він був хорий, немичний, не годен кавалка хліба заробити. Роблячи при

машині в дворі, стратив там руку і став до праці нездібним. Доки жінка була годна, то на себе й на него заробляла, а тепер як на ню слабість впала, приходило ся хіба торби брати, та за прошенням хлібом йти.

„Піду в ліс та чей хоть трохи грибів назбираю, може хто за них хоть бохонець хліба дасть“, сказав до жінки, взяв капелюх на голову і вийшов з хати.

Ледви став в лісі, як почув легке стогнане. Думав, що може кому яке нещастє лучило ся і пішов в ту сторону, відки его тоті звуки доходили. Як же здивував ся побачивши прив'язаного до дерева маленького чоловічка з довгою бородою. Карлик нічого не говорив, лиш протяжно стогнав. Мужикови жаль стало; він змилював ся над стогнучим, виймав з за пояса ніж і перерубав его пута.

Освободжений карлик потряс бородою і сказав:

„Не думав я, що так скоро до уживання моїх рук і ніг прийду. Що ти за оден? Як називаєш ся? Иван. Ну Иване, я тобі сеї прислуги за дурно не схочу. Видко по тобі, що ти бідний. Га? Не правда се? Ходи за мною!“

З тими словами справив ся в ліс, а Иван, що ще не стямив ся був з задивованя, пішов за ним.

За кілька хвиль стали перед високою скалою, карлик прошептав кілька слів, скала розтворилась і оба ввійшли. Иван чув як вони десь в долину спускають ся, але не говорив нічого. Потім перейшли довгий хідник і стали оба в широкім притворі.

Тут дуже дивно уряджено було. На стінах були якісь дивні чарівні знаки понаписувані, що світились мов порохно в ночі. Низше стояли полиці наладовані грубими, великими книжками. На середині притвору стояв великий круглий стіл, на котрім велике число фляшок, фляшчинок і слоїків, находило ся. У всіх щось кипіло, варило ся, а карлик звернув ся до Івана і сказав:

„Ну, вибирай сам, що тобі подобавсь, се чарівні напої; тут є вічна молодість, краса, довге жите, чесність, правдивість, здоров'я, що хочеш, те тобі дам“.

Бідний мужик не знав довго, що вибрати. Він подумав, що его жите вже звихнене, і що ему жа-ден чарівний напій не годен допомогти. Разом з тим прийшла ему думка, що дома его син незavidний будучині в очи дивить ся, і він просив карлика да-ти ему такого напою, в котрім би всі тоті прикмети скуплялись, котрі чоловіка щасливим зробити мо-жуть.

Карлик сповнив радо его просьбу. Він присту-пив до стола і почав шепчучи приготувлювати ча-рівний напій. За час зварпв такий напій, котрий всі найблагородніші пориви, які коли в людській груді істнували, в собі містив.

Всипав его в фляшину і казав Іванови, щоби кожного дня по одній кроплі немовляти давав.

З сего часу чув ся Іван задоволеним; хоть сам з жінкою бідував і горював, то мав надію, що его одинокий син, колись щасливим буде. Василь, так Іван свого сина назвав, не буде бідн знати, він буде задоволеним, доля буде до него усьміхатись, бо він посідає всі благородні прикмети і свойства, котрі чоловіка щасливим зробити можуть.

Малий Василь виріс на гарного хлопця, а ста-рий поховавши жінку, думав, що може тепер спо-кійно умерти, бо з его сина буде добрий, чесний чо-ловік, котрий зможе собі в сьвітї порадити. Як на-дійшов Іванови час на другий сьвіт ставитись, то він закликав Василя до себе і оповівши ему свою стрічу з карликом, наказував, щоби син в щастю ніколи на сего добродія не забував.

„Ти дістав від него найліпше добро на земли. Я сам видів, як він той чарівний напій мішав, як в него всі тоті свойства вкладав, котрі чоловіка здо-блять і до его істнования в сьвітї незабутними суть, як: пильність, ошадність, вдячність, справедливність,

щирість, любов до ближнього, милосерде, привітли-вість против других, доброту, досить, що ти потра-фиш собі серця всіх людей позискати, і будеш ща-сливим“.

Сказавши сесї слова, старий склонив голову і помер. Василь довго его оплакував, справив ему гарний похорон, а як якийсь час уплинув, зібрав ся, покинув рідне село, і пішов в сьвіт щастя шукати.

Минуло кілька літ. Василь знов до рідного села вернув ся, але не так, як сего по чарівнім на-пою сподіватись було можна. Надії, які его батько собі роїв, скінчили ся на нічім. Борючись ненастанно з судьбою, мусїв Василь, завдяки своїм благородним прикметам, завше побідженим зістаті, бо він не мав на тільки сумління, щоби на місце других ихатись, не мав такого серця, щоби стати облудним, а всі що виділи, як він з своїми здібностями, з своїм розумом не може кавалка хліба добитись, насьміва-лись з него, кирили собі з его великодушности, називали его фантастом, марителем, що цілий сьвіт пе-реиначити хоче. Знеохочений всіма своїми даремними забігами, з горичню в серцю, повернув Василь до дому, щоби тут кинути від себе те жите, що так мало дотримало тих повних надії обітниць, щоби в смерті забути тоті упокореня, зневаги, той біль і горе, які его велика, наповнена благородними чу-ствами душа, перебула.

Був то чудовий весняний ранок, гей навмисне на те зроблений, аби бідному Василю, розлуку з житем тяжчою справити. Він йшов в ліс, щоби на тім місцю, де его батько з карликом стрів ся, жите закінчити. Гіркий усьміх заграва на его устах, коли пригадав собі віщованя батька, про славу, повну щастя будучину.

„Отже навіть тоті підземні, чудні істоти можуть замилити ся“, думав сїдаючи на м'яку траву, „бо зготовлений ними напій, не міг мені щастя при-нести“.

Виймив з кишені малу флящину і довго, довго на ню дивив ся. Їго руки трясали ся, а чоло з болю морщило ся.

„Може й сей чарівний напій не поділає так як той“, сказав по хвили. „Але ні, сей мусить поділати, я сам приготував єго, я сам о єго силі переконав ся. Тому можу бути певним, що єго сила мене від сего житя, повного мук, освободить“.

Скорим рухом притягнув флящину до уст і випив трутизну. Задоволений положив ся на траву, очікуючи смерті.

Поволи почала трутизна своє ділати. Їго члени ставали зимні, костенілі, він ними вже рушати не міг. Скляними очима дивив ся він на галузи дерев, що над ним звисали, єго притомність здавалась уходити. Нараз почув якийсь шелест і побачив над собою приємне лице маленького, бородатого чоловічка, що забрав ся єго ратувати, бо подавав єму різні лікарства, почав закростенілі члени натирати. Коли то вже за пізно було. За міцно ймила смерть свою здобич, щоби єї видати. Замираючим голосом оповів Василь карликові своє житє і про те чому він сему кінець зробив. Потім замкнув очі на завше.

Мов громом прибитий стояв карлик, бо се був той сам, що тогди Іванови чарівний напій передав.

„То се такий успіх моєї праці, так сей чоловік скінчив ся, що найблагороднішими прикметами на дорогу житя випосажений був. Чи може я до того напою чого додати забув, що до щастя потрібне було. Ні, ні, се не може бути, я не міг помилити ся. Напій був добре приладжений. Хлопець повинен був любимцем богів і людей стати ся. А тут, от що стало ся...“

Карлик понав в глибоку задуму. Але зараз схопив ся, мов би собі щось пригадав і вдарив ся рукою по чолі. „Правда се воно й є, як міг я

найважніше перевидіти, як міг я забути до того напою додати кілька кропель безсумлінности. Бо що сама чесність переможе, се байка, котра вже давно пережила ся. Я на те забув, і тому сей бідний не міг щасливим бути“, сказав сумно вертаючи до свого помешканя назад.

Евгенія Ярошинська.

З недрукованих поезій Данила Млаки.

1.

Хоч морози лютували
І сніжницею мелб,
То весняно в моїм серці
Пречудесно все цвило.
Дівча миле мя любило,
Я щаслив на сьвітї був,
Хоч морози лютували —
Соловія сьпівн чув.

А тепер, о Боже правий,
Хоч кругом веселий май,
Я сумний приголомшений,
Бо пропав мій сьвітлий рай.
Другий дівча пригортає,
В моїм серці лютъ-зима,
Сьпів — не чую, цьвіт — не бачу,
Хоч круг мене рай-весна.

~~~~~

2.

Не плакав я, невірна,
Присягу щось зломилла,
Не плакав — як ти з иньшим
Дівчино подружилась;
Лиш як тебе на марах
Вже несли до могили,
Тоді лицем, горохом
Дрібні ся покотили...

Кілька слів про метагеометрію та геометрію загальну.

Написав

Володимир Левицький.

I.

Математики нинішнього століття піддавали критиці головні основи науки про просторонь, так як об'єктивна критика того, що лишили нам наші попередники, є — як каже Гумбольдт — характеристичною ціхою нашої епохи.

Як звісно, ціла наука геометрії опирає ся на аксіомах (постулятах), себ то правдах, для яких доказу годі найти; аксіоми ті зібрав був еще великий математик старинної Греції Евклід в своїх „Елементах.“ Одначе між тими аксіомами є одно твердження, що его правдивість не є так очевидна, щоби ставити его між аксіомами; а сей постулат є незвичайно важний, так як на ним опирає ся ціла теорія рівнобіжних ліній. Є се пятий постулат Евкліда, а звучить ось так: Дві прості на площі, що творять з поперечною третьою по тій самій стороні внутрішні кути, яких сума є менша як два кути прості, сходять ся як раз по тій стороні.

Правдивість того твердження не є так просто очевидна, тому мусіло повестати питання, чи в за-

галі се твердження дасть ся доказати, а коли ні, чи не дасть ся оно заступити иньшим яким твердженням, що його правдивість є більше очевидна. І всі математики всіх часів змагали до того, щоби твердження се доказати на основі тверджень попередно доказаних. Та всі змагання Птольомея, Прокля, Wallis'a, Saccheri'ого, Taurinus'a, Lambert'a, Legendre'a і н., щоби се доказати були безуспішні, а Taurinus навіть постеріг, що ніколи не дійдем до суперечности, коли приймем, що постулат пятий Евкліда є фальшивий; бо тоді фальшивий є і постулат шестий, що дві прості не можуть замикати про сторони, а тоді великі колеса на кулі мають свойства дуже схожі зі свойствами лінії простої. Доперва Gauss (1777—1855), один з найбільших математиків всіх часів, висказав гадку, що сього постулату ніяк доказати не можна, так як він не містить ся зовсім в понятю простої лінії. Коли сей постулат відкинемо, дістанемо геометрію загальнішу від геометрії Евкліда, або так звану метагеометрію (пангеометрію), що є зовсім логічна і науково оправдана.

Майже рівночасно математик російський Лобачевський та математик угорський I. Bolyai оголосили около року 1830. короткий начерк сеї геометрії несевклідової, що і нині еще називаєсь геометрією Лобачевського. — В р. 1854. виступив славний математик німецький Riemann з поглядом, що і шестий постулат Евкліда не містить ся в звичайній дефініції простої лінії. Коли сей постулат відкинемо, а лишимо постулат пятий, дістанемо геометрію загальнішу від евклідової, а иньшу як геометрію Лобачевського; є се геометрія Riemann'a.

Но розправа Riemann'a написана так глибоко та загально, що представляла трудности навіть для тих, що в математиці мали вже достаточну виправу. Тому то погляди его, як і погляди иньшого математика німецького Grassmann'a, задля оригінального та тяжкого способу представлення не могли ся

розповсюдити; доперва ясне та популярне представлене недавно помершого Helmholtz'a, та клясична робота Beltrami'ого звернули увагу ширшого круга математиків на ту тему. Праці ті дали товчок до зміни погляду на твердження, що є основою геометрії. І наколи давніше геометри лишали філософам — як каже математик італійський Loria¹⁾ — журбу рішати, чи правди, які они розважають, є конечні або ні, то нині математики знаючи, що підстава геометрії є чисто емпірична, стремлять до стислого означення тих фактів, які треба прийняти зі спостереження зміслового в цілі уґрунтування науки геометрії. — Женьйальні праці Cayley'a, F. Klein'a та de Filly'ого кинули нове світло на основи геометрії та завдяки їм метаметрія розвинулась і розвивається незвичайно; досить згадати імена Lindemann'a, Stahl'a, Paolis'a, Voss'a та інших.

Не будемо тут розбірати різних тверджень тих трох геометрій, а лиш перейдемо головніші із них. — Коли іменно в геометрії Евкліда сума кутів в трикутнику є рівна двом кутам простим, то в геометрії Лобачевського є она менша, в геометрії Riemann'a більша, чим два кути прості. Теорія ліній рівнобіжних, теорія творів подібних, мірене довгости, поверхні та об'єму, а також твердження Пітагора належить виключно до геометрії евклідової.

В геометрії Лобачевського існують дві прості такі, що з поперечною творять кути менші чим два кути прості, а однак не сходять ся; дві прості на площі або сходять ся, або є зглядом себе асимптотичні, або розходять ся без кінця, виходячи від спільної прямої. Поверхня трикутника є в тій геометрії пропорціональна до різниці між двома простими а сумою всіх кутів трикутника; однак два трикутники о рівних кутах є рівні.

¹⁾ Поп.: Loria: Il passato e il presente delle principali teorie geometriche.

Проста в геометрії Riemann'a є лінією замкнутою, по якій можна порушати ся необмежено як на обводі кола; площа утворена через лінії Riemann'a є поверхнею замкнутою поділеною на два обшари через кожду з тих простих; дві лінії прості перетинають ся в двох противлежачих точках. В тій геометрії два трикутники о рівних кутах є рівні, теорія творів подібних не існує; поверхня трикутника є пропорціональна до різниці між сумою всіх кутів а двома простими.

Насуваєсь тепер питанє, котра з тих трох геометрій ідеальних відповідає світові фізичному (вншньому). В дійсности в сій часті світа, яка є для наших помірів приступна, геометрія є в приближеню евклідовою. Однак — як се Mansion на дуже простім примірі доказує¹⁾ — є се неможлива річ доказати, що геометрія фізична є евклідовою навіть тоді, коли нею є в дійсности. Наша уява є в приближеню евклідовою, но деякі улуди є неевклідові. Два довгі рівнобіжні ряди дерев дають нам образ асимптотичних ліній Лобачевського, а коли на зводі небеснім обсервувати-мем два напрями, що виходять з одної точки овиду, дійдем до противлежачої точки овиду так, мов би ми поступали по лініям Riemann'a. Reid²⁾ показав, що коли-б чоловік зістав зредукований до ока, та коли-б пізнав, що поверхня має лиш два розміри, і брав за лінії прості луки великих колес, начеркнених на кулі, якої середоточкою є его око, то трикутники прямокутні мали-б у него два, а навіть три кути прості або тупі, а його геометрія була-б иньша чим наша.

З точки філософської метаметрія є рішучо противна понятю простороши Канта, яко виображення

¹⁾ Поп.: відчити Mansiona в „Institut supérieur de Philosophie“ в Louvain дня 16. mai et sqts 1895. (Перевід „Wiadomości matem.“ т. I. Варшава).

²⁾ Поп. Ampère: Essai sur la philosophie de sciences; часть I. ст. 64.

конечного *a priori*, бо метатеометрія потягає за собою можливість творення різних геометрій, а се було-б неможливе, щоби всі ті різні виображення існували рівночасно апріорично. — Так само противить ся она поглядові Канта, мов би просторонь існувала дійсно незалежно від предметів, бо в такій системі була-б геометрія наукою чисто емпіричною, проте не могли-б побіч себе існувати три системи. Так само — як справедливо каже Mansion (loc. cit.) — відповідає твердженню Канта, що світ внішній є рівночасно скінчений і нескінчений в просторонь, бо коли-б се і було правдою, то просторонь мусіла-б бути евклідовою, що не є доказано; твердження се не має однак змісту, наколи просторонь є Riemann'овою, бо тоді світ мусів би бути скінчений. Тому то каже Krause,¹⁾ що наколи Helmholtz, яко представитель теорії Riemann'a) має рацію, „dann ist die jahrhundertlange Richtung der deutschen Philosophie eine verfehlt.“

II.

Рівночасно попри метатеометрію розвинулась і розвиваєсь геометрія о n розмірах або теорія множиний (Mannigfaltigkeit) многократно розтяглих (Ausdehnungslehre, як казав згаданий уже Grassmann). Початку сеї теорії треба глядати в представленю деяких творів алгебраїчних способом геометричним. Но поміч, яку алгебрі може дати геометрія, є обмежена з тої причини, що геометрично мож представити лиш форми аналітичні о одній, двох або трох змінних. Но змагане узагальнити всі розсліди наклонило геометрів до зірвання тих оковів, які природа здаєсь накладати на нашу уяву, та наклонило їх зайнятись просторонією о многих розмірах. Геометри не журили ся та не журять ся зо всім, чи просторонь такі існують або ні; для них

¹⁾ Пор: Mansion, loc. cit.

важкий лиш спосіб з'ображення (зміслового або надзміслового) дослідів аналізи математичної.

Вже Lagrange висказав погляд, що механіку можна уважати за геометрію о чотирох розмірах, де четвертою сорядною є час, а славний Plücker дав доказ,¹⁾ що для нашої просторонь мож визначити таке число розмірів, яке хочемо, наколи відповідно виберем елемент, з якого повстає просторонь; так іменно просторонь буде мала три розміри, наколи за сей елемент возьмемо точку або площу, чотири, наколи возьмем просту або кулю, девять, наколи возьмем поверхню другого степеня і т. д.

Но попри сей погляд, що лиш нашу просторонь представляє з різної точки, розвинулась і загальна геометрія о n розмірах. Перші досліді в сій квестії вийшли від Riemann'a та Helmholtz'a; сей останній показав, що основою всіх правд якої небудь геометрії є ось сі постулати: 1°. в просторонь о n розмірах положене кожної точки є визначене через n змінних незалежних (розміри). 2°. каждая точка може на тяглій дорозі перейти до иньшої точки (свобідний рух). 3°. форма тіла сталого не залежить від обороту. Рівночасно італійський математик Beltrami викрив звязь між геометрією неевклідовою а теорією поверхні на основі загальної геометрії. Не можемо ту розбирати всіх поглядів, які в тій квестії появились, згадати однак мусимо Klein'a та норвегського математика Lie, яких імена остануть так довго окрасою науки, як довго розсліди математичні будуть займати уми людей; так само згадати мусимо праці Killing'a, праці з царини механіки аналітичної о n розмірах (п. пр. праці Frahm'a та Schering'a), праці Lipschitz'a, Veronese'a та Halphen'a.

Побіч сих розслідів чисто аналітичних починає ся рівночасно ряд праць синтетично-конструкційних, а хоч очевидна річ, що конструкціям в просторонь

¹⁾ Пор. п. пр. розправу Klein'a в „Mathemat. Annalen“ т. 43.

о n розмірах годі приписати істноване конкретне, то однак такі розсліди не є безуспішні, бо они кидають ярке світло на права та прояви просторони о трьох розмірах, подібно як розсліди стереометричні пояснюють з загального становища твердження планіметричні. Ту треба віднести праці Норре'го, Сох'а та Schlegel'a над творами форемними в просторони о n розмірах. — Інтересні є змагання геометрів, щоб представити твори о чотирох розмірах при помочі їх метів (проекцій) на просторонь о трох розмірах. І так Schlegel побудовав моделі метів о трох розмірах шістьох творів форемних в просторони о чотирох розмірах; їх границями є відповідно 5, 16, 100 чотиростійників, 8 шестистійників, 24 осьмистійників та 126 дванадцятистійників.

Всі ті розсліди мають очевидно вартість лиш чисто формально; математики ніяк не журяться сим, чи того рода просторони існують або ні, они не гають часу на се, щоби за приміром Zöllnera та других спіритистів доказувати не то істноване самої просторони о чотирох розмірах, але навіть і творів живих о стілько розмірах. Математика яко наука чисто формальна старає ся, висліди одержані первісно лиш дорогою чистої емпірії, узагальнити, так як се є прикметою ума людського, але ніколи не вільно їй виходити по за ті границі і дорогою уяви доходити до якихсь вислідів, яких формально не можна-б доказати. Бо сила кожної науки взагалі, а математики спеціяльно, починає не в тім, щоби підняти якусь квестию, але починає як раз в тім, щоби її підняти в відповідний спосіб.

Тернопіль, 17. падолиста 1897.

